

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XXII
2011 • Nr. 1–2

DIN SUMAR:

ANTONIO GUTIÉRREZ RESA, Identidad y futuro de los servicios sociales (Identitatea și viitorul serviciilor sociale)

ALAIN BAUDRIT, Le développement des compétences émotionnelles à l'école: une façon de favoriser les relations d'aide entre élèves? (Dezvoltarea competențelor emoționale la școală: modalitate de a favoriza relațiile de înțajutorare între elevi?)

EMILIAN M. DOBRESCU, CRISTIAN DIMITRESCU, Spre un nou model educațional

MARIUS LAZĂR, Comunicarea mediată: opțiuni și practici ale tinerilor

FILIP ALEXANDRESCU, Gold and Displacement in Eastern Europe: Risks and Uncertainty at Roșia Montană (Aur și deplasare în Europa de Est: riscuri și nesiguranță la Roșia Montană)

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLĂESCU, Raportul viață profesională–viață privată, preocupare de actualitate a UE în domeniul pieței muncii

FLORENTINA SCÎRNECI, Studiu calitativ asupra condiției identitare a managerului din România

EMIL ȚÎRCOMNICU, Aromânii din România, astăzi

FLORENTINA FUNIERU, Societate și securitate

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CĂTRE CNCSIS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Membri: Dr. Ilie BĂDESCU (director al Institutului de Sociologie al Academiei Române; director al Centrului de Geopolitică al Universității din București); dr. Franz-Lothar ALTMANN (profesor asociat Universitatea din București, Departamentul UNESCO); dr. Dan BANCIU (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Camelia BECIU (profesor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative); dr. Ștefan BUZĂRNESCU (profesor – Universitatea de Vest din Timișoara); dr. Michael M. CERNEA (profesor – George Washington University, Senior Adviser – The World Bank, membru corespondent al Academiei Române); dr. Emilian DOBRESCU (secretar științific al Secției de economie, științe juridice și sociologie a Academiei Române); dr. Ioan DRĂGAN (profesor – Universitatea din București); dr. Christian GIORDANO (profesor – Universitatea Fribourg, Elveția); Ion GLODEANU (secretar științific al Institutului de Sociologie); dr. Erich GOODE (profesor univ. emerit – Universitatea de Stat din New York, Stony Brook); dr. Martin HAUSER (director al Departamentului UNESCO, profesor la Catedra de studii inter-culturale și schimburi inter-religioase); dr. Oscar HOFFMAN (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Petru ILUȚ (profesor – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca); dr. Michel MAFESSOLI (profesor – Universitatea Paris V); dr. Ioana PETRE (cerc. șt. gradul II – Institutul de Sociologie); dr. Vasile ȘOIMARU (profesor la Catedra de sociologie a Academiei de Științe din Republica Moldova); dr. Ivan TCHALAKOV (președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria); dr. Katherine VERDERY (profesor univ. dr. docent – City University of New York).

Culegere și tehnoredactare: Cristiana GHIȚĂ

Redactor: Alis ALEXĂ

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27;

4021-318 81 28/2417; Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

© 2011, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXII, Nr. 1-2 • 2011

S U M A R

EDUCAȚIE, CULTURĂ, COMUNICARE

ANTONIO GUTIÉRREZ RESA, Identidad y futuro de los servicios sociales (Identitatea și viitorul serviciilor sociale)	3
ALAIN BAUDRIT, Le développement des compétences émotionnelles à l'école: une façon de favoriser les relations d'aide entre élèves ? (Dezvoltarea competențelor emoționale la școală: modalitate de a favoriza relațiile de întraajutorare între elevi?)	33
EMILIAN M. DOBRESCU, CRISTIAN DIMITRESCU, Spre un nou model educațional	45
MARIUS LAZĂR, Comunicarea mediată: opțiuni și practici ale tinerilor	60

ROȘIA MONTANĂ – UN PROIECT CONTROVERSAT

FILIP ALEXANDRESCU, Gold and Displacement in Eastern Europe: Risks and Uncertainty at Roșia Montană (Aur și deplasare în Europa de Est: riscuri și nesiguranță la Roșia Montană)	78
--	----

EVOLUȚII SOCIALE PE PIAȚA MUNCII

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLĂESCU, Raportul viață profesională-viață privată, preocupare de actualitate a UE în domeniul pieței muncii	108
FLORENTINA SCÂRNECI, Studiu calitativ asupra condiției identitare a managerului din România	123

COMUNITĂȚI ROMÂNEȘTI ȘI IDENTITATE ETNICĂ

EMIL ȚÎRCOMNICU, Aromânii din România, astăzi	153
---	-----

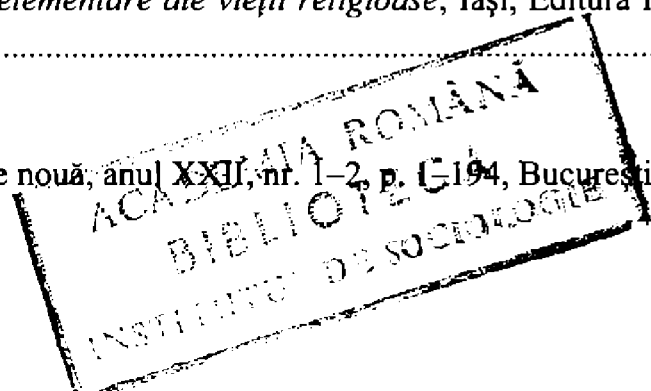
COMENTARII

FLORENTINA FUNIERU, Societate și securitate	170
---	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

JACQUES ATTALI, <i>Scurtă istorie a viitorului</i> , Iași, Editura Polirom, 2007 (Miriam Cihodariu); ÉMILE DURKHEIM, <i>Formele elementare ale vieții religioase</i> , Iași, Editura Polirom, 1995 (Sergiu-Lucian Raiu)	185
--	-----

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, nr. 1-2, p. 1-194, București, 2011

IDENTIDAD Y FUTURO DE LOS SERVICIOS SOCIALES

ANTONIO GUTIÉRREZ RESA*

ABSTRACT

THE IDENTITY AND FUTURE OF THE SOCIAL SERVICES

In this article, we start from what identity theory offers to materialist values. For this reason, we analyze the values of social services themselves, from the 60s to date in Spain and other European countries as well. At the same time, we compare the values of the social services with the values of the *society as a whole*. The result obtained sheds light on notable coincidences during the 60s. Final values and – to a lesser extent – instrumental values, whereby social services are correlated with the CCB (Christian Community of Assets) Plan (1960), are too little reflected in the Concerted Plan elaborated for the whole of Spain and agreed by three administrations. The new final values have begun to emerge, while others have begun to weaken, due to the lack of instrumental values or of benefits and facilities. At present, we can notice a clear modification of the orientation within community social services, due to emerging values, which are justified and supported by exchange values and permanent values. At the same time, these values reveal the bipartite structure of materialist and post-materialist values.

Keywords: final and instrumental values, permanent values, exchange values, emerging values, materialist and post-materialist values.

SOBRE LA IDENTIDAD Y EL FUTURO DE LOS SERVICIOS SOCIALES EN ESPAÑA

Consideramos que los servicios sociales necesitan una identidad. Dirán Ustedes que para qué. Siguiendo a Paul Ricoeur, respondemos diciendo que, porque quien la posee, si así es se muestra diferente visiblemente ante los demás y ante sí mismo a pesar del paso del tiempo. En el caso que nos ocupa de los servicios sociales pensamos que no es baladí el planteamiento porque, aunque con escasos años de andadura, no parece ser que haya preocupado en exceso, al mismo tiempo que se habla de ellos como del nuevo (4º) Pilar del Bienestar en España.

* Address correspondence to Antonio Gutiérrez Resa: Universidad Nacional a Distancia (UNED) de Madrid, e-mail: agutierrez@poli.unes.es; antoniogutierrez@der.uned.es.

Nos dejaremos aconsejar por Zygmunt Bauman quien nos indica que “Lo que merece la pena defender (y por lo que merece la pena luchar también, y lo que una vez que se posee no es fácil dejar escapar) se llama valor”. Dime cuáles son tus valores y te diré cuál es tu “identidad”¹. Pues bien, trataremos en estas páginas de la identidad y del futuro de los servicios sociales en España, partiendo de los orígenes más cercanos, más inmediatos para acercarnos, presentando aquellos valores con que se dieron a conocer los servicios sociales en España. Inmediatamente después nos aproximaremos en el tiempo a la actualidad para ver si con los cambios sociales, la identidad/valores se han transformado. Por último, en la primera década del siglo XXI de qué futuro de los mismos podemos hablar habiendo contemplado la evolución de los últimos años.

Adelantamos lo que conocen los ciudadanos de los servicios sociales más demandados en España: de los servicios sociales destinados a las personas mayores. Según se aprecia en la *tabla nº 1* la mayoría de los servicios sociales citados son conocidos por los ciudadanos. Claro que, en la pregunta del CIS no se pide que los nombren y escriban. Se ofrece un listado y se les pide que indiquen con un sí/no sobre su existencia. Por tanto no sabemos que habrían respondido si se les hubiera pedido que escribieran aquellos servicios sociales destinados para mayores que recordaran en ese momento.

Tabla nº 1

Sabe de la existencia de los siguientes servicios sociales destinados a las personas mayores?

	Si	No	NC
Comedores	71,7	27,8	0,5
Centros sociales, hogares o clubs de mayores	94,4	5,4	0,3
Vacaciones y/o viajes del IMSERSO	95,5	4,2	0,3
Residencias	96,8	2,7	0,4
Balnearios del IMSERSO	75,2	23,9	0,8
Ayuda a domicilio	91,0	8,5	0,6
Centros de día	87,1	12,5	0,4
Estancias temporales en residencias	69,3	30,1	0,6
Teleasistencia	77,0	22,2	0,8
Asistencias técnicas para mejorar la autonomía personal	67,7	30,7	1,7
Ayudas para adaptaciones en el hogar	63,6	34,5	1,8

CIS. Mayo de 2009

Aún así los datos del CIS (2009) son buenos, a pesar de que las estancias temporales en residencias, las asistencias técnicas para mejorar la autonomía personal y las ayudas para adaptaciones en el hogar descienden notablemente.

¹ Zygmunt Bauman (2009): *Europa. Una Aventura inacabada*, Losada, Buenos Aires, p. 173.

LOS VALORES Y SU APLICACIÓN EN LOS SERVICIOS SOCIALES COMUNITARIOS

No es fácil precisar lo que son o constituyen los valores y sus límites; sin embargo nos hemos acostumbrado a hablar de valores en la sociedad actual, a describirlos y hasta medirlos cuantitativamente. En la actualidad es habitual oír hablar de valores en bolsa, de valor añadido y también de valores sociales o valores religiosos.

La filosofía clásica nos habló de valores absolutos, situados en una esfera ontológica y aun metafísicamente independiente, de tal manera que las cosas que consideramos valiosas lo son por participar de aquel valor intangible, en un sentido platónico². Estaríamos hablando de valores ideales, irreales, de entidades objetivas³. Otra forma de entender los valores es aquella que realizan los seres humanos y que dependerá de los sujetos. Los valores serán entonces, valores relativos, valores que dependen de ser o no ser deseados según posean o no determinadas características.

Tabla n° 2

Valores y su aplicación

Categorías	Descripción
Valores absolutos (Platónicos)	Ideales, irreales, entidades objetivas
Lo objetivamente valioso	Independ. de apreciaciones particulares
Lo deseable/influye en el comportamiento selectivo	Lo que se debe desear/las circunstancias
Lo bueno, lo malo	Lo que interesa/un conglomerado...
Preferencias colectivas	Regulan el contexto institucional
Concreción de valor/concrec. de la idea	Según exper. Positivas
Criterios últimos básicos	Pautas o modelos de conducta
Valores ideales/valores sensibles	Con objetiv. propia/por la intuición
Juicio de realidad/juicios de valor	Lo que son/Lo que valen
Internos/Externos	Fantasías/Instituciones
Valores meta/valores medio	A largo Plazo/inmediatos

En la vida diaria decimos, nos referimos, a personas y cosas como de alguien y algo que es valioso, independientemente de apreciaciones o valoraciones particulares; algo objetivamente valioso y que es deseable por ser valioso. Todo lo contrario de quienes opinan que algo tiene valor porque es deseable. Si nadie lo

² Onfray, M. (2007), *Las sabidurías de la antigüedad. Contrahistoria de la filosofía*, I. Anagrama, Barcelona p. 19–21.

³ Ferrater Mora, José (1978), *Diccionario de Filosofía abreviado*, Edhasa, Barcelona, p. 425–427.

desea no tendría ningún valor. Por otra parte, siempre que hablamos de un valor pensamos en su contravalor: belleza-fealdad, queriendo indicar cierto orden o jerarquía. De igual modo que tendemos a cuantificar los valores estableciendo relaciones comparativas de dudoso significado, y hasta los solemos jerarquizar estableciendo una ordenación de más o menos valioso.

Podemos adelantar ya que los Servicios Sociales no van a apuntar a una Teoría de los valores, sino a preferencias estimativas, a valores sociales. Nos moveremos entonces en una cierta relatividad de los valores que tratamos y medimos para considerar que posiblemente sólo en parte detectamos algo de los valores.

Desde un punto de vista sociológico, Robin M. Williams indica una de las acepciones más comúnmente usadas de valor, como la de concepción de lo deseable que influye en el comportamiento selectivo. Lo deseable sería lo que se debe desear, mientras que en la práctica, lo deseado, puede llegar a ser bien diferente por un sin fin de circunstancias⁴. Otros autores como Peper y Perry indican que valor es todo lo bueno o lo malo, o bien todo lo que interesa a un ser humano, con lo cual no es fácil de estudiar todo el conglomerado de valores que puede aglutinar una persona⁵. Por otra parte González-Anleo propone la definición de valor como “preferencias colectivas que aparecen en un contexto institucional y al mismo tiempo lo regulan”⁶. No obstante esta definición plantea interrogantes, puesto que en el fondo se inclina por preferencias que además deben ser colectivas. Horton y Hunt nos aportan otra concreción de valor desde el punto de vista sociológico, al identificarlo como ideas acerca de si las experiencias son o no importantes⁷. Luego lo subjetivo-afectivo predomina de manera que los valores guían los juicios y el comportamiento de las personas. Las posturas de Max Weber y su concepción de lo que es razón y cómo ésta opera, está muy relacionado con lo que podríamos considerar valor en Weber, es decir, unos criterios últimos básicos que condicionan el resto de las opciones-conductas de las personas. Como indica Luís María Pujana en su trabajo sobre los valores⁸, en la línea de Max Weber los valores se han definido como pautas o modelos de conducta, que se basan en la existencia de criterios últimos obligatorios de absoluta validez. Como puede comprobarse esta concepción con trasfondo kantiano se opondría a aquella otra que define el concepto de valor por los intereses y gustos de los sujetos y grupos.

⁴ Williams, R.M. (1979), “Valores”. Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales, Aguilar, Madrid, p. 607.

⁵ Perry, R.B. (1954), *Realms of Value: a Critique of Human Civilization*, Harvard University Press, Cambridge, USA.

⁶ González-Anleo, J. (1991), *Para comprender la sociología*, Verbo Divino, Estella, p. 237-238.

⁷ Horton, P.B. & Hunt, Ch.L. (1986), *Sociología*, Mc Graw Hill, 3ª edición, México, p. 66.

⁸ Pujana, J.M. (1989), “Ambigüedades y tensiones en torno al concepto de sociología de valor. Hacia un encuadre estructural. Hacia un encuadre estructural”, en *Sentido de la vida y valores*, Facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación, Universidad de Deusto, Bilbao, p. 213-225.

Dos aportaciones importantes desde el punto de vista de la sociología son las de Max Scheler y Emile Durkheim. Max Scheler distingue entre valores ideales, con objetividad propia y que son independientes de cualquier postura o actividad humana, es decir, libres de subjetivismo, y por otra parte los valores sensibles, que los jerarquiza en sensibles, vitales, espirituales y religiosos. Valores que se captan a través, sobre todo de intuiciones de tipo sentimental, que tienen un valor intencional y que van más directamente a las esencias. Max Scheler no es insensible al sentido histórico y, por tanto, ve el conocimiento y los valores como influenciados por las circunstancias y el entorno histórico/ambiental. De ahí que trate de armonizar valores o factores ideales y factores reales, a pesar de que nunca haya un equilibrio perfecto entre ambos factores ideales y reales. Max Scheler parece decirnos que no se pueden medir los valores de ninguna manera, versus se puede medir cualquier cosa en un momento dado histórico y lo que no tenemos posibilidad de acceso en un momento histórico. Por otra parte Emile Durkheim hace la distinción entre juicios de realidad y juicios de valor. Los juicios de existencia o de realidad son juicios que según Durkheim enuncian aquello que las cosas son, es decir, se limitan a explicar determinados hechos. Por otra parte, existen otros juicios que no tienen por objeto enunciar lo que son las cosas, sino aquello que valen las cosas, en relación con un sujeto consciente. A esto es a lo que él llama los juicios de valor. Estos últimos, los juicios de valor, son objetivos porque derivan de la naturaleza de las cosas mismas. Para Durkheim, desde el empirismo no se puede explicar cómo los conceptos se originan en los datos sensibles, concretos; y el racionalismo no explica o no demuestra sino que simplemente postula la existencia de conceptos o valores, en el espíritu, como dato primero e irreducible del cual parte. La postura de Durkheim para superar la polémica empirismo/racionalismo es conocida. Se pueden eludir estas dificultades sustituyendo el individuo por la sociedad; sociedad en cuyo cuerpo vive un alma que es el conjunto de los ideales colectivos. De este modo, según Durkheim, se integran lo que él llama también valores de lujo (religiosos, éticos o morales), dentro de una realidad empírica para darles consecuentemente el tratamiento de hechos sociales y, por tanto, poder aplicar la metodología durkheimniana⁹. Así es que entre juicios de valor y juicios de la realidad no existirá una diferencia neta de naturaleza. Los juicios de valor expresarán la relación existente de una cosa con el ideal, el ideal es también a su vez una realidad social a su manera. Los juicios de realidad expresarán la relación existente de un ideal, los juicios de realidad son igualmente construcciones del espíritu que no pueden construirse sino por y con el lenguaje, que es precisamente algo colectivo, con una cosa. Así pues, Durkheim nos indica que cuando hablamos de valores en realidad estamos describiendo opciones estimativas propias de un “tipo medio” estadístico que en sí mismo no es existente; los valores son distintos en jerarquía y contenido, incluso en su

⁹ Durkheim, E. (1980), *Las reglas del método sociológico*, La Pléyade, Buenos Aires, p. 228–236.

existencia, por lo cual variarán de unas sociedades a otras; los fenómenos sociales, como la religión o el derecho, etc., son realidades objetivas que, aunque sean “sui generis”, constituyen los valores, y por lo tanto, podremos analizar esos valores y los juicios de valor que se refieren a dichas realidades; el estudio de valores es una aproximación, puesto que en Durkheim lo que estudiaríamos son los fenómenos sociales como institucionalizados, en tanto que sistemas de valores, pero no podríamos decir que logramos captar el valor de tipo absoluto u ontológico; que esa aproximación que hacemos es limitada; darle, por tanto a los “hallazgos” de diferencias valorativas intra e intersociedades un valor relativo en bastante grado.

B.P. Hall y Ledig¹⁰, el primero con un interesante libro sobre la clarificación del valor como un proceso de aprendizaje y posteriormente con su más conocido libro sobre el “efecto génesis”, aportan otra interesante perspectiva para el tratamiento, no sólo teórico sino también práctico, del tema de los valores. Hall distingue un mundo interno, básicamente compuesto de fantasías, imágenes e incluso contenidos, inconscientes, más relacionado con los sujetos concretos, de un modo externo, constituido fundamentalmente por instituciones de todo tipo, medios de comunicación, etc. Para Hall hay una interacción entre este mundo “externo” y el mundo “interno” que crean una especie de todo conjunto. Los valores entonces, como ha puesto de manifiesto Manuel Marroquín, se constituirían como “prioridades mediadoras” desde lo interno hacia lo externo; siguiendo a Marroquín, los valores serían prioridades asumidas por una persona o una institución, que reflejan las imágenes internas y la visión del mundo de dicha persona o institución¹¹. Hall hace una importante distinción entre dos tipos de valores: valores-meta, es decir, los más estables y a largo plazo, que reflejan el cómo gustaría actuar, y los valores-medio, es decir, más cortos, cambiables y, en cierta manera los que dirigen la acción más directa. Ambos tipos de valores se relacionan, pudiendo entonces determinarse una especie de “centro” de valores. Desde esta perspectiva, y habiendo dado por relacionado el exterior con el interior, y los valores-meta con los valores-medios, es ya fácil plantear toda una práctica operativa, lo que Hall y sus posteriores colaboradores que desarrollan su método, Hall-Tonna plantean a través del análisis del lenguaje un inventario de discernimiento personal de valores con un conjunto de proposiciones, cada uno con varias opciones, que a su vez pueden identificar unos 125 “valores”, y posteriormente agruparlos en una constelación de aproximadamente 50 valores, todo ello desarrollado en 7 ciclos de desarrollo de las personas o de las instituciones, en 4 fases y en varios estadios cada uno. Así, a través

¹⁰ Hall, B.P. (1986), *The Genesis Effect*, Paulist Press, New York.

Hall, B.P. (1973), *Value Clarification as a Learning Process: A Sourcebook*, Paulist Press, New York.

Hall, B.P. & Ledig, B. (1986), *Lifestyle a Workbook*, Paulist Press, New York.

¹¹ Marroquín, M. (1989), “Hacia una teoría operativa de los valores”, en *Sentido de la vida y valores*, Facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación, Univ. De Deusto, Bilbao.

de una serie de test, pueden medirse y posteriormente hacer un diagnóstico que gráficamente puede expresarse según distintas líneas o áreas para lograr una especie de mapa de los valores.

Para concluir y en función de la aplicación de los valores a los Servicios Sociales Comunitarios, no nos estamos refiriendo a valores en sentido absoluto, sino más bien a valores relativos, a la captación de prioridades; prioridades que, la mayoría de las veces, lo que hacemos son descripciones de las mismas, utilizando más los métodos cuantitativos que cualitativos para medir éstas. Además, solemos medir los valores considerando casi siempre algunas dimensiones de los mismos pero, en general, no utilizamos la dimensión ideativa/afectiva, ya sea como deseos o gustos, o la dimensión de consecución o logro. No solemos utilizar índices combinados para estas tres dimensiones en nuestras mediciones. En este trabajo, trataremos de aproximarnos al mundo ideativo de los Servicios Sociales Comunitarios, aunque conscientes del limitado logro que presentamos en estas páginas. Es bastante obvio que no captamos frecuentemente “lo deseable” es decir, lo que se querría hacer, sino lo “deseado”; pero aun así, no es despreciable medir preferencias aunque estén mediatizadas por lo exterior, por el contexto. Después de la síntesis que hemos hecho sobre algunas tendencias y teorías actuales y pasadas sobre los valores, su aplicación a los Servicios Sociales Comunitarios tendrá que ver con un análisis de las opciones o sistemas de opciones preferenciales que manifiestan los usuarios de los citados Servicios Comunitarios. Opciones de un conjunto de usuarios, socializados en su respectivo contexto, sobre todo cultural, y que expresan mayoritariamente. No nos planteamos, de momento traspasar nuestros propios límites para adentrarnos en valores en sentido más profundo. Sin embargo, deseamos concretar lo que piensa, motiva y funciona socialmente en materia de Servicios Sociales, sin perderse en divagaciones o abstracciones no contrastables.

LA SOLIDARIDAD DEL PLAN CCB. SERVICIOS SOCIALES COMUNITARIOS PARA POBRES (AÑOS 60)

En España es el Plan CCB (1961–1964) quien señala con más empeño la necesidad de la acción comunitaria y los Servicios Sociales. Se trata de establecer una comunicación de bienes, desde la inspiración cristiana, entre los que poseen y los que no disponen de nada. “Amorosa solidaridad” que se orienta por ayudas y servicios asistenciales así como de promoción humana. Era el nuevo signo del mensaje evangélico: la eficacia de la caridad que Cáritas pretendía hacer realidad¹². Sin embargo, en el conjunto del país la organización y planificación de los años sesenta no contempla con seriedad la planificación de la educación, la vivienda, la

¹² Gutiérrez Resa, Antonio (1993), *Cáritas Española en la sociedad del bienestar 1942–1990*, Hacer, Barcelona.

emigración o la salud. Precisamente sería Francisco Guijarro Arrizabalaga, Presidente de la citada Cáritas española quien denunciaría los cuatro Planes de Desarrollo por ser fundamentalmente económicos y muy poco sociales. Quiere decirse que en España no reinaba el bienestar y que a finales de la década de los sesenta aquella insatisfacción profunda que sería el núcleo del mayo del 68, apenas si se manifestaba en nuestro país.

El Plan CCB o comunidad cristiana de bienes responde al encargo que le hace a Cáritas Española La Comisión Episcopal de Caridad y Asistencia Social de la Iglesia (1961) para realizar el primer estudio sociológico sobre España. Allí queda reflejada la necesidad de la acción social comunitaria que ha de superar el asistencialismo practicado con ocasión de la Ayuda Social Americana. Se critican los planes de desarrollo y el crecimiento no integrado, porque ignoran los aspectos sociales. El Plan CCB surge en una década que marca el futuro de nuestro país, por todo un conjunto de circunstancias. Mencionaremos únicamente algunas. España partía hacia el desarrollo industrial con un Plan de Estabilización Económica (1959) y más tarde con unos planes de desarrollo (1964). Se trata del decenio en que la población campesina descende mientras se cuestiona el modelo de agricultura tradicional. El saldo del éxodo rural es de 1.900.559 trabajadores (1960–1970)¹³.

El conjunto de Servicios Sociales que se citan para el desarrollo comunitario o como Servicios Sociales de Comunidad tienen que ver con valores materiales, valores instrumentales para tratar de sobrevivir (casas de infancia, cantinas populares etc.) y valores finales como la solidaridad la generosidad y la caridad, considerados menos instrumentales y materiales que propician unos y otros la acción dirigida a conseguir la comunidad cristiana de bienes. Concretamente hablamos de lo que resumimos en el *cuadro n° 1*.

Cuadro n° 1

Valores prestaciones y equipamientos de los Servicios Sociales en los años 60 en España

Valores	Prestaciones	Equipamientos
Solidaridad Generosidad Caridad	Guarderías o casas de infancia, cooperativas de consumo, cooperativas de crédito para la adquisición de ciertos artículos o servicios, servicio de ahorro popular, colonias de vacaciones, comedores o cantinas populares, servicios de orientación jurídico-social, escuelas de hogar nocturnas para jóvenes, escuelas de aprendizaje, bibliotecas populares, cursillos, conferencias, residencias de obreros, servicios asistenciales de migración ¹⁴ .	Centros sociales para canalizar una acción social en las zonas económicamente débiles.

Elab. Propia a partir del Plan CCB

¹³ En el año 1957 la población activa española era de 11.285.986 trabajadores. En el sector agrícola 4.783.339, en el sector industrial 3.335.025 y en el sector servicios 3.166.622 según la Rev. Documentación Social n° 4.

¹⁴ Duocastella, Rogelio (1958), "Necesidad de una Acción Social" en Cáritas Diocesanas, Rev. Documentación Social, n° 1, Madrid. Igualmente se puede consultar de Del Valle, Antonio (1966), La promoción urbana y sus objetivos", Rev. Documentación Social, n° 4, Madrid.

Este Plan (CCB) que intenta superar la clásica orientación de caridad-beneficencia, al tiempo que supone una radiografía de la situación socio-económica en que se encuentra España, apenas si consiguió acciones concretas, aunque llegaran a desarrollar proyectos sobre determinadas zonas, como por ejemplo Baza, Lorca o Guadix.

Las prestaciones que se contemplan en el *cuadro n° 1* muestran el nivel básico al que podían acceder las clases populares más desfavorecidas; claro que, los valores finales que sustentan semejante objetivo poco tienen que ver con el desarrollo de un Estado de Bienestar más propicio a la universalidad de la prestaciones y a la igualdad de oportunidades. En otras palabras, el escaso desarrollo del Estado de Bienestar evidencia un plan de Servicios Sociales claramente limitado a las clases más desfavorecidas.

Cuadro n° 2

Valores clásicos y postmodernos en España

Herencia clásica (año 1960)	Herencia postmoderna (año 1999)	Las virtudes “de siempre”
Rebeldía (43%)	Consumismo (46%)	Espíritu de trabajo (25%)
Independencia (38%)	Tolerancia (27%)	Lealtad (30%)
Presentismo (32%)	Egoísmo (22%)	Madurez (21%)
Solidaridad (28%)	Poco sentido del deber (21%)	
Generosidad (14%)	Poco sentido del sacrificio (17%)	

Fuente: Juan González-Anleo 1999: 76

Se pone de manifiesto que los valores finales sobre los que pivotan los Servicios Sociales ideados por el Plan CCB y destinados a los más necesitados son precisamente la solidaridad, la caridad cristiana y la generosidad. Hemos de añadir la importante financiación de Cáritas alemana con los citados planes Baza, Lorca o Guadix. La financiación es, por tanto, privada y no pública.

Apuntaremos con brevedad que hasta los citados años sesenta y después de la Guerra Civil española se detiene y trastoca la trayectoria de avance social que se venía realizando. A partir de 1936 hasta 1960 los seguros sociales conviven con la beneficencia del Estado franquista, mientras se pone en práctica la Ayuda Social Americana a través de Cáritas Española. Diversas Leyes permitirán crear subsidios, como los familiares (1938), además de una extensa normativa como la que regula las ayudas al paro (1940). A partir de 1960 la normativa supera la beneficencia y apoya la asistencia social a través de diversos Fondos Nacionales (21 de julio de 1960). Junto a los citados Fondos es importante citar la Ley 193/1963 de 28 de diciembre de Bases de la Seguridad Social, más tarde desarrollada por la Ley de

Seguridad Social de 1966 que sería sustituida a su vez por la nueva Ley de de 30 de mayo de 1974. Así es como aparecen por primera vez los Servicios Sociales como un sistema propio, distinto de la Asistencia social y dentro de la Seguridad Social. En otras palabras: beneficencia del sistema de Seguridad Social y no para todos.

Aquellos valores como la rebeldía, la independencia y el presentismo tienen que ver con los tiempos que corren en el mundo y que serían más tarde expresión del mayo del 68 en Francia¹⁵. No se acepta la autoridad y la tradición y tiene lugar una revolución cultural, así como en la familia, los media y la enseñanza que llegaron a cambiar profundamente. Los eslóganes apuntan contra el capitalismo, la sociedad del consumo y la democracia burguesa, entre otras cosas. Sin embargo, la situación en España hace posible esa mezcla de valores en un país que inicia importantes cambios en su desarrollo, a pesar de su escaso desarrollo social.

VALORES TRADICIONALES DE LOS SERVICIOS SOCIALES DEL PLAN CONCERTADO (AÑO 1988)

Con la restauración de la democracia se intenta aclarar la concepción de los Servicios Sociales, qué características han de tener, si han de ser o no universales, si se entiende por Servicios Sociales únicamente las prestaciones, si se subsumen en la asistencia social, si debían diferenciarse los pertenecientes a la Seguridad Social de aquellos otros servicios públicos generales, si debían identificarse Servicios Sociales con bienestar social, o si debían ser complementarios de las prestaciones individuales de la Seguridad Social¹⁶.

Los Servicios Sociales de que habíamos dispuesto (1974) como protección complementaria de la Seguridad Social eran prestaciones técnicas, no económicas y reglamentadas en las áreas de “Higiene y seguridad del trabajo”, “Medicina preventiva”, “Reeducación y rehabilitación de minusválidos”, “Acción formativa” y otras; también se contaba con los Servicios Sociales de empresa junto a la acción social que canalizaban diferentes organismos, y aquellos otros que intentaban superar la Beneficencia y Asistencia Social del Estado. Y según el tipo de usuarios estaban los Servicios Sociales especializados: Obra de Protección de Menores, Patronato de Protección de la Mujer, Patronato de Igualdad de Oportunidades, etc.

Se sigue hablando, pasados los años, de “Servicios Sociales en el desarrollo social”, y de desarrollo comunitario, precisamente porque lo exigen las circunstancias y porque va en aumento el número de pobres y marginados. “Porque el desarrollo comunitario en nuestro país ha sido casi siempre ignorado, y en ese “casi”, perseguido”¹⁷.

Han pasado casi treinta años para poder hablar de un sistema público de Servicios Sociales comunitarios para todos. Se trata del Plan Concertado; un logro sin precedentes entre las tres Administraciones (central, autonómica y local) y cuyo

¹⁵ Le Goff, Jean-Pierre (2006), *L'héritage impossible*, La Découverte.

¹⁶ “El bienestar social y los servicios sociales”, Documentación Social, núm. 36, 1979.

¹⁷ Fernández, P. (1983), “Política social”, Documentación Social, núm. 53.

propósito consistía en ofrecer unos Servicios Sociales comunitarios con el fin de elevar el bienestar de los ciudadanos. Plan Concertado que a partir de 1988 hace posible una red pública de Servicios Comunitarios cuyas prestaciones sociales, precisamente por serlo, han de adecuarse a los cambios sociales, económicos, así como al desarrollo de los nuevos sistemas de producción¹⁸. El Plan abarcaba en 1990 a 5 982 municipios con 29 734 825 millones de población, mientras que el 40% de los trabajadores se dedica a la ayuda a domicilio y el 25% a la prestación de información y orientación.

Los Servicios Sociales se hacen extensivos a toda la población con el objetivo, ya conocido, de lograr el desarrollo personal y colectivo o popular, y de modo participativo. Por hacerse extensivos a toda la población, sus principios básicos serán la universalización, normalización (evitando Servicios Sociales especiales o diferenciados), racionalidad, descentralización y participación. En definitiva se trataba de estructurar un Sistema Público de Servicios Sociales. “Sistema en el que juegan un importantísimo papel la elevación del nivel de bienestar de la población como la profundización en el proceso democrático y de cambio social, con la consiguiente crítica y movilización popular”¹⁹ llega a decirse en la literatura especializada de la época.

Los valores que aparecen en el *cuadro n° 3* se diferencian claramente de aquellos que mostramos en el *cuadro n° 2* y que correspondían a los años 60 en España. En esta ocasión los valores ponen de relieve cambios que tienen que ver con las prestaciones, equipamientos (valores instrumentales) y valores en los que se sustentan (valores finales). Los valores finales son ahora la universalidad, la calidad y la proximidad, mientras que la cooperación/solidaridad la consideramos más como valor instrumental, próxima a la información, orientación etc.

Cuadro n° 3

Valores prestaciones y equipamientos de los Servicios Sociales Comunitarios del Plan Concertado en los años 90 en España

Valores	Prestaciones	Equipamientos
Universalidad	Información y Orientación	Centros de Serv. Sociales
Calidad	Ayuda a Domicilio	Centros de Acogida
Cooperación/solidaridad	Alojamiento alternativo	Albergues
Proximidad	Prevención e inserción	
	Fomento de la Cooperación	
	Ayudas económicas	

Elab. Propia a partir del Plan Concertado

¹⁸ Riechmann, J. (1988), *Necesitar, desear, vivir. Sobre necesidades, desarrollo humano, crecimiento económico y sustentabilidad*, Los libros de la Catarata, Madrid.

¹⁹ Años más tarde (1981), Rosa Doménech, en “Servicios Sociales para todos”, Documentación Social, núm. 44, repite el planteamiento pero añade la experiencia de los Servicios Sociales del Ayuntamiento de Barcelona. En él, los Centros Municipales de Servicios Sociales “son el instrumento organizativo de base y de atención directa del ciudadano”. Navarro, F.J. (1979), “El bienestar social y los servicios sociales. Concepto y organización”, Documentación Social, núm. 36.

Los Servicios Sociales que propugna el Plan Concertado no son ahora para pobres sino para todos. Por esa razón el nuevo valor es la universalidad, añadiendo la proximidad y la calidad si pensamos en que los ciudadanos no van a aceptar cualquier nivel en los Servicios Sociales a disposición de quienes los demandan en un contexto de claro desarrollo del Estado de Bienestar en España; se trata de Servicios Sociales de calidad y adecuados a las necesidades; por eso el valor de la proximidad para acercarse a las exigencias de los ciudadanos.

Además de la universalidad, calidad y proximidad como valores sustentadores se hace mención de la cooperación/solidaridad, sobre todo con las Corporaciones Locales. Es un valor más instrumentalista que finalista, sin hacerse mención de la caridad, porque entraría en contradicción con la exigida universalidad o los Servicios Sociales para todos. Sin embargo es exigible la cooperación/solidaridad con las Corporaciones Locales, entre lo público y lo privado así como entre las entidades y movimientos sociales que fomentan el desarrollo, la autonomía y el bienestar de los ciudadanos. Quiere decirse que no es viable el desarrollo del bienestar desde compartimentos estancos, con duplicidades e interferencias. Finalmente es de destacar la proximidad como un valor propio, finalista, de los Servicios Sociales Comunitarios, equiparable a la proximidad de los servicios médicos de familia o la enseñanza primaria. Sólo de esta manera se consigue al mismo tiempo la autonomía personal y el sentido comunitario.

Diríamos que se trata de valores tanto materialistas como mixtos y en menor medida postmaterialistas. Quiere decirse que existe una clara relación entre valores instrumentales y finales con aquellos otros valores materiales y postmateriales. En otras palabras, los valores materialistas son más instrumentales (eficacia, competitividad) y los postmaterialistas (presentismo, tránsito) son más finales; claro que, también puede darse el caso de encontrar valores instrumentales y finales, indistintamente, entre los valores materialistas y postmaterialistas. Sobre los valores finales conviene recordar que el fin primordial de los Servicios Sociales era elevar el nivel de bienestar de toda la población, así como profundizar en el proceso democrático y de cambio social. Pues bien, sin ser partícipes de tales servicios difícilmente se entendería la profundización del proceso democrático y el cambio social. Incluso el sistema de los Servicios Sociales posibilitaba la revisión y crítica de los mismos a través de los Consejos Locales.

Seguramente los valores de los que venimos hablando nacen con vocación de hacerse visibles materialmente al tiempo que requieren de una clara identificación. Identificación vinculada a valores añadidos como el asesoramiento y seguimiento, entre otros. Ante la asunción de funciones por parte del Estado de Bienestar como la enseñanza o la salud, las familias y los usuarios requieren ahora de los profesionales de los Servicios Sociales Comunitarios para que les informen,

orienten y asesoren sobre un sin fin de cuestiones que les preocupan y que no saben cómo solucionarlas.

Ante la escasez de los servicios planteados, hasta la fecha, era comprensible que se identificaran más con referentes materialistas que postmaterialistas. Los ciudadanos demandantes requerían de prestaciones concretas, tales como ayudas económicas y que les ayudaran en el cuidado de los mayores y niños. Sin embargo, hemos de tener en cuenta la novedad de los mismos en España y las reacciones de rechazo con algunos servicios en aquellos años. Nos referimos, por ejemplo, al servicio de ayuda a domicilio, por la prioridad que sienten algunas familias de cumplir con el deber de cuidar de sus mayores antes de que lo hagan los servicios públicos. Por añadidura el contexto social en la España de aquellos años, y sobre todo en el ámbito rural, presionaba sobre aquellas familias que necesitaban de la ayuda a domicilio y no se atrevían a tramitarla.

También se concretan las prestaciones y los equipamientos que dan cuerpo al sistema de los Servicios Sociales Comunitarios del Plan Concertado. Información y orientación para acceder y usar los recursos sociales y prevenir desigualdades sociales en su uso; se dirige a individuos, grupos e instituciones sobre los derechos que les corresponden; asesoramiento sobre problemas sociales a los demás servicios sociales existentes. Ayuda a domicilio para individuos y/o familias en su domicilio que no pueden realizar sus actividades habituales o padecen situaciones conflictivas psico-familiares. Alojamiento y Convivencia como alternativa para quienes carecen de ambiente familiar adecuado. Prevención e inserción para atender a personas y grupos en situación de riesgo o marginación, con necesidades de sentirse aceptados e integrados.

Los equipamientos son Centros de Servicios Sociales; de carácter comunitario, dotados de equipamientos técnicos, incluidas las Unidades de Trabajo Social, y de los medios necesarios que dan soporte a las Prestaciones Básicas. Centros de Acogida, que son establecimientos residenciales no permanentes que acogen con carácter de urgencia a personas con graves conflictos convivenciales o carentes de medio familiar. Albergues, que son equipamientos de carácter temporal para transeúntes sin medios económicos y otras personas marginadas.

Hemos visto un sustancial cambio de valores en los Servicios Sociales de 1988 y ahora comprobaremos una más que aceptable coincidencia con los valores que propugna la juventud española de aquellos años.

Los valores sociales y estilos de vida que sustentaban los jóvenes en el año 1989 eran los que aparecen en el siguiente *cuadro nº 4* y que consideramos una proyección de la sociedad española.

Cuadro n° 4

Jerarquía de valores y estilos de vida 1989

1. Igualitarismo. Solidaridad. Cooperación
2. Individualismo. Autonomía. Afirmación personal
3. Racionalismo. Prudencia
4. Sentido de lucha
5. Modelización. Disciplina. Estabilidad. Tradición
6. Reformismo
7. Motivación de logro
8. Disciplina. Aplazamiento de las gratificaciones
9. Equilibrio y desarrollo personal. Esencialismo. El ser como más importante que el tener
10. Sentido de aventura

Fuente: Pedro González y otros²⁰

Es importante comprobar que el primer conjunto de valores que sustentan los jóvenes de 1989 tienen que ver con aquellos que figuran como valedores de los Servicios Sociales Comunitarios: igualitarismo, solidaridad y cooperación. Queda constancia de que nuestra sociedad debe hacer todo lo que sea necesario para asegurar que todo el mundo tenga las mismas oportunidades de salir adelante. Igualmente se vuelve a citar la solidaridad y la cooperación en el ámbito local; lo que supone establecer vías de colaboración, asistencia e intercambio de información. Por otra parte, y a la vista de valores que ocupan el segundo lugar en la jerarquía de los mismos, no es aconsejable separar individuo y comunidad, autonomía y afirmación personal. Digamos que se busca el camino para unir autonomía, comunidad y racionalización, mientras ya hemos llegado a saber que la salida o redefinición de la modernidad pasa por ellas. El actual modernismo matizado no es ajeno a los ideales de la universalidad y la emancipación, así como su optimismo y su esperanza progresista y humanística, además de prestar atención a la aculturación y la educación. Sin embargo la expansión ética de la posmodernidad postula que se realice el ideal de la modernidad. En su defecto, el universo posmoderno será un universo de individualismos, egoísmos, particularismos, desigualdades: en resumen, de instrumentación de las personas bajo la máscara de su reconocimiento formal²¹. Lo que acabamos de afirmar aparece en el *cuadro n° 4* combinándose valores de la modernidad y de la posmodernidad que se abre paso: igualitarismo e individualismo; tradición y reformismo; racionalismo, prudencia y sentido de la aventura, entre otros.

²⁰ González Blasco, P., Andrés Orizo, Francisco, Toharia Cortés, José Juan y Elzo Imaz, Francisco (1989), *Jóvenes españoles 89*, Fundación Santa María, Madrid, p. 160–162.

²¹ Hottois, Gilbert (1999), *Historia de la filosofía. Del Renacimiento a la Posmodernidad*, Cátedra, Madrid, p. 544.

La participación igual y efectiva es inseparable de la comunidad y de los Servicios Sociales Comunitarios, tanto desde el punto de vista democrático como ético. Lo que decimos significa que la realización del hombre se logra cuando la autonomía y la libertad se consiguen a través de la comunidad, por la participación. Y aunque es necesario saber dónde se cargan las tintas, si en la comunidad propia local o en la más amplia, en la participación representativa o en la directa, existe la defensa que hacen los promotores del participacionismo y del renovado comunitarismo, sobre la base de que el hombre necesita de la comunidad y la participación para realizarse. Naturalmente la participación admite variedades, y Rorty propone la solidaridad con la propia comunidad, sin ir más lejos. Es un modo de conservar la solidaridad sin aflojarla o debilitarla por intentar su ampliación a una comunidad más amplia²².

Se menciona el racionalismo y la prudencia e interpretamos que debemos situarnos en el nivel de la vida cotidiana, en donde la razón debe resolver los problemas que le plantea la escasez de medios y la incertidumbre²³. Por otro lado, una parte del racionalismo, entendemos que quien mejor lo desarrolla es el conjunto que representan las asociaciones, fundaciones y cualquier entidad sin ánimo de lucro. En una palabra, las entidades intermedias. Entre tanto, el Estado para redimirse profundizará en la justicia social, permitiendo de este modo que las entidades intermedias puedan defender sobre una base objetiva los derechos sociales de quienes tienen más dificultades para lograr su realización a través de una convivencia justa. La desconfianza que ha generado lo público nos obliga a buscar el camino intermedio entre el individuo y lo público, es decir, a través de las entidades mencionadas, para potenciar los intereses generalizables que tengan presente los intereses individuales y grupales²⁴. Y el esfuerzo se ha de iniciar desde la voluntad de los individuos concretos, cuando están en condiciones de hacerlo. Precisamente la jerarquía de valores de los jóvenes de 1999, hace referencia a no conformarse con las cosas tal como vienen dadas a uno; hay que transformar la realidad para cambiar hacia algo mejor. Igualmente es importante para cada uno hacer cosas con las que pueda conseguir algo u obtener un éxito. Por último, es necesario hacer sacrificios para ir creándose un futuro en la vida.

Lo que hemos visto en los valores que propugna el Plan Concertado en sus inicios, es una apuesta por la modernidad, en contraste con los valores premodernos del Plan CCB; sin embargo el contexto social en los comienzos del Plan Concertado ya denota una clara apertura a la posmodernidad.

²² Rorty, Richard (1991), *Contingencia, ironía y solidaridad*, Paidós, Barcelona, p. 209–210.

²³ Cortina, A. (1993), *Ética radical y democracia radical*, Tecnos, Madrid, p. 157.

²⁴ Camps, V. y otros (1992), “El interés común”, Cuadernos y Debates, núm. 34, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.

**VALORES POSTMATERIALISTAS A DOCE AÑOS DEL PLAN CONCERTADO
(AÑO 2000)**

Finalizado el año 2000 se cumplían más de diez años desde que se iniciara el Plan Concertado. Se producen cambios en las aportaciones económicas de los Entes Locales, Comunidades Autónomas y Ministerio, y también algunas variaciones en las prestaciones básicas y equipamientos. Disminuye la aportación del Estado y aumenta el esfuerzo económico de las Autonomías y, sobre todo de los Entes Locales. También aumentan las prestaciones y equipamientos.

Los valores del *cuadro n° 5* nos muestran que aquellos que consideramos finalistas permanecen, habiéndose añadido la flexibilidad. Por otra parte los valores instrumentales siguen siendo los mismos, si bien abarcarán a un mayor número de usuarios y programas; y los equipamientos, como valores instrumentales, han aumentado claramente. Aunque no aparecen en el cuadro, fiel reflejo de los valores publicados por el Plan Concertado en el año 2000, se adivinan valores posmaterialistas claramente vinculados a los valores materialistas. Si demandan ayuda a domicilio porque hay personas que necesitan que les limpien y ordenen la casa, también están deseando que llegue el auxiliar de hogar para poder hablar con alguien. Si es necesario para los usuarios la información y la orientación, en un sin fin de circunstancias y problemas, también se pide a los profesionales del trabajo social que les escuchen, asesoren y hagan cierto seguimiento. En otras palabras, buena gestión junto a un buen trato humano.

Cuadro n° 5

Valores prestaciones y equipamientos de los Servicios Sociales Comunitarios del Plan Concertado
en el año 2000 en España

Valores	Prestaciones	Equipamientos
Universalidad	Información y Orientación	Centros de Serv. Sociales
Calidad	Ayuda a Domicilio	Centros de Acogida
Cooperación/solidaridad	Alojamiento alternativo	Albergues
Flexibilidad	Prevención e inserción	Comedores
Proximidad	Fomentos de la Cooperación	Pisos tutelados
	Ayudas económicas	Miniresidencias
		Servicios de Información
		Centros de estancia diurna

Elab. Propia a partir del Plan Concertado y “El Plan Concertado de prestaciones básicas de Servicios Sociales en España (Once años del Plan Concertado), Rev. Reis n° 93 (Gutiérrez Resa, A. 2001)

A once años del Plan Concertado tanto los valores como las prestaciones y equipamientos se han de poner a punto²⁵. Lo han de hacer porque la sociedad

²⁵ Gutiérrez Resa, A. (2001), “El Plan Concertado de prestaciones básicas de Servicios Sociales en España (Once años del Plan Concertado)”, Rev. Reis n° 93.

española cambia y demanda nuevas necesidades. Las nuevas formas de convivencia familiar, la incorporación de la mujer al mundo laboral y el envejecimiento de la población, explican en parte la mayor demanda de los Servicios de Ayuda a Domicilio, así como los centros de estancia diurna o los pisos tutelados, entre otras prestaciones. Al mismo tiempo los valores de la posmodernidad se abren camino, como veremos, tratando de imponerse. Se trata de un nuevo contexto que combinará valores materialistas y postmaterialistas.

Hemos visto que se mantienen los mismos valores finalistas habiéndose añadido la flexibilidad. La razón es sencilla porque ya en 1995 según el acuerdo de flexibilización de las prestaciones básicas, algunos equipamientos complementarios a los Centros de Servicios Sociales en 1999 se tenía previsto que fueran:

- 2 Comedores Sociales en Andalucía
- 9 Pisos Tutelados
- 10 Miniresidencias
- 57 Oficinas o Servicios de Información
- 157 Centros de Estancia Diurna

Los equipamientos complementarios denotan, por la demanda de los mismos, los cambios que se están produciendo en España; sin embargo algunos de ellos apenas si tienen significación por su escaso número. Por el contrario, las oficinas o servicios de información así como los centros de estancia diurna son mayoritarios y cumplen con demandas sociales indiscutibles. Hablamos de Servicios de Información por cierto desconcierto de los usuarios ante nuevos y diversos problemas individuales y familiares que padecen, así como de la necesidad de disponer de centros donde tener atendidos a los mayores mientras dura la jornada laboral.

Se pone de manifiesto que los valores, excepto la flexibilidad que acabamos de explicar, siguen siendo los mismos, aunque como veremos se aprecia un cambio de rumbo que apunta a valores postmaterialistas y mixtos. Sin embargo el volumen de usuarios es importante. Son usuarios que recibieron al menos algún servicio de información de servicios sociales o de otros recursos del sistema: en total, 3 745 271 actuaciones, que arroja un promedio de 1,7 actuaciones por usuario (2 451 995 personas). Se trata de usuarios pertenecientes a las clases trabajadoras, pero también a los más desfavorecidos. Sin embargo es importante el número de usuarios de las clases media y media-alta que acuden a los servicios sociales²⁶. Ya en el año 2000 sabemos también que los Servicios Sociales son bastante conocidos o conocidos por el 70% de los ciudadanos²⁷. Por sectores son la familia y mayores quienes son atendidos en mayor cantidad por los Servicios Sociales Comunitarios.

²⁶ Informe FOESSA (1994), Informe sociológico sobre la situación social de España, Fundación FOESSA, Madrid. Capítulo XI dedicado a "Acción Social y Servicios Sociales".

²⁷ Gutiérrez Resa, A. y Marcuello Servós, Ch. (2008), *Servicios Sociales. Modelos y Perspectivas. Una aproximación internacional*, Ediciones Académicas, Madrid, p. 192.

Según lo que venimos diciendo, se combinan prestaciones claramente materialistas como la ayuda a domicilio, con aquellas otras más postmaterialistas como la información y orientación; y no es por casualidad que sean las familias y los mayores quienes más demandan el conjunto de las prestaciones además de las prioritariamente mencionadas. Quiere decirse que tan necesario es para las familias y mayores disponer de ayuda a domicilio como de información y orientación ante los problemas familiares, incluidos los que presentan las personas mayores. Añadamos que, incluso la ayuda a domicilio y la teleasistencia son valorados además de por el servicio estrictamente material, por la oportunidad de entrar en contacto con otras personas, con otros seres humanos (valores posmaterialistas). En otras palabras: en los Servicios Sociales Comunitarios tan importante como la prestación en sí misma, material, lo es y cada vez más el componente añadido del interés humano, la relación, el seguimiento, el acompañamiento, los valores que van más allá de lo estrictamente material, valores posmaterialistas.

Si los valores finalistas del *cuadro n° 5* no presentan apenas modificaciones, en el caso de las prestaciones, como valores instrumentales, se hace mención de las prestaciones económicas que tienen que ver con la atención a las situaciones de emergencia social. Hay cada vez más personas que, al depender de escasos medios materiales y de una restringida red social, se ven avocados de la noche a la mañana a tener que depender de una urgente ayuda económica para pagar el alquiler o el recibo de la luz, el agua, y así poder sobrevivir.

Sí que precisamos en esta ocasión que las actuaciones destinadas al fomento de la solidaridad y la cooperación social tienen que ver con la promoción y organización del voluntariado, la autoayuda y la participación social. Añadamos brevemente que el voluntariado y las entidades sin ánimo de lucro, se convierten en imprescindibles aliados de los Servicios Sociales Comunitarios. Incluso son valorados positivamente por la población que ha tenido alguna experiencia con ellos. Valoran la entrega, el trato humano, el tiempo que les dedican. Y en cuanto a los equipamientos ya hemos hecho especial mención de aquellos que se consideran complementarios.

El Plan Concertado y los Servicios Sociales Comunitarios parecen apuntar un cambio de rumbo. Plan Concertado de Servicios Sociales Integrados porque la red de Servicios Sociales Comunitarios necesita presentarse con nuevas ofertas a un mayor número de personas necesitadas de tales prestaciones. Y precisamente se ha de salir del estancamiento que han sufrido los recursos-equipamientos básicos del Plan, tales como los llamados Centros de Servicios Sociales, los Albergues y los Centros de Acogida, cuando se iniciaron en 1988.

Ya en el año 2000 indicábamos respecto a los Servicios Sociales Comunitarios del Plan Concertado en sus inicios, la necesidad de aumentar la complejidad de los equipos, actualizar los mapas de las necesidades y satisfacer la demanda real de servicios; salir del estancamiento en que se encuentran los equipamientos referidos a los llamados Centros de Servicios Sociales, los Albergues y los Centros de Acogida; progresar en complejidad para ser capaz de

sustentar y apoyar Servicios Sociales especializados de mayor demanda (sobreabundamiento de las responsabilidades familiares y, en último instancia, la exigencia de ingreso de los mayores en las residencias); creación y consolidación de equipos de profesionales vinculados a la obtención de resultados y a la consecución de programas; inversión en Servicios Sociales especializados contando con el apoyo de Servicios Sociales complementarios: abaratando los costes finales y, sobre todo, humanizando los Servicios Sociales prestados, tratando de mantener a los usuarios en contacto con el contexto propio; que los principios del esfuerzo y la participación de los usuarios en Servicios Sociales, así como el apoyo a la solidaridad, no disminuyan la efectividad y responsabilidades públicas; apoyar y no sustituir las redes de intercambio normalizadas de los usuarios (familia, colegio, trabajo), desarrollando Servicios Sociales de apoyo e intermedios para apoyar e incrementar el bienestar de las familias; combinar los Servicios Sociales Comunitarios públicos con módulos de pago y gestión privada con y sin ánimo de lucro; asumir responsabilidades como evaluar el apoyo económico, incentivos fiscales, etc., por cuidar en la familia de personas mayores, hijos menores de tres años y personas dependientes; fomentar una cultura de la complementariedad de roles profesionales, capaz de desarrollar programas complejos en espacios propios o compartidos y con horarios flexibles; estudiar las dificultades técnicas que dificultan conjuntar equipos y presupuestos, para avanzar en servicios sociosanitarios, socioeducativos y sociolaborables; difusión en los media de los Servicios Sociales, y de su satisfacción por quienes los usan.

Lo que decimos es un resumen de las conclusiones a las que llegábamos, pasados once años desde el inicio del Plan Concertado²⁸. El Plan Concertado necesitaba una clara remodelación cuantitativa y cualitativa para hacer frente a las nuevas demandas y cambios sociales en España.

El contexto social en el que actúan los Servicios Sociales en España es bastante clarificador: la jerarquía de prioridades que rige las vidas de los ciudadanos en el año 2000, es decir, qué aspectos de la vida social consideran más importantes son: familia, trabajo, amigos y conocidos, tiempo libre y ocio. Podemos añadir que los postmaterialistas, las personas que se apuntan a algo más que lo material, valoran más positivamente que los materialistas el tiempo libre y la política, y llega a sorprender que los postmaterialistas atribuyan alta valoración al trabajo, muy por encima de la importancia asignada al tiempo libre. Hemos de aclarar que los postmaterialistas: son jóvenes (hasta 24 años), estudiantes de bachillerato y universitarios, estatus socioeconómico medio y situados a la izquierda; los materialistas: son mayores de cincuenta y cinco años, estudios primarios incompletos, estatus socioeconómico bajo (trabajadores manuales no especializados), y situados a la derecha²⁹.

²⁸ Gutiérrez Resa, A. (2001), "El Plan Concertado de prestaciones básicas de Servicios Sociales en España (Once años del Plan Concertado)", *Rev. Reis* nº 93.

²⁹ Orizo, F.A., Elzo, J. y otros (2000), *España 2000, entre el localismo y la globalidad*, Fundación Santa María, Madrid, p. 42-43.

Lo que parece claro es que se ha producido una ruptura, una transformación de la sociedad industrial en sociedad de la información por el desarrollo científico y tecnológico. Transformaciones en la economía, los sistemas de producción y formas de convivencia. En este último caso se ha ido produciendo complementariamente un deterioro de las condiciones sociales, y un crecimiento del desorden social³⁰. Lo que se pone de manifiesto es un florecimiento del individualismo como expresión de realización personal o autorrealización, además de valorar las instituciones según la capacidad que tienen para contribuir al desarrollo personal.

En el *cuadro n° 6* resume Javier Elzo los valores propios de la modernidad y aquellos otros de la posmodernidad. Cambio de valores que han ido subrayando otros autores entre los que podemos citar además de los ya mencionados a Ronald Inglehart, Zygmunt Bauman, Ulrich Beck y Manuel Castells, entre otros³¹.

Cuadro n° 6

El cambio de valores

Valores de la modernidad	Valores de la posmodernidad
Lo holístico	La fragmentario
Lo absoluto	Lo relativo
La unidad	La diversidad
El gran relato	El pequeño relato
Lo universal	Lo particular
El Estado, el país	La ciudad, la región
Lo objetivo	Lo subjetivo
El esfuerzo	El placer
Lo fuerte	Lo Light
El pasado/el futuro	El presente
La razón	La emoción
La ética	La estética
La certeza	La duda
Responsabilidad	La responsabilidad diferida
Secularización versus religión	Espiritualidad versus religión
El día	La noche
El trabajo	La fiesta
La utopía	La quimera
La construcción	La reconstrucción
La familia versus la comuna	La familia versus la pareja
Lo masculino	Lo femenino
Lo leído/hablado	Lo visto

Fuente: Javier Elzo 1999: 407

³⁰ Fukuyama, Francis (2000), *La gran ruptura. Naturaleza humana y reconstrucción del orden social*, Ediciones B, Barcelona.

³¹ Destacamos de Inglehart, Ronald (1999), *Modernización y postmodernización. El cambio cultural económico y político en 43 sociedades*, CIS, Madrid.

No es fácil resumir el cuadro anterior, pero hemos pasado del sentido al desencanto; lo que antes y después de mayo del 68 en el pasado siglo, ya se comentaba. Ahora una de las frases importantes es aquella de ¡A vivir que son dos días!. Frase que llega a expresar que no merece la pena andar con tantos miramientos cuando, precisamente, el tiempo es escaso y las posibilidades enormes. En España se comprueba desde 1980 a 1999 la clara evolución descendente de los valores materialistas (de 62 a 21 sobre 100) y el ascenso de los postmaterialistas (de 12 a 18 sobre 100), mientras aumentan los mixtos (de 26 a 61 sobre 100)³². También los ciudadanos españoles a partir de valores como la confianza en instituciones y la tolerancia social presentan la siguiente tipología: Institucionales integrados (18,8%) que son los que más confían en las instituciones siendo a su vez los más religiosos; Privatistas tolerantes (19,3%) que colocan por encima de todo su vida privada, apolíticos, irreligiosos y los más tolerantes; Liberales permisivos (14,7%) en el ámbito de las relaciones personales, acepta de buen grado el filibusterismo económico y, sin embargo, más exigente con las formas de convivencia, con los comportamientos incívicos; libredisfrutadores (10,4%), que son los menos institucionalistas, los menos religiosos y son los más permisivos con los comportamientos que supongan interrupción de la vida y todo tipo de relación sexual; Conservadores rigoristas (20,8%), a quienes disgusta en mayor grado a la media tener como vecinos a determinados colectivos (drogadictos, con antecedentes penales, los dados a la bebida, personas con sida, gitanos, homosexuales etc.), además de ser quienes menos valoran en sus vida tanto el tiempo libre y de ocio como los amigos y conocidos; incívicos (9,3%), con escasa confianza en las instituciones, sobre todo las “instituciones civiles”, justificando más que nadie comportamientos incívicos, sea en lo que a la delincuencia económica se refiere cuanto a las prácticas públicas que conlleven riesgos para la salud, integridad física o marco medioambiental para sus conciudadanos; Intolerantes (6,9%), con fortísima intolerancia vecinal y más laxos que la media en la moral económica al mismo tiempo que más restrictivos en la moral sexual y en las relaciones proxémicas por el otro³³.

Tan solo subrayaremos el valor del pasado/el futuro, de la modernidad frente al valor del presente, propio de la posmodernidad. En su aplicación a los Servicios Sociales Comunitarios, los usuarios demandan soluciones rápidas; es más, se alejan del pasado por no adaptarse a las situaciones actuales y desconfían del futuro por no tenerlo ante sus ojos. Posiblemente la aceleración del ritmo de la vida obliga a muchos de los usuarios a alejarse del pasado y del futuro, tratando de fijarse en el presente y en la solución inminente de los problemas actuales.

³² Juan Díez Nicolás, “La escala de postmaterialismo como medida del cambio de valores en las sociedades contemporáneas”, en Orizo, F.A., Elzo, J. y otros (2000), *España 2000, entre el localismo y la globalidad*, Fundación Santa María, Madrid, p. 283–310.

³³ Javier Elzo, “Una tipología de los españoles según su sistema de valores”, en Orizo, F.A., Elzo, J. y otros (2000), *España 2000, entre el localismo y la globalidad*, Fundación Santa María, Madrid, p. 311–334.

Finalizamos este apartado indicando que tras once años del inicio del Plan Concertado, se producen escasos cambios en los valores finales e instrumentales que se publican oficialmente. Sin embargo hemos dado detalles de la aparición de valores posmateriales y al mismo tiempo instrumentales que apuntan a Servicios Sociales capaces de aunar la materialidad del servicio con el suficiente valor añadido que suelen proporcionarlo aquellas virtudes de siempre, espíritu de trabajo, madurez, que veíamos en el *cuadro n° 2*, así como la escucha, dedicación de tiempo y afecto humano, valores más propios del pasado.

CAMBIO DE RUMBO EN LOS VALORES DE LOS SERVICIOS SOCIALES COMUNITARIOS (2008)

Iniciado el siglo XXI asistimos a un claro cambio de valores en los Servicios Sociales Comunitarios, a una intensificación de las prestaciones, sobre todo, con ocasión de la aplicación de la Ley de la Dependencia, así como a una mayor complejidad en la formación de los equipamientos y flexibilidad en su organización de cara a los usuarios.

El conjunto de valores presentamos en el *cuadro n° 7* se aleja notablemente de aquel cuadro de valores de los Servicios Sociales del Plan CCB. Sigue siendo indiscutible la universalidad, como valor finalista, si tenemos presente que cada vez más usuarios pertenecientes a status económicos diferentes acceden a los citados Servicios Sociales Comunitarios. Es más, la tendencia apunta a que determinados Servicios Sociales constituyan un derecho de los ciudadanos. Las nuevas Leyes de Servicios Sociales Autonómicas y la aplicación de la Ley de Dependencia, parecen ir aclarando lo que decimos. Por el contrario, la financiación constituye un serio problema si tenemos presente que son las Corporaciones Locales quienes más contribuyen al sostenimiento de los Servicios Sociales Comunitarios del Plan Concertado.

La competitividad y la oferta pública frente a la oferta del mercado, son nuevos valores finalistas que han aparecido con fuerza. El Estado no alcanza a gestionarlos directamente y concierda con diversas entidades (fundaciones, entidades sin ánimo de lucro, entre otras), la prestación de los mismos. Por otra parte, ante la insuficiente oferta pública de Servicios Sociales, surgen alternativas competitivas y de mercado, de las que hacen uso un buen número de usuarios. Es así que los valores finalistas tales como la calidad, la competitividad y lo público/mercado cobran fuerza en la España de nuestros días³⁴.

³⁴ Gutiérrez Resa, A. y Marcuello Servós, Ch. (2008), *Servicios Sociales. Modelos y perspectivas. Una aproximación internacional*, Ediciones Académicas, Madrid, p. 195–199.

Cuadro n° 7

Valores de cambio en los Servicios Sociales Comunitarios del año 2008

Valores	Prestaciones	Equipamientos
Universalidad	Información y Orientación	Centros de Serv. Sociales
Un derecho	Ayuda a Domicilio	Centros de Acogida
Cooperación/solidaridad	Alojamiento alternativo	Albergues
Flexibilidad	Prevención e inserción	Comedores
Calidad	Fomento de la Cooperación	Pisos tutelados
Competitividad	Ayudas económicas	Miniresidencias
Público/mercado	Apoyo a Unidad Convivencial	Centros de acogida
		Servicios de Información
		Centros de estancia diurna

Elab. Propia a partir del Plan Concertado y Servicios Sociales. Modelos y Perspectivas. Una aproximación internacional (Gutiérrez Resa, A. y Servós Marcuello, Ch. 2008: 191)

Los valores instrumentales, más propios de las prestaciones y los equipamientos se enfrentan, como hemos dicho, a la capacidad de financiación de los mismos por parte de la Administración Central, Autonómica y Local. Apuntamos el aumento de personas mayores de 65 años, así como la existencia de usuarios inmigrantes y la diversidad de formas de convivencia familiar, que demandan mayor número de servicios y con ofertas más complejas. Podemos añadir que el 54,53% de los gastos corresponde a prestaciones, concepto que incluye, en los Centros de Servicios Sociales, los costes de los trabajadores con cargo a dichas prestaciones. Y al personal de plantilla de los equipamientos se destina el 39,46% del gasto.

Destacamos de los recursos básicos (Equipamientos) los Centros de Acogida que atienden con carácter de urgencia a personas en situación de graves conflictos convivenciales o carentes de medio familiar adecuado (mujeres, menores) y de carácter polivalente. Subrayamos igualmente que considerando a los funcionarios y a las personas que tienen contrato laboral fijo, un 66% del personal de plantilla son fijos, lo que se traduce en una cierta estabilidad en el empleo. Estabilidad que se concentra sobre todo en Trabajadores Sociales y Administrativos. Sin embargo, en torno al 70% de los trabajadores sociales de Aragón y Andalucía indican la necesidad de incorporar más trabajadores sociales³⁵.

Aunque hemos resumido los valores finales e instrumentales de los Servicios Sociales Comunitarios en el 2008 es importante añadir que según los trabajadores sociales es excesivo el volumen de burocracia/tramitación administrativa exigido, no existiendo suficiente coordinación entre las tres administraciones, al faltar una estrategia conjunta, exceso de burocracia y falta de coordinación. Lo dicho

³⁵ Informe especial al Parlamento de Andalucía del Defensor del Pueblo Andaluz, sobre “La situación de los Servicios Sociales Comunitarios en Andalucía 2004”. Y resultados del cuestionario aplicado a los trabajadores sociales en Aragón (2005) y Andalucía (2006) (SEC-2003 01833) por Antonio Gutiérrez Resa.

significa que los Servicios Sociales Comunitarios, a pesar de haber progresado desde 1988, en la actualidad tienen importantes deficiencias.

Mayores y familia son los sectores más demandantes de Servicios Sociales Comunitarios, mientras las prestaciones que requieren son por orden de importancia las siguientes: información/orientación, apoyo a la unidad convivencial (respiro/cargas familiares) y ayuda a domicilio. Tres complejas prestaciones que están en la base de la atención a las personas con dependencia y que requieren aumento cuantitativo y cualitativo. Sin embargo la insuficiente oferta pública de Servicios Sociales³⁶, obliga a los usuarios y a sus familias a acudir al mercado, a la familia, a los abuelos y también a los servicios públicos. Queda claro entonces que es en el mercado y en la propia familia donde encuentran solución a sus necesidades los usuarios.

La opinión de los potenciales usuarios de los Servicios Sociales indica que deben ser públicos y financiarse mediante impuestos. Por eso mismo se prefiere pagar más impuestos y tener más Servicios Sociales. Nos movemos, por tanto, en una tendencia de “gratuidad” de los servicios. También ha cambiado la mentalidad actual sobre necesidades/obligaciones en la familia. No llega al 5% el porcentaje de aquellos que opinan que la familia deba hacerse cargo de todo casi todo, incluido el cuidado de los mayores. Es más, en caso de no tener ningún familiar que les pudiera cuidar, el 45,4% preferiría a un profesional con formación de los Servicios Sociales Públicos.

El contexto actual, a juzgar por los valores que presentamos en la *tabla nº 2* no está lejos de los cambios que se han operado en los Servicios Sociales Comunitarios actuales. Los Servicios Sociales en el mercado son bienes de consumo y se accede a ellos en función de la calidad y el poder adquisitivo. Es más, las familias se plantean cómo salir a flote, sin hipotecar otros valores familiares e individuales. Por eso mismo, se hacen cálculos en los que entran como prioridad los proyectos de vida de los hijos; entretanto los padres, en un entendimiento mutuo con los mayores, aceptan comprar en el mercado la solución a determinados problemas (cuidados de los abuelos), siendo más remisos con el cuidado de los hijos menores de los que se hacen cargo los abuelos. El bienestar global de la familia, la primacía de los hijos y el fuerte ritmo de la vida, entre otras variables, provocan un claro consumo de Servicios Sociales. Por otra parte, se piensa en el presente, porque los drásticos cambios, los imprevistos, están a la orden del día, y no es fácil hacer cábalas sobre el futuro al no poder controlar lo que hacemos y deseamos hacer. Se sigue de lo dicho una clara tendencia a mostrarse independientes; incluso las personas mayores resisten en sus domicilios hasta límites insospechados por no molestar y depender de los hijos y también para no tener que ser cuidados en el domicilio de aquellos o salir hacia la residencia. Si añadimos el egoísmo en las nuevas generaciones así el escaso sentido del deber y el

³⁶ Navarro, Vicenç. (2007), *La situación social en España II*, Biblioteca Nueva, Madrid, p. 33 y SS.

poco sentido del sacrificio, es fácil de prever que determinados Servicios Sociales, habrá que buscarlos en el mercado, como ya en la actualidad está sucediendo.

Tabla nº 3

Rasgos que caracterizan a los jóvenes en porcentajes de menciones el año 2005 (respuestas múltiples)

Consumistas	59.8
Rebeldes	54.1
Pensando sólo en el presente	38.3
Independientes	34.1
Egoístas	31.0
Poco sentido del deber	26.7
Leales en la amistad	25.5
Poco sentido del sacrificio	24.8
Solidarios	22.5
Tolerantes	20.3
Trabajadores	20.3
Generosos	13.4
Maduros	11.5
Ns/Nc	1.5
N	4.000

Fuente: J. Elzo Imaz³⁷

Falta por completar aquellos valores que son de actualidad en el contexto social de los jóvenes españoles en la actualidad y que son los siguientes: la salud, la familia, amigos y conocidos, el trabajo, ganar dinero, llevar una vida moral y digna, el tiempo libre/ocio. Es significativa la importancia que se le concede a la familia y a la amistad, en detrimento de la importancia del trabajo y del estudio. Luego es importante el crecimiento de los valores finalistas en los jóvenes españoles de nuestros días³⁸. Valores (buenos amigos, familia y salud) que su vez hay que entenderlos desde la perspectiva individualista (pretendidamente autónoma, cuando es realidad es grupal) y desde la búsqueda de bienestar y seguridad emocional. Lo que hemos dicho puede trasladarse, en parte, a lo que ocurre en los Servicios Sociales Comunitarios: que buena parte de prestaciones se conciertan o convenian con otras entidades en aras de la calidad y la eficacia; sin embargo, hemos de estar atentos porque en Servicios Sociales tales como la Ayuda a Domicilio, la teleasistencia, los Centros de Acogida, se nos advierte de que es tan importante o más que la estricta gestión burocrático-técnica, el valor añadido de la finura en el trato humano, de la exigencia de la escucha y la conversación, del

³⁷ Elzo Imaz, J., "Valores e identidades en los jóvenes", en González Blasco, P. y otros (2006), Jóvenes españoles 2005, Fundación Santa María, Madrid, p. 75.

³⁸ González Blasco, P. y otros (2006), Jóvenes españoles 2005, Fundación Santa María, Madrid, p. 35-42.

acompañamiento y comprensión global de los problemas, y del claro rechazo a una supuesta agencia de viajes, cuando lo que quieren los usuarios es que les acompañen.

VALORES DE CAMBIO, VALORES PERMANENTES Y VALORES EMERGENTES PARA EL FUTURO EN LOS SERVICIOS SOCIALES COMUNITARIOS

En este último apartado concluiremos procurando entresacar aquellos valores que han servido para cambiar y para reformar los Servicios Sociales Comunitarios desde sus inicios. También subrayaremos los valores que han permanecido y, desde luego apuntaremos a aquellos valores que consideramos emergentes y que entendemos que deben propiciarse de cara al futuro de los Servicios Sociales Comunitarios en España.

Hemos de recordar que con el Plan CCB se propiciaba un conjunto de valores sustentadores así como prestaciones y equipamientos para el desarrollo de una comunidad cristiana de bienes y destinados a las clases populares más desfavorecidas. A partir de entonces, los llamados Servicios Sociales Comunitarios han ido cambiando al mismo tiempo que han conservado ciertos valores y, desde luego han hecho emerger una serie de tendencias-valores que apuntan a un futuro de los citados Servicios algo distinto de lo que fueron y de lo que son en la actualidad en España.

El *cuadro n°8* puede ayudarnos a clarificar lo que estamos diciendo. Comprobamos que los valores permanentes como irrenunciables reúnen valores finales e instrumentales.

Cuadro n° 8

Sobre valores de cambio, valores permanentes y valores emergentes para el futuro de los Servicios Sociales Comunitarios

Valores de cambio	Valores permanentes	Valores emergentes
Flexibilidad	Universalidad	Público/mercado
Un derecho	Calidad	Competitividad
	Cooperación/Solidaridad	
Formación permanente Participación/Coordinación	Proximidad/Seguimiento	Precisión/Rapidez Especialización Complejidad de equipos

Elab. Propia a partir del Plan Concertado y Servicios Sociales. Modelos y Perspectivas. Una aproximación internacional (Gutiérrez Resa, A. y Servós Marcuello, Ch. 2008: 191

Los valores de cambio han sido capaces de transformar el sistema de prestaciones y equipamientos y los valores emergentes nos indican que debemos estar atentos a las nuevas tendencias que se muestran con fuerza para elevar el bienestar de los ciudadanos-usuarios de los Servicios Sociales Comunitarios.

Los nuevos valores de cambio como la formación permanente y la participación/coordiación son valores instrumentales que según los trabajadores sociales son imprescindibles para adecuarse a los tiempos actuales y futuros. Los citados profesionales requieren de formación continuada para entender y atender los nuevos problemas sociales (inmigración y discapacidad, entre otros). La participación la indican los usuarios que desean algo más que recibir prestaciones, porque prefieren ver unidas la gestión técnica y la humanización de los servicios. La coordiación entre las tres administraciones, así como dentro de las autonomías, es un clamor de usuarios y profesionales para avanzar en la eficacia y en la eficiencia, aproximando protocolos de diversos servicios públicos.

Entre los valores permanentes subrayamos ahora el seguimiento, que es una de las características de la proximidad. Seguimiento de los casos, de los problemas que padecen los usuarios. Se trata de estar en contacto físico con los usuarios para detallar el proceso a seguir, realizar los informes y tener un conocimiento fiel de los problemas que existen y de cómo plantear soluciones adaptadas a las situaciones de los usuarios. Seguramente es uno de los valores finalistas que deben cuidarse en la actualidad más que nunca para poder captar los cambios sociales que tienen lugar en la sociedad española³⁹. Es a través del seguimiento como podemos comprobar la validez final de la externalización de Servicios Sociales. Externalización que puede ganar en gestión eficaz y eficiente. Sin embargo, ante el todavía moderado desarrollo de los Servicios Sociales Comunitarios, no podemos perseguir sin más la eficacia y la eficiencia en la gestión. En tal caso la gestión se deshumaniza y los usuarios reclaman poder hablar-conversar con los trabajadores sociales, con los auxiliares de hogar o con las operadoras de la teleasistencia. Lo hemos comentado con anterioridad y lo volvemos a expresar de otro modo: los usuarios piden eficacia, piden rapidez y precisión, pero también piden atención estrictamente humana. No ser tratados como en una agencia de viajes, sino verse y sentirse acompañados. Es lo que denuncian usuarios de Servicios Sociales del norte de Europa como Dinamarca, participantes de instituciones religiosas centro europeas como Alemania y voluntarios de entidades sin ánimo de lucro en España⁴⁰.

Entre los valores emergentes, además de los ya conocidos y que aparecen en el *cuadro n° 8* figura la precisión, la rapidez y la especialización y complejidad de los equipos profesionales. Son valores instrumentales y han surgido por el crecimiento constante de usuarios que atender diariamente en los Servicios Sociales Comunitarios. Sin embargo se exige rapidez, porque los usuarios demandan prontitud y menos listas de espera en prestaciones como el Servicio de Ayuda a Domicilio, ayudas económicas y ayudas para la discapacidad.

³⁹ Giddens, A. (2006), *La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*, Cátedra, Barcelona. Žizek, Slavoj, Lwman, Jorge y Rendueles, César (2008), *Arte, Ideología y capitalismo*, Ediciones Pensamiento, Madrid.

⁴⁰ Gutiérrez Resa, A. y Marcuello Servós, Ch. (2008), *Servicios Sociales. Modelos y perspectivas. Una aproximación internacional*, Ediciones Académicas, Madrid, p. 72–90.

La precisión, especialización y complejidad de equipos de profesionales guarda estrecha relación con lo que venimos comentando. Los cambios que se producen en el sistema productivo y en las formas de convivencia, entre otros, generan una heterogeneidad y cantidad de problemas que requieren de valores instrumentales como los que hemos señalado. No se puede llegar a precisar sin cierta especialización, y la mayoría de los problemas requieren de puntos de vista profesionales complementarios para planificar procesos de actuación desde los Servicios Sociales Comunitarios.

CONCLUSIONES

Concluiremos estas páginas haciendo una breve reflexión que justifican el título que hemos dado a estas páginas. En primer lugar, y refiriéndonos a la identidad de los Servicios Sociales en España, éstos están carentes de la suficiente identidad. Lo venimos comprobando empíricamente en diversas Comunidades Autónomas en las que según los profesionales del trabajo social la práctica profesional habitual es la derivación para el 64% de los mismos. Otros autores como Luis Moreno así lo confirman poniendo de manifiesto la falta de claridad legal y conceptual de los Servicios Sociales en el conjunto de las Comunidades Autónomas⁴¹. Como falta de identidad mencionaremos también las dificultades que tienen los ayuntamientos para financiar los Servicios Sociales, ya que lo hacen aportando el 60,0%, mientras que el Ministerio de Sanidad y Políticas Sociales aporta el 9,48% y las Comunidades Autónomas el 30,42%. Tres breves apuntes que explican las dificultades de asumir lo que queda resumido en el *cuadro* anterior nº 8. Mantener aquellos valores permanentes y de cambio en semejantes condiciones no será fácil; y menos todavía competir con otros valores emergentes que pugnan legítimamente por ofrecer alternativas de bienestar a la sociedad española.

Consideramos importante que puede plantearse una Ley Estatal de Garantía de Derechos y Servicios Sociales, en donde se ponga de manifiesto la claridad legal y conceptual que estamos planteando como una exigencia. También hemos de salir al paso sobre la definición del objeto de los Servicios Sociales. Con esto último apuntamos sobre... hacerse cargo de sectores marginales, o bien precisar niveles de servicios/prestaciones para todos, así como para aquellos otros ciudadanos que presentan determinadas condiciones. En este mismo sentido, aunque admitamos cierta diversidad/especialidad de los servicios, es posible que al mismo tiempo se produzca unidad técnica y política en la estructura de los Servicios Sociales. Si la atención a las personas dependientes se estructura y desarrolla a través de los Servicios Sociales Municipales, caben también otras especialidades sectoriales,

⁴¹ Moreno, L. (Ed.) (2009), *Reformas de las políticas de bienestar en España, Siglo XXI*, Madrid, p. 171-205.

siempre que cuenten con profesionales especializados y se coordinen en unidades más complejas de Servicios Sociales Municipales. Para lo cual es comprensible que se oferte/publicite una especificidad y tipología de los mismos, junto a una descripción de las actuaciones que se llevan a cabo. De este modo, pueden quedar tipificadas como asistenciales determinadas prestaciones, mientras otras requieren del concurso del usuario por pertenecer a otra categoría, o bien unas terceras constituyen un derecho y son incontestables. Lo deseable es que el Estado, las Comunidades autónomas, mercado y Tercer Sector propiciaran un nuevo Plan Concertado que, tras una razonable andadura, concluyera en una Ley de Servicios Sociales para toda España.

Lo que hemos visto en estas páginas ha sido una evolución de los valores propios de los Servicios Sociales. Valores que han ido acordes, en buena parte, con los valores del conjunto de la sociedad. En la actualidad lo que se pone de manifiesto en los Servicios Sociales es una demanda de prestaciones (valores materiales) que conlleven al mismo tiempo valores añadidos (valores postmateriales). No es ninguna sorpresa comprobar que el bienestar se debe materializar, según los casos, en algo palpable, así como completar con otro tipo de prestaciones que requieren de atención humana profesional. No por casualidad, los usuarios demandan información/orientación según el 82,8% de los trabajadores sociales, y se pide seguimiento para el 70,5% de los profesionales del trabajo social. Entendemos que la sociedad actual, la sociedad insegura, del riesgo, pide información, asesoramiento, seguimiento y acompañamiento para los suyos.

BIBLIOGRAFÍA

1. BAUMAN, Z. (2009), *Europa. Una aventura inacabada*, Losada, Buenos Aires.
2. APARICIO, R. y TORNOS, A. (2000), Estrategias y dificultades características en la integración social de los distintos colectivos de inmigrantes en la Comunidad de Madrid. Consejería de Servicios Sociales, Cuadernos Técnicos de Servicios Sociales 10, Madrid.
3. CAMPS, V. y otros (1992), "El interés común", Cuadernos y Debates, núm. 34, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
4. CORTINA, A. (1993), *Ética radical y democracia radical*, Tecnos, Madrid.
5. DOCUMENTACIÓN SOCIAL (1979), "El bienestar social y los servicios sociales", Documentación social, núm. 36.
6. DOUCASTELLA, R. (1958), "Necesidad de una Acción Social", Rev. Documentación Social, nº 1, Madrid.
7. DURKHEIM, E. (1980), *Las reglas del método sociológico*, La Pléyade, Buenos Aires.
8. ELZO, J. ORIZO, F.A. y otros (1999), Jóvenes españoles 99, Fundación Santa María, Madrid.
9. FERNANDEZ, P. (1983), "Política Social", Documentación Social, núm. 53.
10. FERRATER, MORA, J. (1978), *Diccionario de Filosofía abreviado*, Edahasa, Barcelona.
11. FUKUYAMA, F. (2000), *La gran ruptura. Naturaleza humana y reconstrucción del orden social*, Ediciones B, Barcelona.
12. GIDDENS, ANTHONY (2006), *La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*, Cátedra, Madrid.
13. GONZÁLEZ-ANLEO, J. (1991), *Para comprender la sociología*, Verbo Divino, Estella.
14. GONZÁLEZ-ANLEO, JUAN y otros (1999), Jóvenes españoles 99, Fundación Santa María, Madrid.

15. GONZÁLEZ, BLASCO, P. y otros (1989), Jóvenes españoles 89, Fundación Santa María, Madrid.
16. GONZÁLEZ, BLASCO, P. y otros (2006), Jóvenes españoles 2006, Fundación Santa María, Madrid.
17. GUTIÉRREZ, RESA, A. (1993), *Cáritas Española en la sociedad del bienestar 1942-1990*, Hacer, Barcelona.
18. GUTIÉRREZ, RESA, A. (2001), “El Plan Concertado de prestaciones básicas de Servicios Sociales en España (Once años del Plan Concertado)”, *Rev. Reis* nº 93.
19. GUTIÉRREZ, RESA, A. (2006), *Calidad y futuro de los Servicios Sociales en España (Aragón y Andalucía)*, Dirección de familia y servicios sociales. Diputación General de Aragón, Zaragoza.
20. GUTIÉRREZ, RESA, A. (2007), *Ontología del mercadillo. Sociología de la vida diaria*, Ediciones Académicas, Madrid.
21. GUTIÉRREZ, RESA, A. y MARCUELLO SERVOS, CH. (2008), *Servicios Sociales. Modelos y Perspectivas. Una aproximación internacional*, Ediciones Académicas, Madrid.
22. HALL, B.P. (1986), *The Genesis Effect*, Paulist Press, New York.
23. HALL, B.P. (1973), *Value Clarification as a Learning Process: A Sourcebook*, Paulist Press, New York.
24. HALL, B.P. & LEDIG, B. (1986), *Lifestyle a Workbook*, Paulist Press, New York.
25. HORTON, P.B. & HUNT, CH. L. (1986), *Sociología*, Mc Graw Hill, 3ª edición, México.
26. HOTTOIS, G. (1999), *Historia de la filosofía. Del Renacimiento a la Posmodernidad*, Cátedra, Madrid.
27. INGLEHART, R. (1999), *Modernización y postmodernización. El cambio cultural económico y político en 43 sociedades*, CIS, Madrid.
28. INFORME, FOESSA (1994), *Informe sociológico sobre la situación social de España*, Fundación FOESSA, Madrid.
29. LE GOFF, JEAN-PIERRE (2006), *L'héritage impossible*, La Découverte.
30. MORENO, L. (ed.) (2009), *Reformas de las políticas del bienestar en España*, Siglo XXI, Madrid.
31. MARROQUÍN, M. (1989), *Sentido de la vida y valores*, Facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación, Univ. de Deusto, Bilbao.
32. NAVARRO, F.J. (1979), “El bienestar social y los servicios sociales. Concepto y organización”, *Documentación Social*, núm. 36.
33. NAVARRO, V. (2007), *La situación social en España II*, Biblioteca Nueva, Madrid.
34. ONFRAY, M. (2007), *Las sabidurías de la antigüedad. Contrahistoria de la filosofía*, I. Anagrama, Barcelona.
35. ORIZO, F.A. (1991), *Los nuevos valores de los españoles. España en la encuesta Europea de valores*, Fundación Santa María, Madrid.
36. ORIZO, F., ELZO, J. y otros (2000), *España 2000, entre el localismo y la globalidad*, Fundación Santa María, Madrid.
37. PERRY, R.B. (1954), *Realms of Value: A Critique of Human Civilization*, Harvard University Press, Cambridge, USA.
38. PLAN CONCERTADO (2007-2008), *El sistema público de Servicios Sociales*, Dirección general de Política social, de las Familias y de la Infancia, Ministerio de Sanidad y Política Social, Madrid.
39. PUJANA, J.M. (1989), *Sentido de la vida y valores*, Facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación, Universidad de Deusto, Bilbao.
40. RIECHMANN, J. (1998), *Necesitar, desear, vivir. Sobre necesidades, desarrollo humano, crecimiento económico y sustentabilidad*, Los libros de la Catarata, Madrid.
41. RORTY, R. (1991), *Contingencia, ironía y solidaridad*, Paidós, Barcelona.
42. WILLIAMS, R.M. (1979), “Valores”. *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, Aguilar, Madrid.
43. ŽIŽEK, SLAVOJ, LWMAN, JORGE, Y., RENDUELES, CÉSAR (2008), *Arte, ideología y capitalismo*, Ediciones Pensamiento, Madrid.

LE DÉVELOPPEMENT DES COMPÉTENCES ÉMOTIONNELLES À L'ÉCOLE: UNE FAÇON DE FAVORISER LES RELATIONS D'AIDE ENTRE ÉLÈVES?

ALAIN BAUDRIT*

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL SKILLS IN SCHOOL: A WAY TO FOSTER MUTUAL HELP RELATIONSHIPS AMONG STUDENTS?

In school, mutual help relationships among students seem to be closely connected to the emotional states they perceive in their peers, as they usually have a personal way of interpreting these states, which does not necessarily stimulate them to help each other with a view to studying in a collaborative way. There are programs meant to raise their awareness with respect to this kind of approach, but the effect remains quite limited.

As a consequence, the connection between emotions and learning is definitely worth being treated differently, laying a special stress on the time factor which could play an essential role. This is the conclusion reached in this article, not without having initially specified what has to be understood by "emotional skills".

Keywords: emotions, mutual help relationships, students, school.

Les relations d'aide entre élèves à l'école méritent quelque attention même si elles n'ont pas toujours été valorisées ou véritablement prises en compte. Nous avons pu repérer des résistances ou réticences à leur endroit principalement dans les courants officiels d'éducation, quand des pédagogues comme Dewey, Ferrière ou Pestalozzi (pour ne citer que ces trois auteurs) voyaient au contraire en elles, par le biais du travail en groupes, un moyen de favoriser les recherches collectives des écoliers ou une façon de les responsabiliser dans les classes (Baudrit, 2007). Cela dit, il ne suffit pas de former des groupes pour qu'il en soit ainsi, la structure groupale se présente souvent comme une condition nécessaire mais non suffisante pour qu'il y ait entraide ou soutien mutuel entre les élèves (Baudrit, 2005, 2010). Lorsqu'il est par exemple demandé aux élèves de trouver ensemble la solution à un problème mathématique, en général ils essaient délibérément parvenir à celle-ci

* Address correspondence to Alain Baudrit: Laces/Université de Bordeaux 2; e-mail: alain.baudrit@orange.fr.

mais, en même temps, n'ont-ils pas tendance à faire fi des difficultés que certains d'entre eux peuvent rencontrer à cette occasion? Attentifs à la seule réalisation de la tâche, ils peuvent oublier un autre aspect de l'activité groupale: l'entraide. De plus, la même structure groupale présente parfois l'inconvénient de mettre à l'écart des élèves dont l'intégration sociale et scolaire est loin d'être évidente (Cohen, 1980; Cohen, 1982; Cohen, Lotan & Catanzarite, 1990). En la circonstance, comment peuvent-ils être soutenus par leurs pairs? Voilà bien des cas où les relations d'aide entre élèves sont problématiques voire inexistantes, relations dont nous aurions tort de sous-estimer l'intérêt.

En effet, après avoir examiné ce type de relations à l'école élémentaire, Marchive (1997) a pu distinguer trois fonctions qui leur sont propres: «Une fonction que l'on pourrait qualifier d'*initiatique* qui consiste à intégrer plus facilement et plus sereinement les élèves nouveaux ou plus jeunes à la «culture interne» de la classe (...). Une fonction que l'on pourrait qualifier de *domestique* plus directement liée au travail scolaire, et qui consiste en aides ponctuelles, concrètes, matérielles. On pourrait considérer ces interventions comme des dépannages, des déblocages, voire des «coups de pouce» (...). Une troisième fonction, plus directement *didactique* qui concerne l'échange des savoirs et se donne pour but la facilitation des apprentissages» (*ibid.*, p. 31). Il y a bien là matière à favoriser les acquisitions scolaires des élèves ou à les intégrer dans le groupe-classe, autant d'apports non négligeables notamment pour ceux dont les besoins sont identifiés à ces deux niveaux. Mais encore faut-il que relations d'aide il y ait? Que les élèves puissent repérer les difficultés rencontrées par leurs camarades pour intervenir auprès d'eux en conséquence? Leur fournir le soutien dont ils ont besoin? À l'intérieur de groupes de travail ceci n'est pas obligatoirement évident, pourtant les élèves sont proches les uns des autres, donc plutôt bien placés pour réaliser ce genre de démarche (Vedder, 1985), d'autant qu'ils paraissent aussi saisir les expressions non verbales de leurs pairs quand ceux-ci sont confrontés à un problème d'apprentissage (Foot *et al.*, 1990). Alors, comment initier de véritables relations d'aide entre élèves notamment lorsqu'ils sont réunis en groupes? Telle est la principale question posée. À ce sujet, une piste a commencé à être explorée: celle des *compétences émotionnelles* (Baudrit, 2010). Voyons de quoi il s'agit avant l'étudier plus précisément.

QUE FAUT-IL ENTENDRE PAR *COMPÉTENCES ÉMOTIONNELLES* ?

Pour Saarni (2000), elles sont révélatrices «d'une efficacité personnelle dans l'éclaircissement de la transaction sociale des émotions» (*ibid.*, p. 68; trad. pers.). Dit autrement, la personne fait preuve de telles compétences lorsqu'elle arrive à discerner les émotions exprimées par chacun au sein de situations collectives. Et cet auteur de rajouter: «La compétence émotionnelle, ainsi définie, suppose que le

caractère moral et éthique des valeurs influence les réponses émotionnelles pour favoriser l'intégrité personnelle de l'individu» (*ibid.*, p. 69; trad. pers.). En somme, les émotions sont à situer dans un cadre culturel qui, au regard de ses règles ou principes, est censé amener l'individu à adopter des comportements socialement acceptables sous peine d'être psychologiquement déstabilisé ou fragilisé. D'ailleurs, il n'est pas impensable de parler d'*incompétence émotionnelle* dans le cas où des personnes seraient «insuffisamment préparées ou surexposées à un contexte social particulier» (Prins, 2006, p. 66; trad. pers.). Alors est-il possible de les initier en ce sens? De leur apprendre à gérer et à exploiter les émotions propres à une situation collective spécifique? Par exemple lorsque des relations d'aide s'imposent? Voilà d'autres questions qui ne manquent pas d'intérêt et sur lesquelles nous reviendrons. En attendant, il n'est pas inutile de voir quels types de savoir-faire sont associés à la notion de *compétence émotionnelle*. Saarni (2000) en distingue huit:

1. «Avoir conscience de son état émotionnel, incluant la possibilité de vivre plusieurs types d'émotions (...);

2. Savoir percevoir les émotions des autres, basées sur des signaux expressifs et situationnels (...);

3. Savoir utiliser un vocabulaire des émotions et expressions utilisable dans une subculture donnée, et à des niveaux de maturation plus élevés acquérir des *scénarii* culturels qui associent émotions et rôles sociaux;

4. Pouvoir exprimer de l'empathie et de la sympathie à l'égard des émotions vécues par les autres;

5. Être conscient qu'un état émotionnel interne ne correspond pas obligatoirement à une expression externe, pour soi comme pour les autres, et à des niveaux de maturation plus élevés comprendre que ses propres émotions peuvent avoir un impact sur les autres (...);

6. Être capable de surmonter les émotions néfastes et douloureuses en utilisant des stratégies personnelles de régulation (...);

7. Comprendre que la structure et la nature des relations est en partie déterminée à la fois par l'importance des émotions immédiates ou par l'authenticité expressive et par le niveau de réciprocité et de symétrie des relations (c'est-à-dire que le niveau d'intimité est en partie déterminé par le partage mutuel ou réciproque des émotions authentiques) (...);

8. Savoir gérer ses propres émotions: la personne se perçoit à travers ses sensations, l'orientation qu'elle veut en général leur donner. L'efficacité émotionnelle personnelle signifie que la personne accepte ses expériences émotionnelles, uniques et excentriques ou culturellement conventionnelles, et cette acceptation se situe dans le droit fil de ses croyances de ce qui constitue un «équilibre émotionnel désirable» (*ibid.*, p. 77-78; trad. pers.).

En fait, cet ensemble d'habiletés est révélateur de l'influence de deux courants scientifiques lorsqu'il est question d'examiner la notion de *compétence*

émotionnelle. D'abord elle a partie liée avec l'approche fonctionnaliste (Campos *et al.*, 1994), ensuite avec le modèle socio-constructiviste (Saarni, Mumme & Campos, 1998). Le point de vue fonctionnaliste est basé sur l'idée que les émotions vécues par une personne dépendent de son état de motivation et des objectifs qu'elle poursuit. Lorsque ces derniers ne sont pas atteints, elle a tout lieu de se sentir angoissée ou frustrée, dans le cas contraire elle peut éprouver de la joie ou du bonheur. Les points **1, 5, 6 et 8** présentés par Saarni (2000) s'inscrivent dans cette perspective où l'activité individuelle est privilégiée. L'approche socio-constructiviste complète la position fonctionnaliste dans la mesure où elle inscrit les expériences émotionnelles dans un cadre contextuel et culturel. Les compétences émotionnelles sont alors situées à l'intérieur d'un système de valeurs et de croyances dans lequel les personnes se trouvent, et elles prennent sens dans les situations où elles se manifestent (Saarni, 1999). Position que l'on retrouve dans les points **2, 3, 4, 5 et 7** exposés par Saarni (2000) où les compétences émotionnelles sont nettement associées aux relations interindividuelles (autour du partage, de l'empathie, de la réciprocité) et aux rôles sociaux caractéristiques d'une culture donnée: «Sans la compréhension de ces facteurs, les réactions émotionnelles associées à des objectifs particuliers pourraient avoir peu de signification» (Buckley, Storino & Saarni, 2003, p. 18 trad. pers.). Ces collègues donnent l'exemple suivant pour illustrer leur propos: «Nous pouvons éprouver de la colère quand nous pensons que les actions d'une autre personne sont intentionnellement destinées à nous empêcher d'atteindre nos objectifs. D'un autre côté, si nous nous sentons incapables d'obtenir ce que nous voulons, nous pouvons vivre un état de frustration» (*ibid.*, p. 178; trad. pers.). Ainsi, l'approche socio-constructiviste incite à examiner par le biais des émotions comment le monde fait sens pour nous, comment nous donnons de la signification aux faits et événements de la vie quotidienne. Mais quand ce sens fait défaut que peut-il bien se passer? Quand les élèves peinent à identifier les émotions manifestées par leurs partenaires de travail, est-il possible de les initier dans cette perspective? Y a-t-il là matière à développer des relations d'aide à l'école? Est-ce que des élèves peuvent acquérir des compétences émotionnelles lorsqu'elles leur font défaut? Voilà quelques questions auxquelles nous allons essayer de répondre maintenant.

L'APPRENTISSAGE DES COMPÉTENCES ÉMOTIONNELLES: UNE QUESTION DE SENS?

Ce type d'apprentissage a fait l'objet de diverses approches développées dans les écoles ou collèges, mais le programme SEL (*Socio-Emotional Learning*) est très certainement le plus connu et le plus utilisé. Nous le devons à Elias *et al.* (1997). Sa vocation est de préparer les jeunes à des habiletés ou rôles sociaux de type: initier des liens avec autrui, communiquer efficacement, être sensible aux besoins

des autres, s'entendre avec eux. Plusieurs méthodes ou techniques sont mises en œuvre dans cette perspective: jeux de rôle, activités artistiques, jeux dramatiques, technologies nouvelles et outils numériques. Elles sont censées amener les élèves vers quatre domaines de maîtrise: se connaître et connaître les autres, prendre des décisions responsables, être attentifs aux autres, savoir comment agir. Les points 3 et 4 nous intéressent particulièrement dans la mesure où l'on y trouve des comportements attendus comme l'empathie et le respect à l'égard des autres, la capacité de solliciter ou de fournir de l'aide, le fait de pouvoir réguler les émotions dans le cadre de relations d'aide, la capacité de négocier équitablement afin de pouvoir résoudre les conflits. Nous avons là des savoir-faire déjà identifiés chez Saarni (2000) quand cette collègue recense les habiletés afférentes à la notion de *compétence émotionnelle*. En ce sens, le programme SEL paraît bien s'inscrire dans cette mouvance et autoriser des acquisitions en lien avec ce type de compétence.

Ce programme a été mis en œuvre à plusieurs reprises aux États-Unis, dans le Minnesota avec le Projet Northland (Perry *et al.*, 2002), dans la ville de New York avec le Beacons Program (Blank, Melaville & Shah, 2003), mais aussi en Malaisie (Gomez & Ang, 2007). Il présente l'avantage de mettre les acteurs concernés dans un environnement d'apprentissage où, par le biais de contacts diversifiés, ils sont incités à échanger et à travailler ensemble, à porter plus d'attention les uns à l'égard des autres, à voir si leurs partenaires de travail rencontrent des difficultés particulières. De ce fait, les émotions extériorisées au sein des situations collectives sont censées faire sens, exprimer ce dont chacun a besoin et spécifier le type d'aide nécessaire en pareilles circonstances. Une entreprise propice au développement du «sens des autres» qui, pour Augé (1994), renvoie à «l'ensemble des rapports symbolisés, institués ou vécus entre les uns et les autres à l'intérieur d'une collectivité» (*ibid.*, p. 10).

Le programme PATHS (*Providing Alternative Thinking Strategies*) a lui aussi pour vocation de développer les compétences émotionnelles dans le contexte scolaire (Greenberg, 1996; Greenberg & Kusche, 1997). Des photos de visages sont présentées aux élèves sur lesquelles ils doivent reconnaître les émotions exprimées. De plus, leurs conduites sociales en classe sont signalées sur le mode des feux de circulation. Rouge, quand ils doivent les contenir. Orange, pour l'appel au calme et vert pour l'incitation à continuer. De la sorte, les promoteurs de ce programme comptent mettre en lien les émotions perçues chez les pairs et les relations établies entre eux lorsque les élèves se livrent à des activités collectives. Par exemple, un groupe d'élèves qui travaille dans la joie et la bonne humeur verra l'enseignant lui présenter une fiche verte. Inversement, un autre caractérisé par des tensions ou de l'agressivité se verra remettre un carton orange, voire rouge s'il n'y a pas d'améliorations. Une entreprise plutôt réussie, selon Greenberg & Kusche (1997), dans la mesure où ces auteurs ont comparé des classes ayant bénéficié de ce programme (le groupe intervention) avec des classes non concernées par lui (le

groupe contrôle). En tout, 286 élèves âgés de six à neuf ans passent des épreuves conçues pour apprécier les attitudes et comportements exposés ci-dessus; 130 élèves constituent le groupe intervention et 156 le groupe contrôle. Il ressort de cette comparaison que les élèves du groupe intervention discernent mieux les états émotionnels de leurs pairs, ceci associé à une meilleure gestion des échanges au sein des groupes: «Il y avait une amélioration générale dans les solutions apportées aux problèmes interpersonnels, incluant une fort taux de conduites prosociales, une efficacité importante de ces solutions, moins de manifestations de comportements agressifs» (Catalano *et al.*, 2002, p. 37; trad. pers.). Le fait de pouvoir mieux détecter les états affectifs des partenaires de travail semble ainsi favorable aux relations d'aide, au soutien mutuel à l'intérieur des groupes. Voilà des résultats plutôt encourageants, mais tous les programmes d'apprentissage de ce type n'aboutissent pas à des conclusions aussi positives.

Geldard (2005) s'en est rendue compte au cours de son étude relative à l'apprentissage d'activités de soutien et d'assistance chez de jeunes adolescents. Il s'agit pour eux d'acquérir des savoir-faire à même d'atténuer, lors d'échanges en groupes, l'anxiété ou le stress de camarades confrontés à des situations déstabilisantes dues à divers facteurs (attentes des parents et de la société, incertitudes sur l'avenir, manque de repères, etc.). Pour ce faire, ils suivent un programme de formation où ils sont familiarisés à l'écoute réflexive. Celle-ci consiste à décrypter dans le discours des personnes les sensations ou émotions qu'elles éprouvent et, le cas échéant, à les inviter à fournir des précisions quant à ces mêmes états. Une technique éprouvée par ailleurs (Carr & Saunders, 1980; Myrick & Sorenson, 1988; Tindall, 1989; Turner, 1999) mais qui, en fait, pose bien des problèmes aux adolescents impliqués dans cette étude: «Ces savoir-faire d'assistance basés sur la réflexion étaient perçus par les jeunes gens comme étant d'un usage trop complexe et peu utile» (Geldard, 2005, p. 296; trad. pers.). Alors par quoi ces derniers étaient-ils animés? Il leur importait surtout de développer des habiletés dans le registre de l'empathie et de la réciprocité, à même d'encourager, d'aider ou de réassurer leurs pairs. Autant de compétences qui font plus sens pour eux et sur lesquelles le programme d'apprentissage proposé fait plutôt l'impasse. D'où la conclusion de l'auteur de cette investigation: «La présente étude promeut l'assistance entre pairs en montrant qu'il est avantageux (...) de s'appuyer sur l'aspect idiosyncrasique des comportements d'entraide des adolescents» (*ibid.*, p. 311; trad. pers.). En somme, il convient de prendre en compte les compétences qu'ils jugent aisées à mettre en œuvre, utiles et compatibles avec leurs conduites d'échanges habituelles. Sans cela, toute tentative d'apprentissage ou de perfectionnement semble vouée à l'échec. D'où l'intérêt de faire le point sur ce type de compétences, de voir quels sont les états émotionnels auxquels les acteurs en présence sont sensibles, ceux qui les incitent le plus à s'entraider lorsqu'ils rencontrent des situations difficiles.

UNE APPROCHE PLUS OU MOINS PROBLÉMATIQUE DES ÉMOTIONS

Bergin, Talley & Hamer (2003) se sont livrés à ce genre d'investigation avec des élèves âgés de 11 à 13 ans. Au nombre de 53, ils ont été réunis en petits groupes afin d'évoquer les conduites prosociales qu'ils jugent importantes à développer entre eux. La technique du *groupe de discussion* est à classer dans les méthodologies qualitatives (Krueger, 1994) dans la mesure où elle permet de recueillir des informations sur ce que les participants pensent d'une question ou d'un problème particulier. Son avantage est d'installer les personnes dans un contexte naturel où elles peuvent échanger, confronter leurs points de vue, dans leur propre langage et à partir de leurs propres expériences (Patton, 1990). Des caractéristiques essentielles quand l'on sait que les conduites prosociales ont en général un faible taux d'occurrences (Caplan & Hay, 1989; Hertz-Lazarowitz *et al.*, 1989; Grusec, 1991) et qu'elles présentent souvent un caractère discret parce que basées sur des actes difficiles à discerner (Bergin, Talley & Hamer, 2003). Ces derniers auteurs ont donc utilisé cette technique pour, si possible, faire émerger «le large spectre des conduites prosociales mis en œuvre par de jeunes adolescents» (*ibid.*, p. 15; trad. pers.). Un modérateur est là pour lancer la discussion sur ce sujet, veiller à ce qu'il y ait des tours de parole et, éventuellement, amener les participants à clarifier leurs idées ou points de vue.

Au cours de leurs discussions, les adolescents évoquent 24 conduites prosociales utilisées par eux, dont 16 d'entre elles ont pour vocation de servir de régulateur émotionnel à titre individuel ou collectif: «Ces jeunes contiennent leurs émotions négatives (ils évitent les affrontements en ignorant les railleries, les emportements ou bouderies quand ils commettent des erreurs), et montrent des émotions positives (joie et gaieté). Leurs comportements prosociaux aident aussi à réguler les états émotionnels des autres. Ils évitent de les heurter (par des excuses, des rires lors de plaisanteries, par de la compréhension à leur égard, des divertissements même s'ils n'en ont pas envie, ils ne se vantent pas, ne se moquent pas des autres, et ne crient pas) et aident leurs pairs à contrôler leurs émotions négatives (ils défendent ceux qui sont embêtés, calment ceux qui se battent, écoutent et encouragent leurs camarades déprimés)» (Bergin, Talley & Hamer, 2003, p. 18; trad. pers.). Un tableau plutôt encourageant qui amène les auteurs à postuler que «la capacité à s'auto-réguler initie la capacité à réguler les autres» (*ibid.*, p. 18; trad. pers.). Au nombre des conduites prosociales les plus souvent citées nous trouvons par ordre décroissant : défendre les autres, fournir un soutien psychologique, aider les autres à acquérir des savoir-faire, les complimenter et les encourager, comprendre les autres, assurer une assistance physique, faire preuve d'humour, se montrer conciliant, savoir partager. Toutes sont faites pour orienter les partenaires vers des émotions positives, susceptibles de leur apporter un certain bien-être. Les adolescents de cette étude donnent ainsi la nette impression d'être des «pairs prosociaux» (*ibid.*, p. 26; trad. pers.). Ce n'est d'ailleurs pas un hasard si

les résultats de cette investigation sont proches de ceux relatifs au développement de l'empathie chez les jeunes (Fabes *et al.*, 1994; Eisenberg & Fabes, 1998). N'oublions pas que les adolescents étudiés par Bergin, Talley & Hamer (2003) se comportent de la même manière à l'égard d'eux-mêmes comme vis-à-vis des autres: ils essaient d'éviter les émotions négatives dans les deux cas. Le fait de réaliser cet exercice pour soi-même permet très certainement de mieux le mettre en œuvre pour les autres. Une telle gestion des émotions ne peut donc que faire sens pour eux, mais il n'est pas dit qu'en matière d'apprentissage il en soit de même. Si le soutien psychologique leur semble naturel, aller de soi, la lecture des émotions dans un contexte plus académique est peut-être moins évidente.

Lehman *et al.* (2008) ont travaillé cette question en se référant aux pratiques tutorales de haut niveau, ceci afin de mettre au point un système informatisé: *Intelligent Tutoring System*. Il s'agit donc d'élucider le lien existant entre émotions et apprentissages (chez des personnes physiques) pour élaborer un outil informatisé ayant les mêmes fonctions. La formule tutorale est basée sur l'individualisation, l'immédiateté et l'interactivité (Lepper & Woolverton, 2002), sans compter la nécessité pour les tuteurs de s'adapter aux besoins spécifiques de leurs tutorés (Chi, Siler & Jeong, 2004). Individualisation de la relation tuteur/tutoré, immédiateté des feed-back apportés par le premier suite aux actions et réactions du second, interactivité importante entre les deux protagonistes, prise en compte des manques ou faiblesses du tutoré; telles sont effectivement les principales caractéristiques propres à cette formule. Lehman *et al.* (2008) ont donc enregistré et analysé des sessions tutorales d'une durée d'une heure chacune. Les tuteurs, habilités à exercer dans l'enseignement secondaire, se voient chacun confier un élève tutoré pour l'apprentissage d'activités mathématiques (algèbre et géométrie) et scientifiques (physique, chimie). Les états émotionnels des tutorés sont repérés par le biais d'expressions faciales, d'éléments paralinguistiques et de mouvements généraux du corps. Les auteurs identifient ainsi trois types d'émotions prédominantes en phase d'apprentissage: la confusion, l'anxiété et le bonheur. La confusion présente l'avantage de «forcer les élèves à réfléchir» (*ibid.*, p. 54; trad. pers.) et, ce faisant, elle est considérée comme facilitatrice des apprentissages (Craig *et al.*, 2004; Graesser *et al.*, 2007). Pour les auteurs de cette recherche, l'anxiété traduit un embarras personnel, une difficulté pour élaborer un raisonnement cohérent, une impression d'inefficacité face à une tâche relativement complexe; d'où une demande d'aide manifestée auprès du tuteur pour sortir de cette situation difficile. Enfin, les auteurs voient surtout dans le bonheur une forme déguisée de satisfaction qui, à leur grand étonnement, se manifeste plus souvent que prévu compte tenu du caractère compliqué des activités proposées. Maintenant voyons comment les tuteurs experts réagissent à ces différents états émotionnels.

Les auteurs ont relevé différentes sortes d'interventions chez ces tuteurs: approbations, feed-back positifs, conversations hors-thèmes, stimulations, simplifications des problèmes, instructions directes et questions pour tester la

compréhension. Leur principale observation est la suivante. Ils notent un usage important de feed-back positifs lorsque les tutorés sont dans un état de confusion, stratégie qui va dans le sens des théories sur l'«impasse d'apprentissage» où les réelles opportunités d'apprentissage sont identifiées lorsque les élèves se trouvent dans une impasse, c'est-à-dire «quand ils réalisent qu'ils leur manquent un élément de connaissance pour avoir une compréhension totale» (VanLehn *et al.*, 2003, p. 220; trad. pers.). C'est bien à ce moment-là que les tuteurs étudiés par Lehman *et al.* (2008) fournissent des feed-back positifs («c'est bien»; «vas-y»; «continue») pour encourager leurs tutorés dans ces moments critiques et, ainsi, les mettre dans une situation positive : «En travaillant sur l'état cognitif et affectif de l'élève, le tuteur permet à l'impasse d'exister tout en évitant les effets d'un état affectif improductif» (*ibid.*, p. 56; trad. pers.). Enfin, les auteurs observent de nombreuses conversations hors-thèmes quand leurs élèves sont anxieux ou heureux. Leur interprétation est la suivante: «Lorsque les élèves sont heureux, les tuteurs utilisent cette situation pour développer le sens de la confiance et de la solidarité au travers de conversations relatives à des événements de la vie quotidienne. Lors des états d'anxiété, le tuteur peut temporairement changer de sujets pour chasser ces états négatifs» (*ibid.*, p. 56; trad. pers.). Est-ce que des élèves ordinaires peuvent agir ainsi? Sont-ils à même de distinguer de telles émotions chez leurs pairs pour les aider dans leurs apprentissages? Sont-ils capables d'intervenir aussi précisément pour leur faciliter les mêmes apprentissages? Il y a bien lieu de se poser ce genre de questions vu le type de tuteurs impliqué dans cette étude. Il s'agit de personnes plutôt expertes dans le domaine de l'éducation avec au moins cinq années d'expérience du tutorat dans des disciplines comme les mathématiques, la physique et la chimie. Entre pairs, la situation est différente et si la gestion des émotions dans une perspective de soutien psychologique ne semble pas poser de véritables problèmes, celle qui concerne la facilitation des apprentissages pourrait être plus délicate.

C'est bien le résultat auquel Foot *et al.* (1990) ont abouti après avoir observé des séquences tutorales avec, comme tuteurs, soit des adultes soit des enfants. Si ces derniers décodent mieux les comportements non verbaux exprimés par leurs pairs (mimiques, postures, hésitations), ils ont plus de mal à voir ce qui se cache derrière, les difficultés d'apprentissage rencontrées ou les problèmes de compréhension éprouvés: «Tout se passe comme s'ils excellaient dans la perception des symptômes (les expressions non verbales), tout en échouant dans la saisie des causes qui expliquent ces incompréhensions ou difficultés» (Baudrit, 2002, p. 37). Dit autrement, le visible est à leur portée, mais l'invisible l'est beaucoup moins. C'est là que l'approche réflexive des émotions, déjà vue chez Geldard (2005), pourrait leur être utile. Or cet auteur note le peu d'intérêt que les jeunes lui accordent vu son caractère artificiel, contraint. Leurs préférences vont vers des comportements naturels d'aide et de soutien psychologique lorsque l'un des leurs est confronté à des états d'angoisse ou d'anxiété. Quelle qu'en soit la cause, il s'agit de le ramener à un état émotionnel positif (Bergin, Talley & Hamer, 2003).

EN GUISE DE CONCLUSION

L'aide à l'apprentissage, à partir des émotions, peut donc s'avérer problématique et l'on se demande comment il est véritablement possible de sensibiliser les jeunes à ce genre de démarche, comment faire pour aiguïser leur regard sur les émotions vécues par leurs partenaires; tout ceci afin qu'ils puissent se livrer à des dépannages, déblocages ou «coups de pouce» caractéristiques de la relation d'aide entre pairs à l'école (Marchive, 1997). Quelques éléments de réponse ont déjà été fournis avec les programmes SEL et PATHS. Ceux-ci sont en effet basés sur des mises en situation comme des jeux de rôles ou des jeux dramatiques pour le premier, des activités groupales animées sur le mode de la circulation (feux rouges, oranges et verts) pour le second. De la sorte, les élèves sont impliqués dans des fonctionnements collectifs où des conduites prosociales comme la solidarité ou le soutien mutuel s'imposent assez logiquement. Comment jouer un rôle sans tenir compte des partenaires ? Sans se coordonner avec eux ? En faisant fi de leurs réactions ou émotions? De même, est-il possible d'être insensible à un feu rouge dont l'apparition est liée à la présence d'un climat groupal délétère? Un changement de comportement à l'égard des autres est effectivement attendu. De telles situations ont bien pour vocation de susciter plus d'attention envers autrui, aux difficultés éprouvées par les pairs, aux émotions qu'ils peuvent manifester en pareilles circonstances. Nous retrouvons cette quête du « sens des autres » chère à Augé (1994), mais est-il possible d'aller plus loin ? De voir les élèves exploiter leurs émotions respectives pour surpasser leurs difficultés d'apprentissage ? Il semble bien que non si l'on se fie à l'investigation menée par Geldard (2005). Mais ce qu'ils font, aujourd'hui, pour favoriser chez leurs pairs des états émotionnels positifs pourrait bien, demain, se traduire en termes d'apprentissage. De tels états paraissent bien de nature à leur faire vivre ces difficultés d'une autre façon, à les mettre en situation favorable pour des «sorties d'impasse» comme le montrent Lehman *et al.* (2008). En ce sens, s'il peut résister à toute forme d'inculcation, le lien entre émotions et apprentissages mérite très certainement d'être considéré comme une affaire en devenir chez les élèves. Alors plutôt que de forcer la nature sur cette question, il vaut peut-être mieux que le temps fasse son œuvre, qu'il permette aux compétences émotionnelles de pénétrer progressivement la sphère des apprentissages. À ce prix, les relations d'aide entre élèves dans les groupes de travail sont loin d'être inenvisageables.

BIBLIOGRAPHIE

1. AUGÉ, M. (1994), *Le sens des autres. Actualité de l'anthropologie*. Paris: Fayard.
2. BAUDRIT, A. (2002), *Le tutorat – Richesses d'une méthode pédagogique*. Bruxelles: De Boeck Université, Pratiques Pédagogiques.
3. BAUDRIT, A. (2005), Apprentissage coopératif et entraide à l'école (Note de synthèse). *Revue Française de Pédagogie*, 153, p. 121–149.

4. BAUDRIT, A. (2007), *Relations d'aide entre élèves à l'école*. Bruxelles: De Boeck Université, Pédagogies en Développement.
5. BAUDRIT, A. (2010), L'éveil du sens des autres à l'école: quelles compétences à développer chez les élèves ? *Revista română de sociologie*, nr. 1–2.
6. BERGIN, C., TALLEY, S., HAMER, L. (2003), Prosocial Behaviours of Young Adolescents: A Focus Group Study. *Journal of Adolescence*, 26, p. 13–32.
7. BLANK, M.J., MELAVILLE, A., SHAH, B.P. (2003), *Making the Difference: Research and Practice in Community School: Coalition for Community Schools*. Consultable sur Internet: <http://www.communityschools.org/mtdhomepage.html>.
8. BUCKLEY, M., STORINO, M., SAARNI, C. (2003), Promoting Emotional Competence in Children and Adolescents: Implications for School Psychologists. *School Psychology Quarterly*, 18(2), p. 177–191.
9. CAMPOS, J., MUMME, D., KERMOIAN, R., CAMPOS, R.G. (1994), A Functionalist Perspective on the Nature of Emotion. In N. Fox (Ed.), *The Development of Emotion Regulation. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59 (2–3, Serial No 240), p. 284–303.
10. CAPLAN, M.Z., HAY, D.F. (1989), Preschoolers' Response to Peers' Distress and Beliefs about Bystander Intervention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 30, p. 231–242.
11. CARR, R., SAUNDERS, G. (1980), *The Peer Counsellor Starter Kit*. Victoria, BC: Peer Systems Consulting Group, Inc.
12. CATALANO, R.F., GERGLUND, M.F., RYAN, J.A.M., LONCZAK, H.S., HAWKINS, J.D. (2002), Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs. *Prevention & Treatment*, 5, Article 15. Consultable sur Internet: <http://journals.apa.org/prevention/volume5/pre0050015a.pdf>
13. CHI, M.T.H., SILER, S.A., JEONG, H. (2004), Can Tutor Monitor Students' Understanding Accurately? *Cognition and Instruction*, 22(3), p. 363–387.
14. COHEN, E.G. (1980), Design and Redesign of the Desegregated School: Problem of the Status, Power and Conflict. In W. G. Stephan & J. R. Feagin (Eds), *School Desegregation: Past, Present, and Future*. New York: Plenum.
15. COHEN, E.G. (1982), Expectation States and Interracial Interaction in School Settings. *American Review of Sociology*, 8, p. 209–235.
16. COHEN, E.G., LOTAN, R., CATANZARITE, L. (1990), Treating Status Problems in Cooperative Classroom. In Sharan (Ed.), *Cooperative Learning: Theory and Research*. New York: Praeger, p. 203–230.
17. CRAIG, S.D., GRAESSER, A.C., SULLINS, J., GHOLSON, B. (2004), Affect and Learning: An Exploratory Look into the Role of Affect in Learning. *Journal of Educational Media*, 29, p. 241–250.
18. ELIAS, M.J., ZINS, J.E., WEISSBERG, R.P., FREY, K.S., GREENBERG, M.T., HAYNES, N.M., KESSLER, R., SCHWAB-STONE, M.E., SHRIVER, T.P. (1997), *Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
19. EISENBERG, N., FABES, R.A. (1998), Prosocial Development. In Damon W. & Eisenberg N. (Eds.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3. Social, Emotional, and Personality Development*. New York: Wiley, p. 701–778.
20. FABES, R.A., EISENBERG, N., KARBON, M., BERNWEIG, J., SPEER, A.L., CARLO, G. (1994), Socialization of Children's Vicarious Emotional Responding and Prosocial Behaviour: Relations with Mothers' Perception of Children's Emotional Reactivity. *Developmental Psychology*, 30, p. 44–55.
21. FOOT, H.C., SHUTE, R.H., MORGAN, M.J., BARRON, A.-M. (1990), Theoretical Issues in Peer Tutoring. In H. C. Foot, M. J. Morgan & R. H. Shute (Eds), *Children Helping Children*. New York: John Wiley and Sons, p. 65–92.
22. GELDARD, K. (2005), *Adolescent Peer Councelling*. Thesis of Philosophy, Queensland University of Technology.

23. GOMEZ, B. J., ANG, P. M. M. (2007), Promoting Positive Youth Development in Schools. *Theory into Practice*, 46(2), p. 97–104.
24. GRAESSER, A. C., D'MELLO, S. K., CHIPMAN, P., KING, B., Mc DANIEL, B. (2007), *Exploring Relationships Between Affect and Learning with AutoTutor*. In Supplementary Proceedings of the 13th International Conference on Artificial Intelligence in Education. Amsterdam: IOS Press, p. 16–23.
25. GREENBERG, M.T. (1996), *The PATHS Project: Preventive Intervention for Children: Final Report to NIMH*. Seattle, WA: University of Washington, Department of Psychology.
26. GREENBERG, M.T., KUSCHE, C.A. (1997), *Improving Children's Emotion Regulation and Social Competence: The Effects of the PATHS Curriculum*. Paper presented at the annual meeting of the Society for Research in Child Development, Washington, DC.
27. GRUSEC, J. (1991), Socializing Concern for Others in the Home. *Developmental Psychology*, 27, p. 338–342.
28. HERTZ-LAZAROWITZ, R., FUCHS, I., SHARABANY, R., EISENBERG, N. (1989), Students' Interactive and Non-Interactive Behaviours in Classroom: A Comparison Between two Types of Classrooms in the City and the Kibbutz in Israel. *Contemporary Educational Psychology*, 14, p. 22–32.
29. KRUEGER (1994), *Focus Group: A Practical Guide for Applied Research*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2nd ed.
30. LEHMAN, B., MATTHEWS, M., D'MELLO, S., PERSON, N. (2008), *What Are You Feeling? Investigating Student Affective States During Expert Human Tutoring Sessions*. Proceedings of the 9th International Conference on Intelligent Tutoring Systems, Montreal, Canada, p. 50–59.
31. LEPPER, M.R., WOOLVERTON, M. (2002), The Wisdom of Practice: Lessons Learned from Highly Effective Tutors. In J. Aronson (Ed.), *Improving Academic Achievement: Impact of Psychological Factors on Education*. San Diego: Academic Press, p. 135–158.
32. MARCHIVE, A. (1997), L'interaction de tutelle entre pairs: approche psychologique et usage didactique. *Psychologie & Éducation*, 30, p. 29–42.
33. MYRICK, R.D., SORENSON, D.L. (1988), *Peer Helping: A Practical Guide*. Minneapolis, MN: Educational Media Corporation.
34. PATTON, M.Q. (1990), *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park, CA: Sage, 2nd ed.
35. PERRY, C.L., WILLIAMS, C.L., KOMRO, K.A., VEBLEN-MORTENSON, S., STIGLER, M.H., MUNSON, K.A., FARBAKHS, K., JONES, R.M., FOSTER, J.L. (2002), Project Northland: Long-Term Outcomes of Community Action to Reduce Adolescent Alcohol Use, *Health Education Research*, 17(1), p. 117–132.
36. PRINS, A. (2006), *Emotional Intelligence and Leadership in Corporate Management: A Fortigenic Perspective*. Thesis of Philosophy, University of the Free State, Bloemfontein, South Africa.
37. SAARNI, C. (1999), *The Development of Emotional Competence*. New York: Guilford.
38. SAARNI, C. (2000), Emotional Competence: A Developmental Perspective. In R. Bar-On & J. D. Parker (Eds.), *The Handbook of Emotional Intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass, p. 68–91.
39. SAARNI, C., MUMME, D., CAMPOS, J. (1998), Emotional Development: Action, Communication, and Understanding. In N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3: Social, Emotional, and Personality Development*, New York: Wiley, p. 237–309.
40. TINDALL, J.A. (1989), *Peer Counselling: An In-Depth Look at Training Peer Helpers*. Muncie, IN: Accelerated Development Inc.
41. TURNER, G. (1999), Peer Support and Young People's Health. *Journal of Adolescence*, 22, p. 567–572.
42. VANLEHN, K., SILER, S., MURRAY, C., YAMAUCHI, T., BAGGETT, W. (2003), Why Do Only Some Events Cause Learning During Human Tutoring? *Cognition and Instruction*, 21(3), p. 209–249.
43. VEDDER, R.P. (1985), *Cooperative Learning. A Study on Process and Effect of Cooperation between Primary School Children*. Westerhaven Groningen, Netherlands: Rijkuniversiteit Groningen.

SPRE UN NOU MODEL EDUCAȚIONAL

EMILIAN M. DOBRESCU*
CRISTIAN DIMITRESCU

ABSTRACT

TOWARDS A NEW EDUCATIONAL MODEL

The sociology of education, the borderline scientific discipline that studies the social effects of the evolution of education, has acquired distinct theoretical and practical importance throughout the 19th and 20th centuries and can be regarded now, at the beginning of the third millennium, as an important scientific research area. This is due to the scientific findings produced and accumulated during this entire time in the social and natural sciences as well as in the humanities, which education is brilliantly synthesizing.

We consider that, as the access of human societies, but also of nations, to scientific knowledge and information widens, the knowledge-based society, which is the current type of planet-wide human society, is in need of a new educational model, which would be part of a new economic education system, and thus comprise as individual instances those old educational models whose viability has been proven since antiquity within the respective historical epochs, geographical areas and spaces. Still, the desirable aim we have in view is that all members of the of society should have implicit knowledge of the entire range of information accumulated by humankind over time in the economic field and of the way this information is used for the positive carrying out of economic activities on the planet.

Keywords: education, new educational model, new economic education, continuous training, lifelong learning.

INTRODUCERE

Ca totalitate a experiențelor umane, acumulate și transmise din generație în generație, educația face parte din sistemul social global. Menirea educației se realizează în societate, atât în cadrul familiei ca primă entitate cu scop de transmitere a cunoștințelor acumulate, în cadrul sistemului de învățământ (sistemul

* Address correspondence to prof. univ. dr. Emilian M. Dobrescu: Academia Română, Calea Victoriei nr. 120, sector 1, București, e-mail: dobrescu@acad.ro.

social instituțional al educației), pe diferitele sale trepte, cât și, mai ales, de-a lungul întregii vieți a individului, prin sistemul educației permanente.

Toate aceste trei secvențe – stadii de realizare a educației ca subsistem al sistemului social global – sunt direct dependente de stadiul economic de dezvoltare a fiecărei societăți și sunt influențate de totalitatea cunoștințelor acumulate, de ideile și doctrinele specifice fiecărei perioade istorice, care-și pun amprenta asupra educației în fiecare tip de societate, până la nivelul celor mai mici entități individuale și instituționale din societatea respectivă.

Educația este specifică fiecărei din perioadele caracteristice evoluției individuale (copilărie, vârstă adultă, bătrânețe), dar și perioadelor istorice trăite de fiecare individ. Educația este deci o chintesență a spiritului epocii respective și a tot ce a creat mai valoros omenirea până în acel moment.

ELEMENTELE PERENE ALE MODELULUI EDUCAȚIONAL ACTUAL

Idealul social a reprezentat, în fiecare perioadă istorică parcursă de omenire, o culme, un vis, un standard superior, de fiecare dată altul, calitativ mai înalt decât standardele anterioare, către care cei mai luminați oameni s-au îndreptat folosindu-și toate abilitățile și cunoștințele dobândite. În mod similar, idealul educațional a reprezentat și reprezintă, pentru fiecare tip de societate, tot ceea ce este mai bun și mai valoros în gândirea epocii respective, în acumulările ideatice, spirituale. Există o relație reciprocă de intercondiționare între idealul social și cel educațional – primul ca realizare palpabilă a tuturor factorilor și efectelor sociale interumane, al doilea ca ilustrare la nivelul cunoașterii și al gândirii a acestor realizări materiale.

Funcțiile generale ale educației sunt acelea de: transfer al cunoștințelor dobândite de omenire prin activitatea fiecărei generații; formare și perfecționare a pregătirii profesionale, de specializare a fiecărei persoane apte de muncă într-o meserie sau profesie. Funcțiile speciale sunt legate de adaptarea creativă, de îmbogățirea permanentă a cunoștințelor dobândite de fiecare dintre noi în procesul învățării și aplicării lor cotidiene. Funcțiile generale și speciale se realizează prin intermediul sistemului social instituțional al educației. Atât la nivelul sistemului social instituțional al educației (creșe, grădinițe, școli, facultăți, sistemul educației permanente, sistemul perfecționării pregătirii profesionale), cât și la nivelul tuturor celorlalte organizații și instituții sociale cu rol educativ, se realizează o întrepătrundere între transmiterea de cunoștințe și informații acumulate la nivel general, particular și specific. Dacă educația realizată prin sistemul de învățământ este considerată primordială și de cea mai mare importanță, educația oferită prin intermediul celorlalte instituții sociale o putem considera o educație specială, adecvată instituțiilor respective. Considerăm că societățile cele mai productive și mai eficiente, deci care au dăinuit o perioadă cât mai îndelungată de timp, sunt acelea în care educația membrilor societăților respective se realizează într-o

manieră constructivă, în toate tipurile de organizații și instituții sociale, în primul rând în instituțiile școlare.

Evoluția societății omenеști până în prezent a demonstrat că educația și transmiterea eficientă a acesteia către membrii societății respective reprezintă factorul primordial, principiul funcționării acesteia la cei mai înalți parametri. Factorii sociali educativi exercitați la nivelul tuturor instituțiilor unei societăți sunt cei care asigură evoluția pozitivă a tuturor persoanelor, luate fiecare în parte sau la nivelul de ansamblu al societății respective.

Reînnoirea continuă a conținuturilor educației și învățămîntului este dictată de acumularea permanentă de cunoaștere și realizări umane, care constituie baza evoluțiilor viitoare ale societății respective. Popoarele care, din diverse motive, nu fac acumulări de bunuri materiale și cunoștințe spirituale, au fost, sunt și vor fi eliminate din istorie. Pe acest fundament al dezvoltării permanente a unei societăți se impune reînnoirea continuă, adaptarea sistemului de învățămînt și educație la noile nevoi. Tot ceea ce se descoperă, se cataloghează și se aplică, provenind din științele naturii și din științele umane, se regăsește implicit în sistemele de educație și învățămînt ale societății respective. Este un fapt valabil pentru orice societate umană care a acordat o atenție specială preluării, învățării și aplicării cunoștințelor din științele naturii și științele umane.

De-a lungul evoluției istorice, toate societățile au cunoscut și au adoptat, mai devreme sau mai târziu, modificările impuse de progresul științific și evoluția gândirii. Aceste modificări se regăsesc în special în conținutul profesiunilor, în mobilitatea profesională și socială, care subliniază necesitatea educației permanente. Dacă educația ca fenomen social-cultural poate fi abordată din perspectivă istorică, precum și din perspectivă ontogenetică (cea a accesului la educație al fiecărei persoane în evoluția acesteia), educația permanentă reprezintă o necesitate a omului contemporan, nevoit să facă față schimbărilor inerente în educația propriu-zisă, determinată de evoluția în dinamică ascendentă a cunoașterii existente la nivelul vremii sale. În timp ce educația reprezintă un fenomen istoric, științific și social-cultural, educația permanentă este numai un fenomen științific și social-cultural al contemporaneității. Ea reprezintă un concept și un proces de maximă actualitate, ce ilustrează activitatea integratorie a tuturor actelor și modalităților de educație, într-un continuum spațio-temporal.

Admițând că educația cuprinde idei și cunoștințe despre tot ce a creat mai valoros omenirea în decursul existenței sale multimilenare și transmițând această chintesență spirituală din generație în generație, omul nu face decât să-și perpetueze propria existență fizică și spirituală. Savanții nu au reușit încă să determine existența și să izoleze în genomul uman o genă responsabilă cu educația persoanei respective (autoeducația, educația permanentă, educația de-a lungul întregii vieți). Aceasta semnifică faptul că educația, ca fenomen social multipolar, nu a fost încă eternizată în structura noastră cromozomială, pentru că ea continuă să fie exercitată încă de la primele și până în ultimele momente ale vieții persoanei.

Un loc aparte în modalitățile de exercitare a fenomenului educativ de-a lungul vieții persoanei îl constituie socializarea tinerei generații. Realizată în maniere unice în spațiu și timp, condiționată în special economic, educația are o contribuție hotărâtoare la formarea individuală a omului, iar apoi, prin repetarea ei de către fiecare individ, prin fenomenul de reproducție al educației, ea are o influență la nivelul întregii societăți. Știința a demonstrat că factorii ereditari și cei legați de socializare sunt la fel de importanți în viața fiecărui individ. Nenumăratele cazuri de copii și oameni sălbatici descoperite, măsurate și evaluate, demonstrează că omul nu se poate forma ca om fără educația din familie și din societate, rămânând la sau depășind doar cu puțin stadiul de animalitate.

Toate epocile istorice și toate societățile umane au folosit educația pentru a controla evoluția și manifestările oamenilor respectivi. Marile sisteme religioase ale omenirii nu sunt decât chintesențe ale educației milenare a popoarelor respective, regăsite în viața de fiecare zi din societățile în cauză. Regăsită totdeauna în spiritul epocii respective, de la gama de reprezentări economice până la cele ideologice, educația nu face decât să reprezinte ceea ce este permis și ceea ce este interzis membrilor societății respective.

Ca formă de control social, educația a devenit și o modalitate de dirijare a evoluției sociale și stă la baza tuturor transformărilor care se petrec în societate. Am putea numi această situație „cercul vicios” al educației, adică acel sistem care creează norme și valori pe care le impune și le modifică în funcție de stadiul atins de știință, tehnologie și cunoaștere, existând pericolul ca, la un moment dat, experimentele planetare să scape de sub control. Așadar, orice societate și orice ființă umană sunt rodul educației pe care au cunoscut-o. Educația respectivă generează efecte și rezultate care ar trebui să fie mereu superioare, să depășească nivelul anterior al cunoașterii.

Situația de față indică faptul că evoluția societăților contemporane are un puternic impact asupra educației. Toate fenomenele economice, sociale, politice și culturale, cu care țările respective sau întreaga planetă se confruntă, se răsfrâng, direct sau indirect, asupra fenomenului multiplu și complex al educației. Educația reprezintă, ea însăși, sinteza sui generis a acestor fenomene ale lumii contemporane. De aceea, ar fi de dorit ca țările lumii și planeta însăși să fie supuse numai fenomenelor și influențelor de natură pozitivă; din păcate, predomină, apreciem, fenomene și influențe de natură negativă, ceea ce conduce la structurări negative ale fenomenului educațional pe planetă. Astfel de influențe negative sunt generate de neacoperirea necesităților fiziologice minime pentru cea mai mare parte a locuitorilor planetei, care trăiesc în statele sărace și foarte sărace (din 178 de state membre ale ONU, cca 150 au probleme mari și foarte mari, generate de sărăcia endemică și lipsa resurselor pentru educație), de problemele economice și sociale majore cu care aceste state se confruntă (subdezvoltare economică, calitate a vieții sub standardele acceptate etc).

La acest început de nou secol și mileniu, educația este profund marcată de fenomenul *hiper-media*, înțeles ca atenție disproporționată acordată mass-mediei în

detrimentul educației (formale). Deși prin intermediul mijloacelor de informare în masă s-ar putea realiza măcar o parte din educația copiilor, tinerilor și adulților, realitatea demonstrează că, exceptând unele inițiative pozitive și sporadice, în rândul cărora se situează și învățământul deschis la distanță (IDD), hiper-media influențează nociv ființa umană, educația și personalitatea acesteia. Publicul pare să fi trecut în subsidiar așteptările de ordin educațional pe care le-ar putea clama în fața mass-mediei, mulțumindu-se cel mai adesea cu divertismentul și, în cel mai bun caz, cu informația. Dispariția unei rubrici de cultură sau a unui program educațional (atunci când el chiar există!) poate trece fără a angaja emoții potrivnice: fie nu se bucură de prea mare audiență, fie se vor găsi alternative imediate. Absența unor astfel de mediatori (ce pot face obiectul supervizării din partea autorităților – prin sistemul de *rating* – și/sau al părinților) face și mai facilă trecerea de la formele pasive ale mediei (TV, filme etc.) la cele interactive (Internet, jocuri video etc.). Acestea din urmă, cu impact mai mare, când vorbim de violență și limbaj neadecvat, prezintă un potențial ridicat de a scăpa supervizării și dovedesc lipsa unei preocupări reale din partea mass-mediei „clasice” de a căuta un ansamblu echilibrat de educație și divertisment, îndreptat în favoarea celor mici, sau orice alte forme de expresie menite să-i cointereneze pe tineri și adulți în scopuri cultural-educative. Dacă, prin conținuturile diferitelor categorii de mass-media (de la simple tipărituri, reviste și cărți la TV și Internet), publicul este din ce în ce mai expus, atât copiilor, cât și părinților și educatorilor ar trebui să li se ofere alternative viabile. Tocmai pentru că trăim într-o eră care pune preț pe inovare, eforturile ar trebui îndreptate atât spre identificarea oportunităților de socializare timpurie cu mediul educațional, cât și spre găsirea mijloacelor necesare atragerii adulților spre învățarea de-a lungul întregii vieți.

O importanță covârșitoare asupra educației viitorului sau asupra viitorului educației o au sistemele de valori și norme, aflate în continuă evoluție și transformare, în pas cu schimbările economice, sociale, politice și culturale. Este evident că, așa cum s-a întâmplat de-a lungul timpului, schimbările petrecute în sistemele de valori naționale și internaționale își vor pune amprenta și în viitor asupra educației, înțeleasă în sensul său cel mai general, ca activitate socială vizând transmiterea către indivizi a moștenirii colective a societății în care aceștia se înserează.

DEFECTELE MODELULUI ACTUAL DE EDUCAȚIE

Nevoia de adaptare a sistemului educațional la cerințele de mâine ale societății este deja un lucru cunoscut. Totuși, efortul prin care aceste modificări urmează a fi operate ar trebui să fie cu atât mai susținut cu cât sistemul existent nu mai răspunde nici nevoilor de astăzi ale societății. La nivelul UE întâlnim peste 6 milioane de tineri în situația de abandon școlar timpuriu, peste 1 milion de tineri în vârstă de 15 ani cu deficiente la citit și aproape 80 de milioane de adulți care și-au

însușit doar competențele de bază¹. Mai mult, prognoza pentru anul 2020 indică exigențe pe care învățământul actual nu le va putea satisface: în timp ce locurile de muncă ce nu presupun nicio pregătire (sau doar una de nivel redus) urmează să scadă, cele ce presupun competențe de nivel mediu vor crește cu 4 milioane, iar cele ce nivel superior se vor aprecia cu aproximativ 15 milioane față de nivelul actual².

În aceste condiții, societatea și lumea academică nu mai pot aștepta ca plus valoarea (înțeleasă printr-un nivel de alfabetizare mai mare, printr-o productivitate sporită, inovație etc.) să vină numai dinspre deja celebrele instituții de învățământ. Societatea americană nu mai depinde de absolvenții de Harvard, Yale, Columbia etc., așa cum nici motorul educațional al Europei nu mai rezidă în vechile centre de la Cambridge, Oxford, Sorbona, Viena sau Heidelberg. Avem astăzi, în lume, instituții de învățământ public și privat care oferă un curriculum diversificat, cu un înalt nivel academic. Nu pot trece neobservate universitățile care și-au făcut un renume în domeniul tehnic și medical, desprinzându-se de tutela centrelor tradiționale și dezvoltându-și o respectabilă autonomie.

Noile instituții, ca și cele vechi, se vor impune în mentalul colectiv numai dacă tind spre excelență, dacă promovează și apreciază valoarea. Totuși, prestigiul acestor instituții are de beneficiat nu numai de pe urma valorilor pe care le clamează, a rezultatelor cercetărilor făcute, ci și de pe urma absolvenților lor. Dacă, printr-un exercițiu de voință, ne imaginăm că nivelul cunoștințelor dobândite de absolvenți este de o certă calitate, depășind un anume prag de acceptabilitate, am putea lăsa, pentru câteva secunde, această variabilă în subsidiar. Rămâne, totuși, să ne punem problema calității umane pe care aceste instituții o promovează. Responsabilitatea școlii (indiferent de nivel) nu se poate limita doar la transmiterea de informații. Ea trebuie să își propună un obiectiv mai ambițios, acela de a șlefui caractere: oameni capabili de o gândire autonomă pe o bază informațională clară, apti să treacă prin filtrul propriei personalități evenimentele care îi afectează în mod direct și indirect, capabili să acționeze în consecință. Aceasta înseamnă acum un om educat!

De o bună bucată de vreme trăim într-o societate caracterizată prin (nevoia de) consum. Activăm între granițele unor piețe care predispun la exces. Funcționăm într-o lume care încurajează ignorarea evidentului imediat. Toate aceste elemente sunt sinonime societății americane, de care însă nici Europa nu este străină astăzi. Evoluțiile actuale demonstrează că asistăm la o criză a consumului (pe credit), a excesului și a ignoranței.

Pe un astfel de fundament, modelul american de consum sau cel european al „statului bunăstării generale” își trăiește ultimele „clipe”, poate chiar au mai rămas

¹ Androulla Vassiliou, Comisar UE responsabil pentru educație, cultură, multilingvism și tineret, *Education & Training for the Europe of 2020*, Consiliul de Miniștri responsabili pentru educație, tineret și cultură, Bruxelles, 15 februarie 2010, pe *site-ul* <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/10/26&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

² *Ibidem*.

doar câțiva ani buni... Cu cât aceste „clipe” vor fi mai scurte, cu atât omenirea se va redresa mai repede într-o direcție pe care nu a mai cunoscut-o în evoluția sa, o direcție care să-i permită revenirea profundă și nu formală pe scara existenței și devenirii perene. Iar pentru aceasta este necesară o nouă educație, de la cele mai fragede vârste până la cele mai înaintate, un nou mod de a concepe existența de către fiecare dintre noi, așa cum au făcut-o până acum unii (foarte puțini, inițiații în acest nou mod de gândire și acțiune).

NOUA EDUCAȚIE ECONOMICĂ

Strâns legat de subiectul actualei crize economice și financiare, chestiunea educației economice se poate constitui într-un exemplu elocvent pentru relația dintre sistemul educațional, realitățile cotidiene și prefacerile în interesul ambelor. Acest tip de educație trebuie înțeles drept o sursă de cunoaștere complementară „măsurilor menite să garanteze informarea, protecția și consilierea în mod corespunzător a consumatorilor”³, permițând „persoanelor să înțeleagă mai bine produsele și conceptele financiare, precum și să își dezvolte competențele necesare pentru a-și aprofunda cunoștințele în domeniul financiar; și anume, să fie conștiente de riscurile și oportunitățile financiare și să ia decizii avizate în materie de servicii financiare”⁴.

Deși informarea și protecția consumatorilor stau la baza legislației europene în materie de servicii financiare, iar îmbunătățirea cunoștințelor financiare și conștientizarea clientului asupra diverselor activități și produse din zona de credit au făcut obiectul de interes al mai multor instituții și organizații europene, importanța acestora a fost conștientizată la parametrii corecți abia după declanșarea crizei.

Încă din 1973, protecția consumatorului a căpătat o expresie legislativă la nivel european: Adunarea Consultativă a Consiliului Europei a adoptat *Charta europeană a Protecției Consumatorului*⁵ și recomandarea privind protecția consumatorului⁶, iar Comisia Europeană a decis înființarea Comitetului Consultativ al Consumatorilor. În timp ce Charta oferea o listă cu drepturile pe care Statele Membre erau chemate să le garanteze (între care dreptul consumatorilor la informare, educație, compensare și reprezentare), Comitetul Consultativ urma să

³ Comunicarea COM (2007) 808 final a Comisiei, *Educația financiară*, Bruxelles, 18 decembrie 2007, pe site-ul <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0808:FIN:EN:PDF>

⁴ *Ibidem*.

⁵ Consiliul Europei, Adunarea Consultativă, Rezoluția 543 (1973) privind *Charta Protecției Consumatorului*, 17 mai 1973 (a se consulta Consiliul Europei, Adunarea Consultativă, Texte adoptate de Adunare, a 25-a Sesiune Ordinară, Partea I, 14–18 mai 1973, Strasbourg, 1973).

⁶ Consiliul Europei, Adunarea Consultativă, Recomandarea 705 (1973) privind protecția consumatorului, 17 mai 1973, pe site-ul <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta73/EREC705.htm>

„reprezintă interesele consumatorilor în fața Comisiei și să ofere consultanță Comisiei cu privire la formularea și implementarea politicilor și acțiunilor referitoare la protecția și informarea consumatorilor”⁷. Chiar dacă nu avea competențe clare în acest domeniu, Comunitatea Europeană avea să recunoască, în 1975, contribuția protecției consumatorului la buna funcționare a Pieței Comune și să o privească drept politică de interes european. Rezoluția⁸ adoptată poate fi considerată un punct de plecare în generarea unei politici comunitare în materie de protecție a consumatorului, fiind prima tentativă de elaborare a unui cadru sistematizat în vederea evoluției ulterioare a politicii în speță. Legiuitorul observă dezechilibrul creat în favoarea agentului economic în economia modernă de piață, sesizând atât nevoia creșterii nivelului de informare, în rândul consumatorilor, asupra drepturilor de care beneficiază, cât și furnizarea de informații pentru încurajarea unei alegeri mai puțin constrângătoare⁹. Astfel, documentul făcea referire la cinci drepturi fundamentale, între care dreptul la protecția intereselor economice și, respectiv, la informare și educație. De-a lungul timpului, evoluția din sectorul financiar-bancar pare să fi determinat o reacție mai degrabă reactivă din partea legiuitorului. Dinamica înregistrată pe piața creditelor (manifestată prin inovație și un nivel din ce în ce mai crescut de complexitate a produselor și serviciilor economice), precum și retragerea treptată a statului din finanțarea unor elemente ale sistemului de asigurări sociale (dovadă sistemele de pensii din Statele Membre) au transferat o mare parte a riscului potențial în zona consumatorilor. Creionând un profil al acestora din urmă, diferitele studii și sondaje¹⁰ au scos în evidență deficiențe considerabile la nivelul competențelor numerice și al „alfabetizării” economice, dar și folosirea ca sursă de informare a canalelor media tradiționale (ziare, TV, radio) nespecializate.

⁷ Decizia Comisiei 73/306/EEC din 25 septembrie 1973 privind înființarea unui Comitet Consultativ al Consumatorilor, pe *site-ul*

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31973D0306:EN:HTML>

⁸ Rezoluția Consiliului din 14 aprilie 1975 privind un program preliminar al Comunității Economice Europene pentru politica de protecție și informare a consumatorului, pe *site-ul* <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975Y0425%2801%29:EN:HTML>

⁹ Geraint Howells și Stephen Weatherill, *Consumer protection law*, ediția a II-a, Ashgate Publishing Limited, Marea Britanie, 2005, p. 121.

¹⁰ A se consulta: Jean-Claude Mothié și Claire Favre, *Pour l'éducation économique et financière des épargnants, Autorité des Marchés Financiers* (Franța), mai 2005, pe *site-ul* http://www.amf-france.org/documents/general/6080_1.pdf; Marco Habschick, Britta Seidl, Jan Evers, *Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27*, EVERS & JUNG, Raport Final, Hamburg, noiembrie 2007, pe *site-ul* http://ec.europa.eu/internal_market/financeservices-retail/docs/capability/report_survey_en.pdf; Proiectul Multilateral GRUNDTVIG „FINALIST – Financial Literacy Stimulation”, nr. proiect: 134450-LLP-1-2007-1-GR-GRUNDTVIG-GMP, finanțator DG Educație și Cultură, beneficiar University of Piraeus Research Center, decembrie 2008, pe *site-ul* http://eacea.ec.europa.eu/llp/projects/public_parts/documents/gru_134450_finalist.pdf; Kristopher Gerardi, Lorenz Goette și Stephan Meier, *Financial Literacy and Subprime Mortgage Delinquency: Evidence from a Survey Matched to Administrative Data*, Federal Reserve Bank of Atlanta, Working Paper 2010-10, aprilie 2010, pe *site-ul* <http://www.frbatlanta.org/documents/pubs/wp/wp1010.pdf>

Toate aceste elemente au făcut ca nevoia de protecție a consumatorului să rămână constant pe agenda Uniunii și a Statelor Membre. O atenție sporită, îndreptată în direcția noii educații economice, se observă odată cu începutul anului 2005. Comisia Europeană, în două dintre documentele sale programatice pentru intervalul 2005–2010, **1.** își exprimă interesul de a afla dacă „alfabetizarea” financiară este printre instrumentele care ar permite consumatorilor să gestioneze mai eficient produsele financiare¹¹ și **2.** recunoaște nevoia creșterii gradului de conștientizare și implicare directă a cetățenilor în chestiunile financiare, concomitent cu creșterea transparenței, compatibilității și ajutorului acordat consumatorilor pentru a înțelege produsele financiare¹². Întreaga problematică avea să ajungă și pe agenda Consiliului European, miniștrii economiei și finanțelor, reuniți în cadrul Ecofin, afirmând în 2006¹³ și reiterând în 2007¹⁴ „importanța promovării educației financiare și conștientizării consumatorilor din Statele Membre”.

Fie că privim poziția Consiliului drept un reflex al unui for însărcinat cu atribuții de consultare, coordonare și armonizare (cel puțin în materie de politică economică), fie că o înțelegem drept o atenționare asupra pericolului iminent la care sunt expuși cei mai mulți dintre cetățenii Uniunii, situația la nivel național justifică un grad ridicat de preocupare. Observând întârzierea cu care se consimțea la recomandările comunitare, ca și disonanța acțiunilor și deficiențele de aplicare, Consiliul a păstrat subiectul în atenție, iar concluziile Ecofin din mai 2008 consemnează o invitație adresată Statelor Membre, prin care acestea sunt chemate „să-și intensifice eforturile pentru a oferi o educație financiară cetățenilor, a crește gradul de conștientizare al cetățenilor cu privire la importanța acesteia, în vederea viitoarelor provocări pentru finanțele private (pensii, asigurări de sănătate, credite imobiliare) și pentru a lua în considerare utilitatea includerii „alfabetizării financiare”, a educației economice în curriculumul școlar, ținând cont de principiile identificate în Comunicarea Comisiei, inclusiv instruirea în toate etapele vieții, precum și dezvoltarea de programe care să vizeze nevoile specifice ale fiecărui grup țintă¹⁵. Chiar dacă promovarea acestui tip de instruire este, conform legislației europene, în sarcina Statelor Membre, CE s-a angajat să susțină demersul prin

¹¹ *** *Green Paper on Financial Services Policy (2005–2010)*, Comisia Europeană, COM(2005) 177 final, Bruxelles, 03.05.2005, p.12, pe *site-ul*

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0177:FIN:EN:PDF>

¹² *** *White Paper on Financial Services Policy (2005–2010)*, Comisia Europeană, p. 7, pe *site-ul* http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/white_paper/white_paper_en.pdf

¹³ Council of the European Union, *Press release 8500/06 (Presse 110)*, 2726th Council Meeting, Economic and Financial Affairs, Bruxelles, 5 mai 2006, p. 17, pe *site-ul* http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ecofin/89449.pdf

¹⁴ Council of the European Union, *Press release 9171/07 (Presse 97)*, 2798th Council Meeting, Economic and Financial Affairs, Bruxelles, 8 mai 2007, p. 10, pe *site-ul* http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/94033.pdf

¹⁵ Council of the European Union, *Press release 8850/08 (Presse 113)*, 2866th Council Meeting, Economic and Financial Affairs, Bruxelles, 14 mai 2008, p. 15, pe *site-ul* http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/100339.pdf

promovarea unui schimb pan-european de opinii privind educația financiară, cultura de consum și bunele practici, facilitarea proiectelor comune¹⁶, indicarea de noi abordări inovatoare, finanțarea unor inițiative apărute în contextul elaborării de noi norme privind protecția consumatorului și combaterea excluderii sociale¹⁷ (ex. „The Europa Diary”¹⁸) etc. Comunicarea Comisiei privind educația financiară și economică, adoptată în decembrie 2007, se referea la acordarea de sprijin părților interesate (autoritățile naționale și regionale, prestatorii de servicii financiare, ONG-uri etc.) pentru elaborarea de „programe de educație financiară prin: creșterea gradului de conștientizare privind necesitatea de a combate lipsa de cultură financiară; încurajarea și promovarea unei educații financiare de înaltă calitate în UE, inclusiv schimbul de bune practici; dezvoltarea unor instrumente practice în vederea realizării acestor obiective”¹⁹. Prin același document, CE anunță și un set de priorități destinat potențării asistenței practice: crearea unei rețele de formatori în domeniul educației financiare²⁰, furnizarea unui ajutor material statelor membre și actorilor din sectorul privat, în vederea organizării unor conferințe

¹⁶ *** *White Paper on Financial Services Policy (2005–2010)*, European Commission, p. 7, pe site-ul http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/white_paper/white_paper_en.pdf

¹⁷ *** *Green Paper on Retail Financial Services in the Single Market*, Comisia Europeană, COM (2007) 226 final, Bruxelles, 30.4.2007, p. 16, pe site-ul <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0226:FIN:EN:PDF>

¹⁸ „The Europa Diary” („Agenda Europa”) este o publicație destinată adolescenților, disponibilă în toate limbile oficiale ale UE, ce oferă informații, spre exemplu, din zona protecției consumatorului, comerțului, a consumului sustenabil etc. În urma solicitărilor formulate, publicația este distribuită atât în școli din interiorul Uniunii, cât și în țări precum Serbia și Ucraina. Unele state membre, între care Bulgaria, Grecia și România, au ajutat la tipărirea unui număr sporit de publicații. Suplimentar, este distribuit și „Ghidul profesorului”, un suport didactic pentru profesorii implicați în proiect, ce cuprinde idei și recomandări pentru proiectarea și conducerea activităților de educație non-formală, precum și sugestii pentru teme abordate interdisciplinar sau pentru proiecte, pe site-ul <http://www.europadiary.eu>

¹⁹ Comunicarea COM (2007) 808 final a Comisiei, *Educația financiară*, Bruxelles, 18 decembrie 2007, pe site-ul <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0808:FIN:EN:PDF>

²⁰ Expert Group on Financial Education (EGFE) este expresia practică a acestei inițiative ce își propune promovarea bunelor practici și schimbul de experiență asupra inițiativelor din sfera educației financiare și economice. Obiectivul principal al Grupului este de a împărtăși și promova cele mai bune practici în materie de educație financiară și de a consilia Comisia pe marginea educației financiare în UE și a aplicării politicii în speță.

Între sarcinile specifice Grupului regăsim următoarele categorii: **a.** comunicarea și promovarea bunelor practici; **b.** consilierea Comisiei privind modul în care principiile pentru furnizarea programelor de educație financiară de înaltă calitate, cuprinse în Comunicarea privind educația financiară, ar trebui puse în aplicare; **c.** sprijinirea Comisiei pentru identificarea oricăror obstacole juridice, administrative, de reglementare etc., aflate în calea furnizării educației financiare și consilierea Comisiei privind modul în care obstacolele identificate ar trebui abordate; **d.** contribuția la evaluarea diferitelor inițiative prezentate în Comunicare privind educația financiară planificate pentru anul 2010; și **e.** consilierea CE privind inițiative ulterioare la nivel comunitar pentru promovarea unei mai bune educații financiare în UE.

naționale și regionale privind educația financiară²¹, publicarea unei baze de date *on-line* privind programele de educație financiară și de cercetare în materie financiară în UE²², precum și elaborarea unui modul de formare a profesorilor în domeniul financiar (în cadrul DOLCETA²³).

Observăm astfel că tema educației financiare se afla pe agenda principalelor instituții ale UE și ale statelor membre cu mult înaintea izbucnirii crizei din 2008. Totodată, înțelegem că aceasta nu este o condiție suficientă pentru inițierea unei modificări de substanță. În cadrul educației generale, educația financiară și economică nu s-a bucurat niciodată până acum de o prea mare considerație, de vreme ce a fost nevoie ca înțelegerea treptată a cauzelor crizei să determine doar o oarecare efervescență pe această direcție principală de acțiune educativă, după părerea noastră.

Chiar și așa, măsurile adoptate de UE începând cu a doua jumătate a anului 2008 au avut menirea de a răspunde unor cerințe pe termen scurt și (poate) mediu: informarea consumatorilor, supravegherea instituțiilor financiar-bancare etc. În schimb, obiectivele educaționale pe termen lung par să fi fost, iarăși, neglijate. Cadrul educațional legal în primii doi ani ulteriori crizei – ne referim la anii 2009 și 2010 – a generat abordări diferite în UE27 și efecte cu impact redus în plan concret. În spiritul legislației comunitare, procesul de educare a consumatorilor a rămas în sarcina guvernelor, a ONG-urilor și a mediului de afaceri, care au demarat doar câteva inițiative timide la nivelul fiecărui stat membru. Aceasta a dat naștere unei diversități de abordări și manifestări, ce reclamă o viziune coordonată, coroborată cu intensificarea schimbului de bune practici.

²¹ Potrivit Notei de informare a DG Piață Internă și Servicii, din iunie 2008, privind patronajul Comisiei la evenimentele ce promovează educația financiară, CE anvizaja susținerea unor astfel de manifestări prin furnizarea patronajului său oficial, oferind emblema Comisiei și un mesaj de sprijin, precum și participarea unui reprezentant al Comisiei, ori de câte ori este posibil. Neexistând niciun program specific pentru finanțarea inițiativelor de acest gen, Comisia nu a putut oferi și sprijin financiar. Vezi *site*-ul http://ec.europa.eu/internal_market/financeservices-retail/docs/capability/information_note_en.pdf

²² European Database for Financial Education (EDFE) este o bibliotecă de referință *online* pentru programele de educație financiară și de cercetare oferite de instituții publice sau private din UE. Rămânând deschisă pentru actualizări și prezentând informații noi, aceasta oferă tuturor furnizorilor și potențialilor utilizatori date standardizate despre programele de educație financiară și de cercetare. Vezi *site*-ul http://ec.europa.eu/internal_market/fesis/index.cfm?action=home

²³ Programul DOLCETA este un instrument online de formare profesională a adulților, lansat în 2004. Inițial acesta cuprindea două module – *Drepturile consumatorului* și *Serviciile financiare* – ce ofereau acces la cursuri, articole și exemple din domenii de interes relevante (creditul de consum, creditul ipotecar, administrarea unui cont bancar, siguranța produselor și serviciilor financiare, soluționarea litigiilor etc.). Începând cu 2008, CE și EUCEN (European Universities Continuing Education Network) au demarat structurarea unui modul privind educația financiară, adresat instruirii învățătorilor și profesorilor. Astfel, cadrele didactice din învățământul primar și secundar, pe bază de voluntariat, urmau să beneficieze de *kit*-uri traduse și adaptate la specificul național al fiecărui Stat Membru, în vederea integrării temelor financiare în programa școlară. Vezi *site*-ul <http://www.dolceta.eu>

În 2010, sistemul educațional din UE se află, iar, la un moment de cotitură: încheierea etapei aferente Strategiei Lisabona și lansarea unei noi provocări – Strategia Europa 2020. În martie 2000, Consiliul European de la Lisabona se pronunță în favoarea armonizării politicilor economice și sociale la nivel comunitar, în vederea combaterii efectelor globalizării, concomitent cu stabilirea unui nou obiectiv strategic: Uniunea Europeană să devină în următoarea decadă cea mai competitivă și dinamică economie din lume, bazată pe cunoaștere²⁴. În această „ecuație”, educației economice și financiare i se recunoaște contribuția semnificativă pe care urmează să o aibă la creșterea economică durabilă, generatoare de noi locuri de muncă, precum și contribuția la o mai mare coeziune socială. Se statuează astfel că educația este unul dintre elementele de bază ale modelului social european și că sistemele de educație și formare din UE trebuie să devină repere mondiale de calitate²⁵. De altfel, în intervalul 2000–2010 educația a făcut obiectul multor reuniuni și inițiative legislative la nivel comunitar²⁶, toate în căutarea unei soluții pentru o instruire mai eficientă. Astăzi, Strategia Europa 2020 păstrează educației un loc important, accentul căzând pe cunoaștere și inovare. Adecvarea sistemului de învățământ, a curriculei și a abilităților ce trebuie dobândite a rămas un obiectiv principal, alături de identificarea soluțiilor necesare potențării mobilității și formării continue.

Ca rezultat al presiunii societății moderne, trebuie să li se asigure elevilor o ședere cât mai îndelungată în sistemul educațional formal. Aceasta nu trebuie să se traducă printr-o creștere a numărului de ore/ani în învățământul obligatoriu, nici printr-o discreditare sau minimalizare a sistemului educațional non-formal. Va trebui să acționăm pentru combaterea abandonului școlar (în particular, cel timpuriu), prin îmbunătățirea standardelor educației preșcolare și a celor din învățământul liceal sau secundar profesional, dar și prin schimbarea atitudinii părinților și elevilor față de școală. Învățământul obligatoriu, în UE și în lume, oferă un nivel minim de cunoștințe și abilități: asigură supraviețuirea, dar nu

²⁴ Consiliul European de la Lisabona, 23–24 martie 2000 – Concluziile Președinției, pe *site-ul* http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm

²⁵ Consiliul European de la Barcelona, 15–16 martie 2002 – Concluziile Președinției, pe *site-ul* http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/71025.pdf

²⁶ Convenția Europeană a Instituțiilor de Învățământ Superior – Salamanca, 2001; Declarația miniștrilor europeni ai educației și formării Profesionale și a Comisiei Europene, privind întărirea cooperării europene în domeniul formării profesionale – Copenhaga, 2002; Conferința miniștrilor europeni responsabili cu învățământul superior – 2003–2010; Raportul ENQA privind standardele și liniile directe pentru asigurarea calității în spațiul european al învățământului superior – 2005; Rezoluția Consiliului Europei privind noile competențe pentru noi locuri de muncă – 2007; Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului privind stabilirea Cadrului european al calificărilor pentru învățarea de-a lungul întregii vieți – 2008; Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului privind stabilirea unui sistem european de credite pentru educație și formare profesională (SECFEP) – 2009; Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului privind stabilirea unui cadru european de referință pentru asigurarea calității în educație și formare profesională – 2009 etc.

garantează performanța. Acest lucru trebuie să ne motiveze pentru a: **1.** optimiza calitatea învățământului obligatoriu în direcția dobândirii unui set cât mai variat și mai util de abilități și, **2.** multiplica posibilitățile de implicare în forme de instruire îndreptate spre dobândirea de abilități cu caracter profesional. În cazul tranziției dinspre sistemul de învățământ spre piața muncii, este necesară mijlocirea învățământului vocațional. Fie că este o alegere liber consimțită, fie că este făcută la presiunea diferiților factori externi (sociali, familiali, economici etc.), acest pas nu trebuie să însemne renunțarea parțială sau totală la sistemul de învățământ.

În acest context, trebuie găsite și dezvoltate opțiuni și alternative pentru toate vârstele și stadiile de pregătire. Mai devreme sau mai târziu fiecare va avea nevoie, poate, de o recalificare, de un curs de specializare/perfecționare sau de revenirea în cadrul sistemului educațional formal în vederea continuării studiilor – toate acestea fiind înțelese ca o alternativă funcțională și nu ca o povară. Iar pentru un răspuns optim din partea pieței muncii la aceste schimbări, vor fi necesare eforturi de potențare a mobilității celor implicați în cercetare, inovare sau aflați pe piața forței de muncă, având la bază metode armonizate de recunoaștere a calificărilor obținute în diferite sisteme de învățământ general sau vocațional.

Astăzi, privind retrospectiv, observăm că nivelul scăzut al educației, mai ales al educației economice și financiare, existent în rândurile populațiilor și popoarelor, este un factor agravant, dacă nu chiar una din cauzele directe ale crizei generale pe care o parcurgem. Pentru generațiile imediat următoare trebuie să pornim de la această premisă extrem de simplă, dar puțin studiată de oameni, că adevărata cauză a repetării crizelor este în realitate EDUCAȚIA individuală și socială defectuoasă. Se impune deci schimbarea modului în care cetățenii sunt educați pe parcursul întregii lor vieți.

CONCLUZII

Avem în vedere necesitatea unui nou model educațional, bazat pe următoarele *principii, metode, căi și măsuri* pentru realizarea acestuia:

Principiile sunt următoarele: **1.** explicarea sensului și înțelesului de „societate a cunoașterii”; **2.** importanța mai mare a inovării și descoperirii față de însușirea mecanică și repetarea cunoștințelor; **3.** adecvarea politicilor educaționale cu perioada pe care societatea o parcurge; **4.** planificarea și predictibilitatea educației; **5.** „extinderea critică” a educației la distanță; **6.** primordialitatea practicii în fața teoriei; **7.** evaluarea și cuantificarea efectelor.

Metodele pentru elaborarea și aplicarea unui nou model educațional sunt următoarele: **1.** canalizarea energiilor individuale spre educație; **2.** promovarea învățării prin descoperire; **3.** elaborarea unor programe, cu responsabilități clare pentru realizare; **4.** elaborarea unor planuri cu termene precise de realizare; **5.** permanentizarea educației permanente; **6.** promovarea învățării în mijlocul naturii sau prin vizite la obiective; **7.** aplicarea unor sisteme de clasificare și evaluare.

Căile de aplicare a principiilor și metodelor sus-amintite ar putea fi: **1.** alocarea a cel puțin 3 la sută din PIB pentru educație; **2.** câte o nouă lege a educației, cât mai cuprinzătoare, pentru fiecare țară; **3.** curricula didactice naționale, legate de practică, nu de teorie; **4.** conceperea actului educațional legat de mass-media și tehnologiile informatice și de comunicare; **5.** încurajarea și sprijinirea instituțiilor care promovează actul educațional eficient; **6.** folosirea experienței în educație a ONG-urilor; **7.** promovarea concurenței și clasamentelor în domeniul educației.

Factorii responsabili și indivizii implicați direct în iureșul globalizării se preocupă, direct sau indirect, de gândirea și aplicarea acestor măsuri care influențează educația și efectele educației în diferite țări ale planetei.

BIBLIOGRAFIE

1. *** Consiliul Europei, Adunarea Consultativă, *Rezoluția 543 (1973) privind Charta Protecției Consumatorului*, 17 mai 1973, în Consiliul Europei, Adunarea Consultativă, Texte adoptate de Adunare, a 25-a Sesiune Ordinară, Partea I, 14–18 mai 1973, Strasbourg, 1973).
2. *** Consiliul Europei, Adunarea Consultativă, *Recomandarea 705 (1973) privind protecția consumatorului*, Strasbourg, 17 mai 1973.
3. *** Consiliul European de la Lisabona, 23–24 martie 2000, *Concluziile Președinției*, pe site-ul http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
4. *** Consiliul European de la Barcelona, 15–16 martie 2002, *Concluziile Președinției*, pe site-ul http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/71025.pdf
5. *** Consiliul Uniunii Europene, *Comunicatul de presă 8500/06 (Presse 110)*, Reuniunea Consiliului nr. 2726, Afaceri economice și financiare, Bruxelles, 5 mai 2006, pe site-ul http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ecofin/89449.pdf
6. *** Consiliul Uniunii Europene, *Comunicatul de presă 9171/07 (Presse 97)*, Reuniunea Consiliului nr. 2798, Afaceri economice și financiare, Bruxelles, 8 mai 2007, pe site-ul http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/94033.pdf
7. *** Consiliul Uniunii Europene, *Comunicatul de presă 8850/08 (Presse 113)*, pe site-ul http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/94033.pdf
8. *** *Decizia Comisiei 73/306/EEC din 25 septembrie 1973 privind înființarea unui Comitet Consultativ al Consumatorilor*, pe site-ul <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31973D0306:EN:HTML>
9. Howells, Geraint și Weatherill, Stephen, *Consumer protection law*, second edition, Ashgate Publishing Limited, Great Britain, 2005.
10. Ferreol, Gillees și colab., *Dicționar de sociologie*, Editurile Polirom, Știință și tehnică, 1998.
11. *** *Green Paper on Financial Services Policy (2005–2010)*, Comisia Europeană, COM (2005) 177 final, Bruxelles, 3 mai 2005, pe site-ul <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0177:FIN:EN:PDF>
12. *** *Green Paper on Retail Financial Services in the Single Market*, Comisia Europeană, COM (2007) 226 final, Bruxelles, 30 aprilie 2007, pe site-ul <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0226:FIN:EN:PDF>

13. * * * *Management de la Qualité en Education, Lignes directrices pour l'application de l'ISO 9001: 2000 dans l'éducation*, Paris, UNESCO, 2009
14. * * * *Manualul calității în educație. Ghid*, Institutul de Științe ale Educației, București, 2006.
15. * * * *Reuniunea Consiliului nr. 2866*, Afaceri economice și financiare, Bruxelles, 14 mai 2008, pe site-ul http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/100339.pdf
16. * * * *Rezoluția Consiliului din 14 aprilie 1975 privind un program preliminar al Comunității Economice Europene pentru politica de protecție și informare a consumatorului*, pe site-ul <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975Y0425%2801%29:EN:HTML>
17. Vasilliou, Androulla, *Educație și training pentru Europa 2020*, Consiliul de Miniștri responsabili pentru educație, tineret și cultură, Bruxelles, 15 februarie 2010.
18. * * * *White Paper on Financial Services Policy (2005–2010)*, Comisia Europeană, pe site-ul http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/white_paper/white_paper_en.pdf.

COMUNICAREA MEDIATĂ: OPȚIUNI ȘI PRACTICI ALE TINERILOR

MARIUS LAZĂR*

ABSTRACT

MEDIATED COMMUNICATION: OPTIONS AND PRACTICES OF YOUNG PEOPLE

The article aims at presenting several coordinates of media consumption among Romanian young people and of the relationship they have with different types of communication channels. The article presents issues related to the *access to communication media, the role (function) of mass communication channels in the life of young people, the selection criteria within a communication medium, the advantages and disadvantages of the different communication channels etc.*

The article uses mainly qualitative data obtained from focus-group interviews with young people, but also quantitative data from national opinion polls. As regards quantitative data, comparisons were also made with the adult populations, where data allowed it.

Keywords: young people, communication media, internet, qualitative research.

INTRODUCERE

Nevoia de a fi în contact cu lumea din jur, fie că e vorba de legătura cu natura sau de cea cu semenii noștri, a existat dintotdeauna. În vremurile noastre, în care interdependența devine o realitate conștientizată de tot mai mulți oameni, necesitatea existenței unor tehnologii care să ușureze contactul cu ceilalți oameni este cu atât mai acută. Practic, a comunica prin intermediul unor instrumente tehnice mai mult sau mai puțin sofisticate este deja un loc comun pentru cei mai mulți oameni, inclusiv pentru tineri. Fie că vorbim de presa scrisă, cel mai vechi dintre canalele de comunicare în masă, sau de televiziune și internet, ultimele venite în această „familie” a instrumentelor comunicative, putem spune că există încă o cerere de mesaje, informații, impresii care să fie primite prin intermediul

* Address correspondence to Marius Lazăr: autorul este cercetător științific, în cadrul Laboratorului de Cercetare pentru Tineret (fosta Direcție de Studii și Cercetări pentru Probleme de Tineret din ANSIT/ANT) din Institutul de Științe ale Educației, Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului, România, e-mail: marius.lazar@ise.ro, marrius23@yahoo.com.

acestor medii de comunicare. Și această cerere/nevoie este chiar mai accentuată în cazul tinerilor, pentru că ei au mai multă disponibilitate spre nou, spre inedit.

Tema consumului mediatic și a comunicării realizate prin intermediul diferitelor canale sau tehnologii, la tineri, dar nu numai, a fost destul de puțin investigată la noi în țară. Cu excepția unui studiu cantitativ despre consumul cultural la tinerii români, realizat în 2002 de către Direcția de Studii și Cercetări pentru Probleme de Tineret, din cadrul ANSIT¹, până în 2004–2005 nu au existat cercetări de anvergură pe această temă. Din anul 2004 au început să fie realizate o serie de studii axate exclusiv pe problematica mass-mediei și, în particular, a relației tinerilor cu aceasta, la cererea Consiliului Național al Audiovizualului².

În general, cercetările realizate până acum pe tema consumului de media sau a comunicării mediate s-au orientat spre evaluări cantitative, fie de tip sondaj de opinie³ (centrate pe consum), fie de tip monitorizare de presă⁴ (centrate pe producție).

Lucrarea de față⁵ își propune să prezinte câteva coordonate ale consumului mediatic al tinerilor români și ale relației pe care aceștia o au cu diferite tipuri de canale de comunicare, având la bază, în principal, date calitative obținute din focus-grupuri cu tineri din municipiul București, dar și date cantitative din sondaje de opinie naționale. Dimensiunile urmărite sunt: *accesul la mediile de comunicare, consumul mediatic, rolul (funcția) canalelor de comunicare în masă în viața tinerilor, criteriile de selecție a canalelor de comunicare, avantajele și dezavantajele diferitelor canale de comunicare.*

¹ ANSIT s-a desființat între timp, Direcția de Studii și Cercetări pentru Probleme de Tineret devenind Direcția de Politici pentru Tineret (Ministerul Tineretului și Sportului) și, ulterior, Laborator de Cercetare pentru Tineret în cadrul Institutului de Științe ale Educației (Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului).

² Vezi: *Utilizare, atitudini și satisfacții ale consumului de radio și televiziune*, Raport IMAS, la cererea CNA, 2004; *Expunerea copiilor la programe radio și TV*, Raport MMT-Gallup, la cererea CNA, 2004; *Cercetare privind analiza comportamentului de consum de programe audio-vizuale ale elevilor (7–10 ani) și analize comparative pe trei grupe de vârstă (7–10, 11–14 și 15–18 ani) privind modele culturale* (2 volume), Raport CURS-CSMNTC, 2005; *Cercetare privind evaluarea performanței principalelor emisiuni de televiziune și a principalelor personalități de televiziune* (2 vol.), Raport CURS, la cererea CNA, 2006.

³ Pe lângă cercetările comandate de CNA, menționate, a se vedea și *Barometrul de Opinie Publică – Percepții despre mass-media*, mai 2006; *Diagnoza tineretului*, ANSIT/ANT, 2004–2008 (conține itemi relevanți pe această temă).

⁴ Vezi: *Raport de monitorizare al principalelor jurnale de știri*, Agenția de Monitorizare a Presei, 2004; *Raport de monitorizare presă scrisă*, Centrul Educația 200+, 2003–2004;

⁵ Articolul se bazează pe datele raportului de cercetare *Tinerii și mediile de comunicare*, realizat în 2008, de către Direcția de Studii și Cercetări pentru Probleme de Tineret (coord. Gina Anghelescu), la comanda ANT; a fost o cercetare în principal calitativă, bazată pe interviuri de grup cu tineri (14–35 de ani) din București, selectați în funcție de nivelul de educație și accesul pe piața muncii. În completarea analizei din interviurile de grup, am realizat și o analiză secundară a datelor cantitative relevante (*Diagnoza Tineretului*, *Barometrul de Opinie Publică-Soros*), și o sinteză din cercetările disponibile în țară (studiile CNA) și la nivel european (Eurostat).

2. METODOLOGIE

Metodele aplicate au fost: *analiza de conținut, interviul de grup, analiza secundară a datelor*.

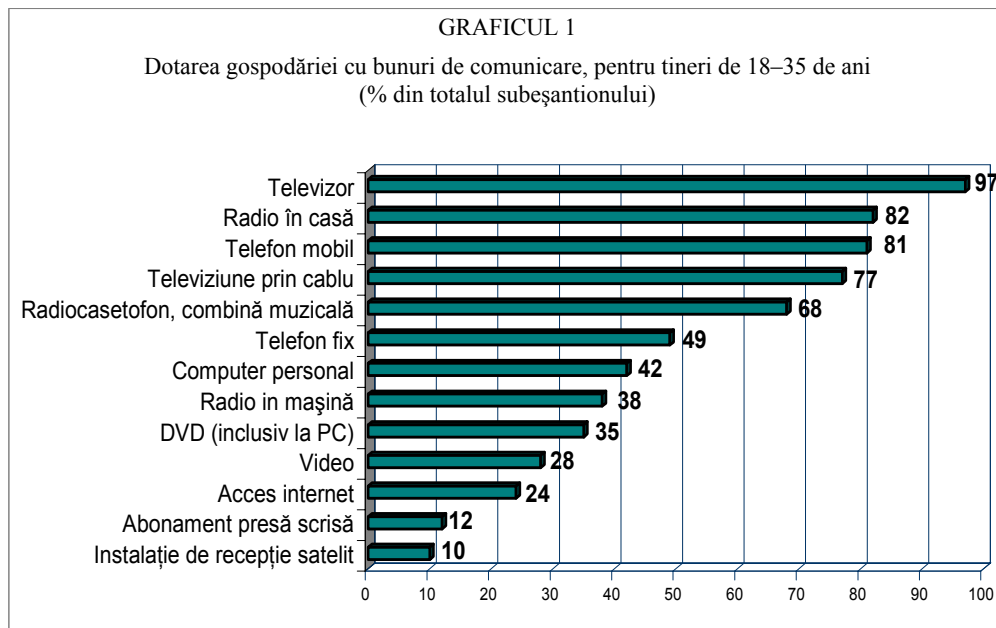
Acolo unde nu se specifică explicit (datele din focus-grupuri și cele din Barometrul Tineret), termenul de *tânăr* se referă la persoanele cu vârsta cuprinsă între 14–35 de ani. În cazul datelor cantitative, termenul de canal (mediu) de comunicare are un sens mai larg (incluzând și telefonie mobilă, cărțile, sau DVD-urile). În cazul datelor calitative, ne-am limitat la *televiziune, radio, presă scrisă, internet*, pe care le-am considerat cele mai importante canale de comunicare.

Vom prezenta mai întâi datele cantitative, iar în partea a doua rezultatele focus-grupurilor.

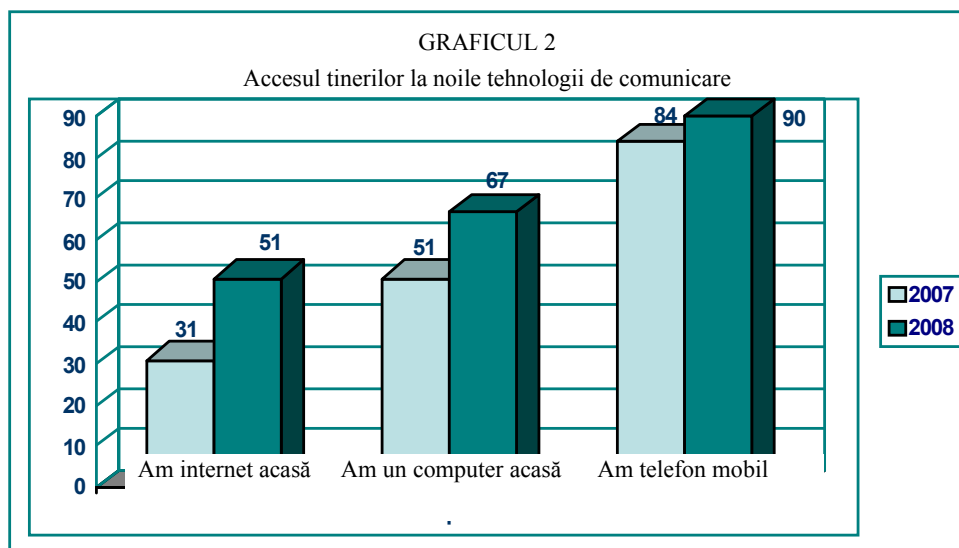
3. CONSUM MEDIATIC ȘI FUNCȚII ALE MASS-MEDIEI, LA TINERII ROMÂNI – DATE CANTITATIVE

3.1. ACCESUL TINERILOR LA NOILE MEDII DE COMUNICARE

La nivelul anului 2006, cel puțin jumătate dintre gospodăriile în care locuiesc tinerii de 18–35 de ani aveau în dotare: **televizor, radio, telefon mobil, televiziune prin cablu, radiocasetofon sau combină muzicală** (vezi *Graficul nr. 1*). Am putea spune că acestea alcătuiesc setul de bază din punct de vedere al dotării cu tehnologii de comunicare.

Sursa: Barometrul de Opinie Publică, mai 2006.
Volumul total al subșantionului de tineri: 498 de subiecți.

Sursa: Barometrul Tineret, 2007, 2008.

Din păcate, nu avem date comparative pe tot setul de bunuri de comunicare pentru anii 2007–2008. Totuși, așa cum se poate observa din *Graficul nr. 2*, există o tendință clară de creștere a accesului la internet, computer și telefon mobil, la tinerii români. Astfel, dacă accesul la internet de acasă era de 24% în 2006 (conform datelor *Barometrului de Opinie Publică*), acesta a crescut la 34% în 2007 (date din *Barometrul de Tineret*), respectiv la 51% în 2008. La fel, ponderea celor care au computer acasă a crescut de la 42% în 2006, la 54% în 2007, respectiv 67% în 2008.

Dincolo de anumite diferențe datorate probabil volumului eșantioanelor, considerăm că tendința există și e destul de clară.

3.2. UTILIZAREA MEDIILOR DE COMUNICARE

Dintre televiziune, radio și ziare/reviste, **televiziunea ocupă primul loc ca frecvență de consum**, la tinerii de 18–35 de ani (vezi *Tabelul nr. 1*), la distanță considerabilă de radio și, mai ales, de ziare/reviste. Totodată, în comparație cu adulții, tinerii citesc mai des atât ziare și reviste locale sau centrale, cât și cărți; de asemenea, ei urmăresc mai frecvent filme, respectiv ascultă casete/CD-uri/DVD-uri.

Tabelul nr. 1

Frecvența consumului mediatic, comparație între tineri și adulți

Cât de des*...	Categorია de vârstă	
	18–35 de ani	Peste 35 de ani
vă uitați la televizor?	3,85	3,91
ascultați radioul?	2,65	2,62
ascultați o casetă/un CD/un DVD?	2,04	0,87
citiți/răsfoiți ziare locale?	1,83	1,61
citiți/răsfoiți ziare centrale?	1,62	1,38
citiți/răsfoiți reviste?	1,54	1,03
citiți cărți?	1,29	0,93
vă uitați la o casetă video/un DVD?	1,23	0,45

Sursa: Barometrul de Opinie Publică, mai 2006.

*Media scalei de evaluare, unde 0=niciodată, 1=mai rar, 2=de câteva ori pe lună, 3=de câteva ori pe săptămână, 4=zilnic.

Notă: Cifrele îngroșate (bolduite) reprezintă diferențe semnificative din punct de vedere statistic, la un nivel de încredere de 95% (a fost aplicat testul t pentru eșantioane independente).

Se pare că tinerii sunt consumatori mai fervenți de media în comparație cu adulții. O explicație plauzibilă ar fi aceea că ei au mai mult timp liber decât un adult, acesta din urmă având mai multe responsabilități și deci mai puțin timp liber disponibil.

Revenind doar la segmentul tânăr, din analiza datelor *Barometrului Tineret–2008*, legate de consumul de media în funcție de unele variabile socio-demografice, a rezultat că:

- *emisiunile TV* sunt urmărite mai mult de adolescenți;
- *lecturile literare* sunt mai întâlnite la: adolescenți, la fete, la cei mai educați (minimum liceul);
- *lectura ziarelor, revistelor* este mai întâlnită la: tinerii de 30–35 de ani, la cei din urban, la cei mai educați (cel puțin liceul);
- *calculatorul și internetul sunt mai utilizate* de băieți, de cei cu un nivel de educație mai ridicat (probabilitatea crește odată cu nivelul educațional), și de cei de 14–24 ani.

3.3. ROLUL MASS-MEDIEI ÎN SFERA VIEȚII PRIVATE

Televiziune-radio-ziare. Comparații tineri-adulți

Pentru tineri (dar și pentru adulți), **principalul rol al televiziunii este informarea** (vezi Tabelul nr. 2). De altfel, ambele categorii urmăresc cel mai mult, la televiziune, emisiunile de știri (vezi Tabelul nr. 3). Al doilea rol al televiziunii este pentru tineri distracția/plăcerea. De altfel, tinerii urmăresc, mai mult decât adulții, **emisiuni și programe legate de loisir** (filme, emisiuni de divertisment, emisiuni cu concursuri, emisiuni muzicale, sportive). În fine, al treilea rol al

televiziunii este pentru tineri cel de ritual, de obișnuință. Acest mod de a utiliza televizorul este la fel de răspândit și la tineri și la adulți.

În ceea ce privește **ziarele**, atât pentru tineri, cât și pentru adulți, principalul rol este acela de a oferi informații. În schimb, tinerii ascultă **radioul** mai mult pentru distracție sau plăcere și pentru a-și umple timpul, spre deosebire de adulți, care rămân la fel de preocupați de ideea de a fi informat.

Tabelul nr. 2

Rolul mass-mediei. Comparatie tineri-adulți

În ce măsură*...	vă uitați la TV?		ascultați radioul?		citiți ziare?	
	18-35 ani	Peste 35 ani	18-35 ani	Peste 35 ani	18-35 ani	Peste 35 ani
pentru a vă informa	3,29	3,37	2,85	3,12	2,9	3,01
pentru distracție/plăcere	2,94	2,58	2,67	2,42	2,04	1,97
din obișnuință	2,76	2,72	2,6	2,56	2,14	2,16
pentru a vă educa/învăța	2,64	2,38	2,3	2,21	2,18	2,12
pentru a vă umple timpul, de plictiseală	2,54	2,4	2,43	2,3	2,01	1,99

Sursa: Barometrul de Opinie Publică, mai 2006.

* Media scalei de evaluare, unde 1 înseamnă foarte mică măsură, iar 4, foarte mare măsură.

Notă: Cifrele scrise cu bold reprezintă diferențe semnificative din punct de vedere statistic, la un nivel de încredere de 95% (a fost aplicat testul t pentru eșantioane independente).

În ceea ce privește frecvența de consum a anumitor tipuri de programe și emisiuni TV, pe lângă tendința deja menționată, ca tinerii să urmărească mai mult decât adulții, emisiuni și programe de tip recreere (filme, emisiuni de divertisment, emisiuni muzicale, etc), se observă și o probabilitate mai mare ca adulții să vizioneze emisiuni cu tentă tradițională precum cele despre *agricultură și viața satului*, respectiv cele *religioase* (vezi Tabelul nr. 3).

Tabelul nr. 3

Frecvența de urmărire a unor emisiuni și programe TV. Comparatie tineri-adulți

Cât de des vă uitați la televizor la următoarele tipuri de emisiuni*	Categorია de vârstă	
	18-35 de ani	Peste 35 de ani
Știri	3,42	3,58
Filme	2,58	2,02
Emisiuni de divertisment	2,18	1,8
Emisiuni muzicale, videoclipuri, topuri	2	1,1
Emisiuni sportive	1,81	1,42
Emisiuni despre viața unor oameni obișnuiți	1,59	1,47
Emisiuni cu concursuri	1,51	1,17
Emisiuni științifice	1,48	1,2

Seriale (altele decât telenovelele)	1,47	1,27
Emisiuni despre viața unor vedete	1,45	1,05
Emisiuni culturale	1,32	1,32
Emisiuni despre agricultură și viața satului	1,31	1,88
Emisiuni politice	1,3	1,5
Emisiuni despre integrarea europeană	1,28	1,21
Emisiuni sociale	1,27	1,34
Telenovele	1,22	1,23
Emisiuni economice	1,22	1,29
Emisiuni religioase	1,13	1,66
Emisiuni pentru copii/de desene animate	1,04	0,54

Sursa: Barometrul de Opinie Publică, mai 2006.

*Media scalei de evaluare, unde 0=deloc, 1=mai rar, 2=de 2-3 ori pe săptămână, 3=de 3-4 ori pe săptămână, 4=zilnic.

Notă: Cifrele scrise cu bold reprezintă diferențe semnificative din punct de vedere statistic, la un nivel de încredere de 95% (a fost aplicat testul t pentru eșantioane independente).

3.4. FUNCȚIA DE INFORMARE – DIFERENȚE DE PREFERINȚE ÎNTRE TINERI

Principalele surse de informare preferate de tineri sunt, conform *Barometrului Tineret-2008 (Tabelul nr. 4)*, televiziunea, internetul și presa scrisă. Credem că locul ocupat de internet are legătură cu accesibilitatea crescândă a acestuia, inclusiv din punct de vedere financiar. De altfel, așa cum se va vedea din interviurile de grup, internetul are toate șansele să devină cel mai important canal de comunicare, prin avantajele multiple pe care le oferă.

Tabelul nr. 4

Surse de informare preferate de tineri

	Procent din subiecți	Procent din răspunsuri (opțiuni)
Televiziune	83,5	29,2
Internet	50,5	17,7
Presă scrisă	33,5	11,7
Prieteni	31,5	11,0
Radio	31,3	10,9
Școală, liceu, facultate	24,3	8,5
Afișe, panouri, pliante	16,0	5,6
Birouri de informare	11,0	3,9
Alt mijloc de informare	0,3	1,0
Nu știu/Nu răspund	1,2	3,5

Sursa: Barometrul Tineret, 2008.

Notă: Întrebare cu răspuns multiplu. Prima coloană se raportează la totalul respondenților, a doua coloană la totalul opțiunilor exprimate.

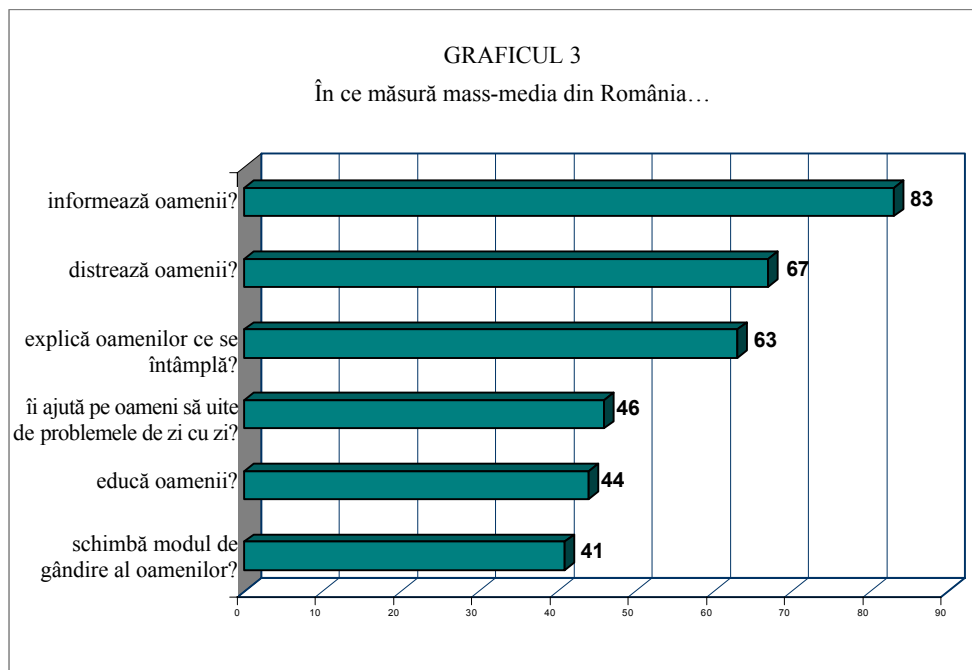
Pe segmente de tineri, se constată că⁶:

- *radioul* este preferat mai mult de cei din grupa 30–35 de ani (probabilitatea de a-l alege ca sursă de informare crește odată cu vârsta respondenților) și de cei din rural;
- *televiziunea* este preferată mai mult de băieți;
- *internetul* este preferat mai mult de băieți, de cei mai tineri (probabilitatea de a-l alege ca sursă de informare scade odată cu vârsta respondenților) și de cei din urban;
- *prietenii* sunt la fel de importanți ca sursă de informare, atât pentru băieți, cât și pentru fete, pentru cei din rural, dar și pentru cei din urban. Există o tendință de scădere a importanței acordate prietenilor, ca sursă de informare, la tinerii de 30–35 de ani (doar 25% dintre ei îi menționează, față de 34%, media procentelor pentru celelalte grupe de vârstă);
- *spațiul școlar (liceul, facultatea)* este preferat mai mult de fete și de cei din grupa 14–19 ani ca sursă de informare despre problemele specifice tinerilor;
- *presa scrisă* este mai atractivă pentru cei de 30–35 ani.

3.5. ROLUL MASS-MEDIEI ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ – RESPONSABILITĂȚI ASUMATE ȘI IDEALE

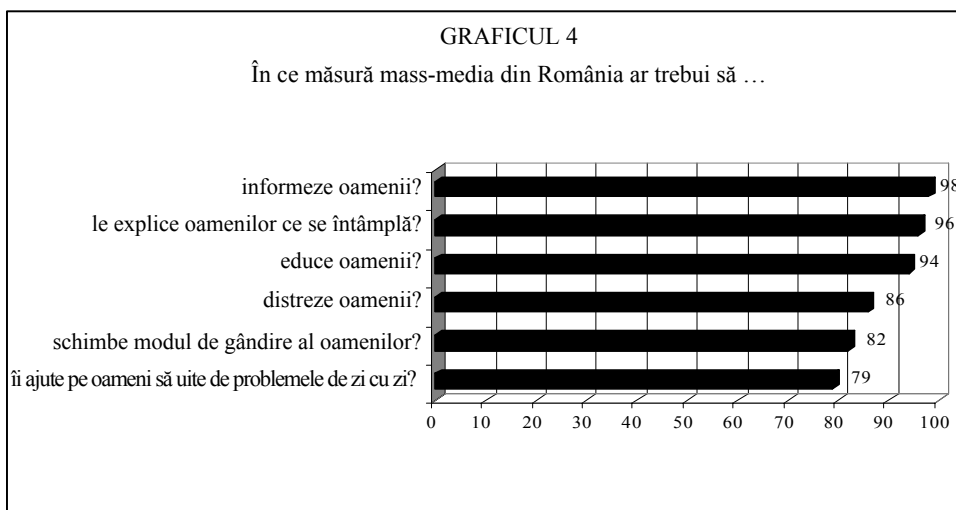
În concepția tinerilor, există o diferență destul de mare între ceea ce face efectiv mass-media și ce ar trebui să facă aceasta. Astfel, fie că este vorba de informare sau de a schimba modul de gândire al oamenilor, diferențele procentuale între cei care cred că mass-media face acel lucru și cei care cred că ar trebui să facă acel lucru este de cel puțin 15% (vezi *Graficele nr. 3 și nr. 4*). Remarcăm faptul că diferență cea mai mare (de aproximativ 50 de procente, ca pondere de subiecți) se referă la aspectele mai profunde ale personalității omului: *educația* și *schimbarea modului de a gândi*. Tinerii consideră, cu alte cuvinte, că mass-media se ocupă cel mai puțin de aceste aspecte, deși nu este un lucru de dorit.

⁶ Am considerat semnificative diferențele mai mari de 5,6% (dublul erorii de eșantionare pentru tot eșantionul) la o probabilitate de a greși de 5%.

Sursa: Barometrul de Opinie Publică, 2006.

Notă: Procentele reprezintă ponderea opțiunilor „pozitive” („mare” și „foarte mare măsură”) din totalul opțiunilor exprimate de tinerii de 18–35 de ani. Volumul total al subeșantionului de tineri: 498 de subiecți.

Sursa: Barometrul de Opinie Publică, 2006.

Notă: Procentele reprezintă ponderea opțiunilor „pozitive” („mare” și „foarte mare măsură”) din totalul opțiunilor exprimate de tinerii de 18–35 de ani. Volumul total al subeșantionului de tineri: 498 de subiecți.

4. EVALUĂRI ȘI FUNCȚII ALE PRINCIPALELOR CANALE DE COMUNICARE, LA TINERI – DATE CALITATIVE⁷

4.1. INTERNETUL

Din discuțiile de grup cu tinerii, a reieșit că internetul este utilizat în principal ca **mijloc de comunicare** (prin e-mail, programele de *chat* și forumuri): „Comunicarea [este pe primul loc], că, oricum, întrece și telefonul și tot”, ne spune o studentă. Internetul este util pentru că „putem să ținem legătura cu prietenii, cu rudele, putem să vorbim pe Messenger, hi5...”, crede altcineva.

Un alt rol important al internetului este cel de **informare** (de la ziarlele *on line* până la cărți electronice și tutoriale de programe):

- „Poți să citești cărți pe net” (elevă);
- „Ai nevoie să știi o locație undeva, scoți program pe Google Earth sau o hartă interactivă și poți afla imediat cel mai scurt drum până acolo. Sau ai nevoie să știi o informație culinară... Poți învăța, [te] poți educa” (tânăr ocupat, studii medii).

Alte tipuri de utilizări identificate din discuțiile cu tinerii, sunt:

divertismentul:

- „Ne uităm pe YouTube toată ziua” (student);
- „[Stăm pe net] ca să ne jucăm” (studentă);

... respectiv **comerțul:**

- „Sunt și anunțuri... Dacă vrei să vinzi ceva, îți bagi [anunțul] pe internet. Și găsești mult mai ușor să vinzi sau să cumperi ceva” (student);
- „Putem vinde orice” (elev);
- „Dacă vorbim de net, vorbim și de rețea, nu? Să vindem, una și alta” (student).

Ca **strategie de căutare pe internet**, la început este folosită **căutarea simplă prin cuvinte-cheie** pe Google sau alt motor de căutare. În lipsa unor informații prealabile, se merge prin încercare și eroare, până se descoperă ceva util și interesant:

- „Pe Google. [...] De obicei eu mă duc pas cu pas, dacă dau pe prima opțiune și văd că nu e ceva interesant, mă duc până găsesc informația necesară” (tânără ocupată, studii medii);
- „[Ca să ne dăm seama dacă informația este corectă] încercăm și alte surse” (elevă).

În cazul în care există deja o experiență pe domeniul căutat, este utilizat un *site* deja verificat:

⁷ Au fost realizate 6 focus-grupuri, cu tineri de 14–35 de ani din București, selectați în funcție de nivelul de educație și accesul pe piața muncii. Au rezultat 3 categorii, pentru fiecare grupă fiind realizate câte două interviuri: elevi, studenți, tineri angajați.

- „Să nu riscăm alt site, îl luăm pe acela, că îl cunoaștem” (elev);
- „[Mergem pe un site] pentru că acolo am găsit de fiecare dată ce aveam nevoie. De ce să merg să caut în altă parte ?” (elevă).

Mai există și varianta de a merge pe un *site* anume la recomandarea cunoscuților/ prietenilor:

- „[Mergem pe un site] la recomandarea motorului de căutare sau a unor amici” (elev);
- „Mie de exemplu mi l-a recomandat cineva [site-ul pe care intru regulat] și am mai încercat și altele, dar ăsta e cel mai ok. [E] complex...” (student).

Criteriile după care tinerii selectează un *site* sau altul sunt destul de diverse. Ele pornesc de la **designul general al site-ului**...

- „Și aspectul constituie un avantaj pentru noi. Dacă e ceva foarte îngrămădit, cauți altceva” (elevă);
- „Designul. Cum e făcut el, site-ul. Să găsim repede ce ne trebuie, să sărim în altă parte repede” (elev).

...trec prin elementele tehnice, cum ar fi **viteza de transfer a datelor** sau **necesitatea înregistrării unui cont**, și ajung până la aspecte ce țin de **conținutul propriu-zis al site-ului**:

- actualitatea informațiilor: „Noutățile de fiecare zi. De exemplu dacă intri pe o presă, vrei să afli în fiecare zi...” (tânără ocupată, studii medii);
- credibilitatea sursei: „De obicei, primele [linkuri] care apar sunt site-urile oficiale... în rest, faci singur selecția” (elevă).

Subiecții au fost rugați să menționeze ce îi atrage, respectiv îi îndepărtează de un mediu de comunicare sau altul, ce **avantaje/dezavantaje** consideră că are acesta.

Astfel, internetul are foarte multe avantaje și aspecte ce îl fac atractiv pentru tineri. În primul rând, **este un mediu de comunicare accesibil**, din mai multe puncte de vedere:

- financiar: „Este mai ieftin decât telefonul” (elev); „Și, oricum, la internet poți să vorbești nonstop, că o să plătești aceeași sumă de bani. Dar la telefon...” (elevă);
- tehnic: „Dacă am pierdut o emisiune sau... eu mă mai uit și la telenovele... Dacă am pierdut, pot să intru pe YouTube, și găsesc acolo” (studentă); „[Mă atrage] faptul că putem să comunicăm oricât de repede” (elevă);
- psihologic: „E mai comod, decât să mergem la cinema, mai degrabă stăm în pat cu semințe, floricele și... La cinematograful mai întâlnești și alte persoane... Mai te trezești cu niște floricele în cap” (studentă).

În al doilea rând, **oferă o libertate mult mai mare de alegere, în comparație cu celelalte canale**:

- sunt mai multe domenii de informare: „*E foarte variat. Ai de unde să-ți alegi. E cuprinzător. Adică sunt destule informații...*” (elevă); „*Are o grămadă de domenii în care putem să căutăm*” (student);
- poți viziona filme când dorești și fără a fi întrerupt de reclame, poți comunica cu mai multe persoane în același timp: „*Da, [se poate] și la telefon. Dar, prefer mess-ul... Vorbești cu mai mulți în același timp. Pe unii poți să-i și vezi. [Comunic] și cu familia, ei nu sunt din București...*” (tânăr ocupat, studii medii).

Alte puncte tari ale internetului sunt:

- **interactivitatea mai mare:** „*Sunt mult mai atractive jocurile on line, decât jocurile single. Poți să interacționezi cu foarte multă lume, poți să te joci cu prietenii..*” (tânăr ocupat, studii medii); „*[Pe internet] sunt și forumuri pe care poți să întrebi și ți se răspunde, la televizor doar primești informația*” (elevă);
- și **completitudinea, în sensul că încorporează și celelalte medii de comunicare** (radio, televiziune, presă scrisă): „*E mai simplu. Pe net ai și radio, și televizor, și ziare și reviste*” (elevă); „*Pe internet găsim reviste, putem să intrăm și pe TV on line, putem să ascultăm și radio... le cuprinde pe toate*” (studentă).

Dezavantajele internetului, specificate de tinerii cu care am discutat, țin de:

- **subiectivitatea internautului:** „*Eu sunt de părere că te face puțin cam leneș și creează dependență*” (elevă); „*De multe ori preferi să stai în fața calculatorului, pe internet, îți creează, așa, un mediu de viață mai... Te închide*” (studentă);
- **calitatea mesajelor sau informațiilor vehiculate:** „*Sunt foarte multe persoane [pe forumuri] care scriu alandala, rău de tot, și n-am răbdare să citesc, să decodez hieroglifile lor...*” (elev); „*La minusuri, poate crea uneori și dezinformare, adică informație eronată. Adică, tocmai datorită faptului că îl poate accesa oricine, se pot produce și interpretări greșite*” (elevă);
- **reclama în exces:** „*Pop-up-uri, ad-uri... ni se bagă pe gât... sunt enervante*”;
- **partea tehnică:** carențele de securitate: „*Hackerii... pot să intre pe calculator și să îți șteargă toate informațiile*”; întreruperea semnalului: „*Pică mai des decât televiziunea, mai des decât cablul*” (student); nocivitatea pentru ochi: „*Strică vederea*” (elevă); „*Afectează ochii*” (tânără ocupată, studii medii).

4.2. TELEVIZIUNEA

Rolul principal de informare, jucat de televiziune, în viziunea tinerilor, este confirmat și în cazul datelor calitative. Astfel, aceștia consideră că televiziunea „*[oferă] informații de actualitate*” (studentă), sau că „*singurul lucru de actualitate*

la televizor sunt știrile... Alea sunt de ultimă oră. Că filmele le-am văzut demult, muzica am luat-o demult" (elev).

De asemenea, **divertismentul** (prin muzică, filme, emisiuni) și **relaxarea** sunt foarte des menționate de subiecți:

- „*Dacă vrei să mai vezi o dată un film... și emisiunile de divertisment...*” (elev);
- „*Sunt în casă și am treabă în casă, atunci ascult muzică [la televizor]*” (student);
- „*[Mă uit la televizor ca să] mă destind*” (tânăra ocupată, studii medii);
- „*În fața televizorului poți să stai în pat*” (tânăr ocupat, studii medii);
- „*Când vii obosită de la servici, te întinzi pe canapea și dai drumul din reflex...*” (tânăra ocupată, studii superioare).

Față de alte medii, **televiziunea are și un rol de „agent socializator”**, în sensul că permite ca o emisiune sau un program să fie urmărite în comun cu alte persoane (familia), creând prin aceasta o atmosferă de comunitate: „*E mai în familie, la televizor [...] E un loc, să zicem, mai bătrânesc, unde ne înțelegem cu toții*” (tânăr ocupat, studii superioare).

Punctele tari ale televiziunii sunt, în percepția tinerilor chestionați:

- **oferta variată:** „*O mare varietate de posturi. Te ajută să nu te plictisești*”;
- **accesibilitatea:** „*Toată lumea are acces la televizor*”; „*Spre exemplu, populația de la țară nu are acces la internet. Pe urmă, nu știu, vor să dea jos pe nu știu care, să îl facă praf, îl face praf prin televiziune și prin ziare, în general. Pentru că e accesibilă la o masă mai mare de oameni*” (student);
- **calitatea mai bună a transmisiei și a imaginilor, în comparație cu internetul:** „*Pentru filme e mai bun televizorul*” (tânăr ocupat, studii superioare);
- **impact mai puternic, datorită imaginilor:** „*[O știre la televizor] este completă, o știre, dacă o citești la un ziar de pe net, este numai scris.[...] Pe net e mai seacă, așa*” (tânăra ocupată, studii superioare);
- **faptul că există o sinteză a informațiilor:** „*...într-o emisiune de genul Casa mea îți răspunde la toate [întrebările] compact, cum să o iei de la prima cărămidă până la, știu eu, parchetul de pe jos*” (student);
- **specificitatea:** „*Bine, nu m-am interesat niciodată, dar nu cred că poți să vezi un documentar Discovery, cap coadă, pe internet*” (tânăr ocupat, studii medii); „*Eu prefer tot timpul un film la televizor față de unul pe calculator. De ce mă atrage mai mult? E ca și cum ai o prăjitură și ai văzut că sunt multe, nu ți-e poftă, dar la televizor urmează o reclamă și din prăjitura aia mai ai două bucățele și chiar atunci ți se face ție poftă și, mamă, trebuie să plec și uite, trebuie să văd continuarea filmului, dacă ești pe calculator îl oprești pur și simplu, nu te deranjează nimic, dar la televizor te atrage mult mai mult. Cel puțin pe mine*” (tânăr ocupat, studii medii).

Punctele slabe ale televiziunii, în schimb, țin de:

- **reclamele în exces:** „Spoturile publicitare... anumite posturi, juma' de oră”; „Vezi un sfert de film și o oră publicitate și după aia vine filmul și nici nu mai știi ce film era, cine-i ăla...” (elevă); „Pauzele. Publicitatea asta care e dusă la extrem” (student);
- **libertatea mai redusă de alegere a programelor:** „De exemplu, filmele. Sunt programate în anumite zile, la anumite ore. Dacă ai timp, vezi filmul, dacă nu, asta este, îl vezi, îl iei de pe internet” – tânără ocupată, studii medii; „Aleg internetul, pentru că, exact ce spuneam, nu am libertatea de a alege la televizor. Ți se bagă pe gât chestiile alea” (elev);
- **lipsa filmelor noi:** „Durează prea mult până când apare un film nou la televizor, pe care deja l-am văzut pe calculator” (elev);
- **nocivitatea pentru sănătate:** „Are și efecte negative asupra sănătății, și la ochi, dacă stăm foarte atenți...” (studentă);
- **emisiunile/programele de proastă calitate:** „Ideea e că în ultima vreme nu se mai înțeleg conceptele de divertisment, se cam amestecă, divertisment înseamnă incultură, la unele posturi, canale... să rădă lumea, pur și simplu, uite ce prost e ăla, că e mai prost ca el...” (student); „Mie nu îmi place că există multe știri cu tentă negativă” (tânără ocupată, studii medii).

4.3. ZIARELE ȘI REVISTELE

Ziarele și revistele sunt utile, în special pentru **partea informativă și de divertisment** (imagini, bancuri, integrale etc.):

- „Te informează despre chestii mai vechi, care au fost bune, dar au fost uitate” (elev);
- „Găsești sfaturi... și e bine că poți să le și păstrezi” (elevă).

Sunt citite mai ales atunci când există „timpuri morți” (în metrou, tramvai, la doctor etc.), **pentru a evita plictiseala:**

- „[Ajută la] trecerea timpului, când trebuie să mergem undeva. De exemplu, la școală, cu metroul. Luăm un ziar și îl citim pe drum” (elev);
- „[Le citim] pe tren, în metrou” (student);
- „Pentru metrou [le cumpăr/iau]”.

În calitate de **criterii de selecție a publicațiilor, respectiv a articolelor**, principalele elemente menționate au fost:

- **calitatea articolelor:** „Ai cumpărat-o o dată și... ai verificat informația... și îți dai seama că, față de alte reviste pe care le-ai mai cumpărat înainte, este mai bună” (elevă); „[Dacă are] noutăți despre domeniul care te interesează” (elevă); „Trebuie să fie o revistă care să știe să analizeze...” (elev);

- **titlurile articolelor:** „Care pare mai interesant. Prin titlu, prin ce are pe prima pagină...” (elevă); „Ce titlu te interesează, scrie acolo la ce pagină găsești. În funcție de care titlu te atrage mai tare” (elevă); „În general, trec pe lângă chioșc sau am văzut la cineva citind, în metrou, sau undeva, un articol, și doresc atunci să știu și eu...” (tânăr ocupat, studii medii);
- **influența prietenilor:** „După pretențiile prietenilor, că ești influențat de ei” (elevă).

Avantajele asociate lecturii ziarelor/revistelor sunt legate mai ales de **comoditate, de ușurința de a le consulta:**

- „Sunt accesibile. Dacă te duci la școală cu metroul, găsești la metrou ziarul” (elev);
- „Internetul nu poți să îl iei, să spunem, în metrou, sau, la doctor, la spital... Asta e pentru casă, să spunem” (tânăr ocupat, studii superioare);
- „E mai comod decât un laptop sau un calculator. Bine, asta în cazul în care nu ai pe telefon (internet)” (student).

Un alt avantaj al presei scrise este că **subiectele sunt centralizate într-un singur loc:**

- „Într-o revistă sunt prezentate mai multe subiecte. Sunt toate într-un loc” (elevă);
- „Revistele despre mașini, într-o revistă e mai complet, sunt mult mai multe și nu trebuie să cauți” (studentă);
- „În reviste, ziare, poate să fie mai sintetizat, mai concret...” (student).

Au mai fost menționate de asemenea ca avantaje: **actualitatea informațiilor, bonusurile oferite la cumpărare (produsele promoționale)**, faptul că **sunt mai puțin nocive pentru sănătate, în comparație cu televiziunea sau internetul**, faptul că **au articolele complete față de varianta on line a ziarului**.

Ca **aspecte negative (minusuri)** la ziare și reviste, au fost menționate de către tineri:

- **probabilitatea mai mare de a fi manipulat:** „Pe de altă parte, prin ziare poate fi influențată opinia publică, adică cel care face articolul își poate impune părerea... pe internet află mai multe păreri” (student); „Pe internet găsești mai multe din aceeași categorie, ca să zic așa, în ziar e un singur comentariu...” (tânără ocupată, studii superioare);
- **știrile de proastă calitate, în cazul anumitor publicații:** „Mie nu îmi place că sunt foarte multe știri despre scandaluri sexuale... Și foarte des” (tânăr ocupat, studii superioare); „Mie mi se pare că sunt prea puține subiecte esențiale, care merg la sufletul omului, și de educație... Totul a devenit așa, foarte mercantil” (tânără ocupată, studii superioare);
- **lipsa posibilității de a alege informațiile:** „Cu informația care mă interesează de obicei sunt obligat să iau și informația care nu mă interesează. Iau un ziar și citesc doar sportul, ce se întâmplă în lume...” (student);

- **nerentabilitatea:** „Dacă tot sunt gratuit pe internet, de ce să mai dau banii pe ele?” (student);
- **reclamele excesive:** „Ce mă deranjează pe mine foarte tare e publicitatea, deci publicitatea în ziar. Au foarte multe pagini de publicitate” (tânără ocupată, studii superioare).

4.4. RADIOUL

Radioul este ascultat în primul rând pentru muzică, fie că se ascultă în mașină, în tramvai sau la serviciu. În general, **este ascultat în surdină, pe fundalul altei activități:**

- „[Îl ascultăm] în mașină. Dar foarte puțin și în mașină” (elevă);
- „La serviciu, în surdină” (tânăr ocupat, studii medii);
- „Eu, de exemplu, dau drumul la radio când fac curățenie. Îmi place foarte tare chestia asta” (tânără ocupată, studii superioare).

Radioul este util, de asemenea, pentru că **oferă informații și știri de actualitate:**

- „Da, și radioul include informarea, pentru că, nu-ți mai spun, e week-end, s-a deschis nu știu ce club, se duce nu știu ce DJ acolo, nu știu ce mai cântă la operă, la teatru, nu știu ce piesă...” (studentă); „În mașină mai anunță radarele, unde sunt” (student);
- „Mai aflăm și noi când e o sărbătoare” (tânăr ocupat, studii superioare).

... pentru divertisment:

- „Mă binedispune dimineața” (tânără ocupată, studii medii);
- „Emisiunile astea distractive de dimineață, în maxi taxi, în tramvai, dacă dă drumul șoferul...” (tânără ocupată, studii superioare).

... ca modalitate de protecție față de zgomotul din jur:

- „Când suntem mai mulți în birou și e gălăgie, pun radioul și lucrez pe calculator... prefer să aud radioul decât ce vorbesc colegii” (tânără ocupată, studii superioare);

... sau, pur și simplu pentru a alunga plictiseala:

- „Dacă tot sunt la muncă și n-am ce face...” (student).

Criteriile de selectare a unui post de radio, specificate de tinerii chestionați, sunt:

- **tipul și calitatea muzicii difuzate:** „În funcție de muzică. De genurile muzicale pe care le ascuți” (elevă); „Ai văzut un post, l-ai ascultat, îți place, numai pe acela îl ascuți. Sau ascuți ceva asemănător” (elev); „Ascult KissFM, [l-am ales] în funcție de muzică și de popularitate” (elev);
- **calitatea (charisma) prezentatorilor și a emisiunilor:** „Mai contează și ce gen de emisiuni au, spre exemplu mă tentează mai mult să mă uit... să

ascult Buzdugan și Morar, decât să ascult România Actualități, care între două melodii au același timp, dar practic Buzdugan și Morar fac într-un fel emisiunea, [la] cei de la România Actualități... îmi vorbește un nene care e banal” (student); *„Depinde și de cel care prezintă...”* (studentă);

- sau pur și simplu **starea de moment**: *„În funcție de stare. Dacă ai chef de... zăpăceală, sau așa ceva, dai pe un radio Deea, VibeFM, sau ceva de genul ăsta. Dacă ești mai calm, dai pe MagicFM...”* (tânăr ocupat, studii medii).

Radioul este canalul de comunicare cu cele mai multe „puncte slabe” și cele mai puține avantaje, în comparație cu celelalte medii de comunicare. Deși el are rolul său, tinerii intervievați au raportat foarte multe neajunsuri ale radioului, în comparație cu celelalte canale de comunicare. Ca **avantaje**, ar fi faptul că **există multe posturi de radio**, deci ai de unde alege și, eventual, faptul că **îl poți asculta de pe telefonul mobil**:

- *„[Un plus este] că sunt destule canale de radio”* (elevă);
- *„Dacă nu ai telefon cu mp3, acesta ar fi un avantaj, că poți să ai radio”* (elevă).

Punctele slabe ale radioului, în comparație cu celelalte medii, sunt în opinia tinerilor investigați, următoarele:

- **nu mai este practic, există alternative mai bune**: *„Nu mai e practic. E de modă veche. Acum toate melodiile pe care vrei să le asculți, le pui pe un Ipod, pe un mp3, mp4 și le asculți”* (elev); *„Sunt alte căi de a asculta ce se spune [la radio]”* (elev); *„E puțin învechit. E mai puțin complex decât restul”* (elevă);
- **repetă melodiile prea des**: *„De multe ori aceeași melodie se repetă”* (elev); *„Și plus că au cam aceleași melodii care le rulează... până la exasperare [...] Când apare un hit... [îl pun] nonstop”* (studentă); *„Într-o zi, de exemplu, o melodie o asculți de patru ori”*;
- **nu ai posibilitatea să alegi ce melodii să asculți**: *„Nu ai libertate de a alege. Eu vreau să ascult de exemplu ska (un gen de muzică n.ns., M.L.) și nu găsesc nicăieri. Sau nu știu, hip-hop”* (elev);
- **e prea multă verbiaj**: *„La anumite ore, vorbă multă”* (student);
- **sunt prea multe reclame**: *„Reclamele.... ascult o melodie, mai bagă un promo”* (student); *„Și taie melodia... la refren, pac se trezește ăla cu o idee”* (student);
- **acoperirea insuficientă pentru unele posturi de radio**: *„Unii nu prea au acoperire. Acuma nu vorbesc chiar neapărat de București”* (student);
- **lipsa contactului vizual**: *„Mie mi se par enervante emisiunile de la radio. Nu știu, radioul are un deficit și că nu poți să vezi măcar, să vezi persoanele, doar auzi, și ești cu ochii în ceață, așa...”* (elevă).

5. CONCLUZII

Internetul tinde să devină tot mai important pentru tinerii români, fiind al doilea canal de informare preferat de aceștia și având o rată de creștere (a accesibilității) foarte mare, de la an la an. Unul dintre aspectele menționate cel mai frecvent în discuțiile de grup, legat de internet, este libertatea mult mai mare pe care o oferă acesta, în comparație cu celelalte medii. Putem spune, cu titlu de ipoteză, că această libertate încurajează mai mult individualismul tinerilor și într-o măsură mai mică sociabilitatea și cooperarea.

Dintre mijloacele „clasice” de comunicare, radioul pare să piardă cel mai mult teren în preferințele tinerilor. Acesta este utilizat mai degrabă ca fundal pentru alte activități sau în momentele de așteptare, decât în mod activ și cu un scop determinat.

Despre televiziune se poate spune că, față de alte medii de comunicare, are și un rol de „agent socializator”, în sensul că permite ca o emisiune sau program să fie urmărite în comun cu alte persoane (familia, de exemplu), creând prin aceasta o atmosferă de comuniune.

Ziarele și revistele, în schimb, prezintă avantajul că sunt ușor de transportat, comode, fiind folosite de multe ori, la fel ca și radioul, în „timpii morți” ai unei zile.

Există o diferență destul de mare între ceea ce face efectiv mass-media și ce ar trebui să facă aceasta, în percepția tinerilor români. Practic, cei care cred că mass-media ar trebui să facă un anumit lucru (să informeze, de exemplu) sunt mai mulți decât cei care cred că ea face efectiv acel lucru.

GOLD AND DISPLACEMENT IN EASTERN EUROPE: RISKS AND UNCERTAINTY AT ROȘIA MONTANĂ

FILIP ALEXANDRESCU*

ABSTRACT

GOLD AND DISPLACEMENT IN EASTERN EUROPE: RISKS AND UNCERTAINTY AT ROȘIA MONTANĂ

The Canadian-Romanian gold mining project at Roșia Montană in Romania is known as the largest opencast gold mine being planned now in Europe. It involves the displacement of several thousand inhabitants, mostly former gold miners and a smaller number of farmers. The land and houses of more than three quarters of this population have already been acquired by the project owners, although the project has not yet received its formal environmental clearance. The paper analyzes the risks facing the displaced population of Roșia Montană, employing as analytical methodology the Impoverishment Risks and Reconstruction (IRR) model, developed by Michael M. Cernea. The paper argues for an expansion of the IRR model. By taking into account the macro (extralocal) forces that shape displacement and paying closer attention to the micro (subjective) experience of this process, it becomes possible to understand the effects of uncertainty and vulnerability in displacement. The author's participant observations and in-depth interviews with local families are complemented with secondary analyses of data from several other socio-economic surveys and with the analysis of the Resettlement and Relocation Action Plan of the project owners.

Keywords: Displacement, risks, IRR model, uncertainty, vulnerability, peripheralization.

INTRODUCTION

This paper explores the social and economic risks generated by a proposed large-scale mining project to be carried out in the gold-rich area of Roșia Montană, Romania, by a Canadian – Romanian corporation. While the project has not yet been approved by the Romanian authorities, the project developers have already acquired the properties of three quarters of the households whose land is needed for

* Address correspondence to Filip Alexandrescu: Institutul de Calitatea Vieții al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: filip.alexandrescu@utoronto.ca.

the project. The article captures only the initial stages and the most apparent trends of an ongoing and complex process of mining-induced displacement.

Populations displaced by mining projects face specific challenges as rich mineral deposits are discovered in areas where land is relatively inexpensive and opencast mining is the most cost-effective method of extraction. Such deposits are often located in regions of high population density in which land tenure is poorly defined, residents depend on subsistence agriculture and are politically disempowered (Downing 2002: 6). When displaced by large mines, individuals or whole villages face the risk of impoverishment as described by Cernea's Impoverishment Risks and Reconstruction (IRR) model¹. However, the last two decades have brought some important changes and added complexity to the world-wide phenomenon of involuntary displacement.

First, the fall of state socialism has enabled mining companies to expand into Eastern Europe, attracted by the mineral bounty of the Carpathian mountain range (Danielson, 2005). Mining in this area, that is now part of the European Union (EU), poses specific challenges for companies due to higher land prices, stricter environmental regulations and growing social expectations.

Second, in addition to the project developers and the local populations to be displaced, a new category of actors has emerged on the scene: environmental and human rights NGOs. These have become increasingly successful in delaying resource-extraction projects in different countries². This has also happened at Roşia Montană. The NGOs opposing the new mine have managed, beyond many people's expectations, to bring the environmental approval process to a standstill. However, the grassroots base of the opposition has declined over the years as many families received compensations for their properties and left the area³ while others do not find their interests represented by the opposing NGOs.

Both circumstances mentioned above have a strong bearing on the displacement process and its outcomes. The growing real estate market in Romania and the sustained opposition have compelled the project developers to provide, lately, substantially increased compensations for properties. These have reduced the risk of decapitalization for those who have already relocated from Roşia Montană before the project was put on hold. The residents who still live in the area were left to struggle with a host of uncertainties because the fate of the mining project itself is undecided. Roşia Montană is considered 'one of the world's few remaining undeveloped giant gold deposits' (Casey, 2006: 2). Even if the project is suspended, it is unlikely that the \$9.2 billion⁴ bonanza will remain in the ground for long. This casts a long shadow of uncertainty over Roşia Montană.

¹ The IRR model will be discussed in the third section of the paper.

² Recent examples include the Phulbari coal project in Bangladesh and the Bujagali hydropower project in Uganda.

³ No expropriation has been used so far, property acquisitions following the 'willing buyer, willing seller' principle.

⁴ The gold deposit is estimated at 10,100,000 oz (RMGC 2006b). Calculated at current prices (\$915 for 1 oz of gold – June 26, 2008) gives a value of \$9.2 billion.

In order to account for this diversity of resettlement experiences I will enrich the IRR model by taking into account the macro- and micro-social contexts in which the Roșia Montană displacement takes place. I will show how extralocal influences shape the impoverishment risks described by the IRR model and how this, in turn, is reflected in the lived experience of the displacees.

The description of the Roșia Montană case is followed by the outline of the theoretical framework. The next section focuses on the macro-level processes that create the conditions for vulnerability in the Roșia Montană area. This is followed by the description of the data and its collection. In the “Analysis and Interpretation” section, I introduce the micro-social context of the resettlement experience. This is followed by an analysis of the issue of ‘successful relocation’, of compensation and of six impoverishment risks from the IRR model⁵, with particular emphasis on the links between extralocal processes and their subjective interpretation. To ensure comparability, I point out some similarities with development-induced displacements in other countries.

THE CASE IN BRIEF

Roșia Montană is a cluster of 16 villages located in the Western Carpathians of Romania. Administratively, Roșia Montană belongs to Alba county (the county capital is Alba Iulia), has a population of 3600 (2006) and is surrounded by the towns of Abrud and Câmpeni, and by several other villages (University 1 December, 1918⁶: 19). In what follows, a distinction is drawn between ‘displacees’ and the local population. The former refers to those inhabitants of Roșia Montană and Abrud whose land has been earmarked for acquisition while the latter refers to all other residents of Roșia Montană and the surrounding area, who live in close proximity to the project footprint but are not eligible for compensation.

Roșia Montană has been a famous gold mining area since Roman times. Mining has been carried out with varying intensity over the centuries until 1948 when all the private mines were nationalized by the socialist state. Beginning in 1970, the socialist state enterprise commenced open pit exploitation which occurred, even after the fall of the socialist regime (1989), until 2006.

In the 1990s, the mineral and energy resources of Eastern Europe increasingly attracted foreign direct investment (FDI) to this region (Castells, 1996: 136). The Toronto-based mining company Gabriel Resources arrived in Roșia Montană in 1997. Together with the state-owned enterprise Minvest Deva, Gabriel

⁵ With the exception of the ‘loss of access to common property resources’ and ‘food insecurity’ which seem less relevant in the case analyzed.

⁶ These are the results of a study carried out by the University 1 December 1918, Alba Iulia, in the Roșia Montană area in 2007. The availability of the study is courtesy of RMGC. Henceforth, the author of the study will be shortened to “1918 Univ.”

Resources formed the Roşia Montană Gold Corporation (RMGC)⁷, which intends to develop the largest open pit gold mine in Europe based on cyanide-in-leach technology. The surface needed for the project covers 1660 ha (RMGC, 2006a: 9). Since 2002, the company has commenced the acquisition of properties of 974 households residing within the project footprint. The Resettlement and Relocation Action Plan (RRAP) distinguishes between two forms of displacement: relocation and resettlement. Those opting for relocation have received compensation in the form of a lump sum which they have used to purchase a property at a location of their choice. For those who chose to be resettled, new houses will be built by the company at two new resettlement sites (Piatra Albă⁸ and Dealul Furcilor⁹). Until the new sites are constructed, the resettlers live in their houses in Roşia Montană (RMGC, 2006a).

RMGC had applied for a \$100 million loan from the International Finance Corporation (IFC), the private lending arm of the World Bank. The application for this loan was dropped in October 2002, but there are contradictory reasons given for the Bank's refusal to finance the RMGC project. A World Bank spokesperson claimed that the decision was taken by James Wolfensohn, former World Bank's president due to 'concerns about the project's social and environmental impact' (Beattie and McAleer, 2002: 13). According to IFC officials, however, the decision to withdraw was made due to the availability of private financing for the project (McAleer, 2003: 27).

After securing private loans, RMGC submitted in 2006 the Environmental Impact Assessment (EIA) report to the Romanian government. However, the NGOs opposing the project, headed by the local NGO 'Alburnus Maior' (AM), have launched legal challenges against the project, and in Fall 2007 succeeded in having a number of important certificates annulled by Romanian Courts of Appeal. As a result, the Romanian Ministry of the Environment decided to suspend the evaluation process for the EIA. In early 2008, property acquisitions were discontinued and two thirds of the RMGC workforce was laid off.

THEORETICAL FRAMEWORK

The impoverishment risks caused by population displacements throughout the world have been the focus of sociologists and anthropologists for several decades. Their research has been articulated in an analytical model known as the

⁷ Gabriel Resources has an 80% share in RMGC, while Minvest has 19.3% and 3 minority shareholders the remainder.

⁸ A new village to be built at the end of the Roşia Montană valley, 5 km from the centre of the Roşia Montană commune.

⁹ A new quarter to be built on the outskirts of the county capital Alba Iulia, 70 km from Roşia Montană.

Impoverishment Risks and Reconstruction (or IRR) model (Cernea, 1991, 2000, 2008; Cernea and Guggenheim, 1994). Cernea's IRR model postulates that involuntary displacement results in eight impoverishment risks: landlessness, joblessness, homelessness, food insecurity, increased morbidity and mortality, marginalization, social disarticulation, and loss of access to common property. The main strength of the IRR model is that it is both comprehensive and specific. It focuses on a broad range of possible risks and, being grounded in an impressive accumulation of empirical findings, it sensitizes researchers to specific forms of impoverishment. This makes it very useful for a multisided exploration of the displacement process at Roșia Montană. The main weakness of the IRR model is the neglect of the broader political economic processes, which cause and shape displacement in little understood ways. In addition, the model pays insufficient attention to the subjective experience of displacement among affected populations (Dwivedi, 2002: 719). This study aims to build on the strengths of the IRR model and overcome its limitations by exploring the displacement process at Roșia Montană within its macro (extralocal) context and its micro (subjective) context.

The main argument is that the displacees and the local population from Roșia Montană are exposed to a process of impoverishment which is both more complex and more uncertain than similar instances of displacement in 'Third World' contexts. To better identify this process I use the term *vulnerability*. Vulnerability refers to the relative inability of an individual or group to deal with the adverse effects stemming from environmental or technological change (Allen, 2003). It is the *possibility* 'that a crisis may descend at any time, [and] not knowing whether one will cope' (World Bank, 2001: 135). Exposure to risks becomes vulnerability when the outcomes or probabilities of risks are uncertain¹⁰. In the case of displacement, vulnerability is a form of impoverishment which may or may not materialize. Even in the absence of real impoverishment, uncertainty changes the everyday lives of displacees in significant ways.

Uncertainty plays thus an important role in understanding the subtle and enduring effects of involuntary displacements. For example, in discussing resistance to displacement in the Sardar Sarovar project in India, Dwivedi (1999: 46) points out that 'paradoxical as it may seem, lack of information is a high risk'. In other instances, uncertainty becomes 'chronic', as in the case of the Gwembe people forcibly relocated by the construction of the Kariba Dam in Zambia in the 1950s (Cliggett *et al.*, 2007).

Vulnerability is due to two macro processes – peripheralization and individualization – which shape the risks of the IRR model in specific ways. Peripheralization and individualization do not necessarily work in tandem but can have contradictory effects on displacement risks.

¹⁰ The conception of risks adopted here is very similar to that of Jaeger *et al.* (2001: 17): risk is a "situation or event in which something of human value [...] has been put at stake and where the outcome is uncertain".

The peripheralization of a local community means that its developmental path comes under the ever-stronger influence of extralocal forces. In the geographical literature, peripheries are defined by their dependence on decisions made in a centre of power and by the 'distance' (in both a spatial and a socio-cultural sense) from that centre (Waack, 2004a: 1). Moreover, communities exposed to peripheralization experience contradictory pressures, such as an increasing dependence on extralocal investments or markets and, concomitantly, depopulation and ever fewer indigenous resources to cope on their own with rapid technological and economic change.

When discussed in relation to risks, individualization has two aspects. On the one hand, it means that the responsibility for dealing with risks is transferred from institutions to the individual (Beck, 2006: 336). On the other hand, individuals face this new demand by searching for individual solutions to their problems, a trend that is exacerbated during the post-socialist period due to institutional instability (Genov, 2000: 542). Overall, individualization tends to make individuals more vulnerable.

THE MACRO-SOCIAL CONTEXT OF ROȘIA MONTANĂ: VULNERABILITY IN AN EMERGING PERIPHERY

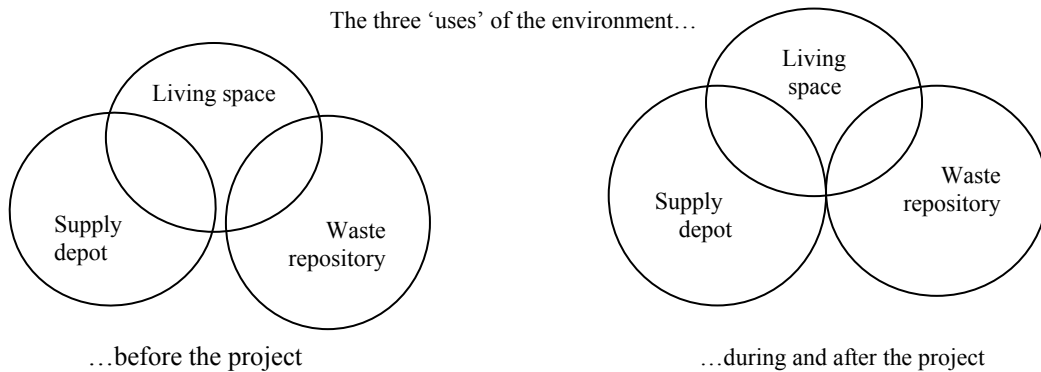
To understand how a local population in Eastern Europe becomes vulnerable once it becomes exposed to extralocal influences, one needs to look in several directions. First, it is important to consider the political economy of the global extractive industry. Second, the transition context of post-socialist Romania is indispensable for understanding the pre-project conditions in Roșia Montană. Third, the emergence of influential transnational NGOs draws attention to the growing power of extralocal actors to define local risks and uncertainties and the consequences of this process.

In the mining literature it is generally agreed that mining is risky business. Modern mining requires large, capital-intensive operations with substantial start-up costs. Mineral prices are subject to large fluctuations on the world market, which affect the profitability of mining projects (Mikesell and Whitney, 1987: 31). This causes the well-known boom and bust cycles of economies dependent on mining (Clark and North, 2006: 3). Exploration is very high-risk because ore reserves can be overestimated or the quality of the ore might vary unexpectedly in different areas of the deposit (Mikesell and Whitney, 1987: 69). Cost overruns are very frequent in mining due to technical problems or administrative reasons. Even if the mine reaches its operational phase, it can still experience difficulties or a premature shut-down, not least because of political risks, such as unexpected changes in taxes or in environmental legislation (Mikesell and Whitney, 1987: 69).

What are the social implications of these constraints on local communities? From a spatial point of view, the mining industry tends to crowd out the living space of local populations in order to use the environment as a supply depot and waste repository for its large-scale operations (see Figure 1). This spatial ‘conflict’ between the uses of the environment has negative economic implications. At Roşia Montană, for example, mining, agriculture and forestry have offered long-established, complementary income opportunities (Waack, 2007). With the advent of a modern, large-scale project, the local economy is pushed towards dependence on a sole income source: mining.

Figure 1

The Three Competing Uses of the Environment in Roşia Montană:
From Relative Harmony to Emerging Conflict.

Source: adapted from Dunlap (1993), cited in Hannigan (2006: 19).

This profound intrusion into the spatial and economic fabric of community life stands in marked contrast to the limited engagement of mining companies in the socio-economic *development* of local communities. Transnational mining projects tend to be organized as ‘enclaves’, separated from the rest of the national economy (Clark and North, 2006). In most cases, operations are owned by foreigners so that profits are largely repatriated to outside investors. The few workers employed in these operations can hardly generate enough demand for the growth of regional markets. The specialized knowledge and technology required by modern mining are not widely applicable to other economic activities (Clark and North, 2006: 3). Given the pressures of international competition (Schnaiberg and Gould, 1994), the rate of extraction is of crucial importance: the faster, the better. This makes the prospect of *sustainable* socio-economic development for mining communities highly elusive. Because mining ventures are high-risk, companies often externalize many of these risks onto local – and relatively powerless –

populations. Or, in more positive terms, they limit their social responsibility towards communities as much as possible (Szablowski, 2002: 254). This makes the latter vulnerable to the vagaries of processes and decisions entirely beyond their control: fluctuations in mineral prices, corporate mergers and acquisitions, cost overruns, technological risks and political struggles.

The second macro-social process is the Romanian post-socialist transition. During the socialist period, Roşia Montană was an important gold producer for the state, as the owner of the entire Romanian economy. Given the strategic importance of gold production, the Roşia Montană mining area enjoyed a relatively privileged status (Sîntimbrean *et al.*, 2006: 42). Even before 1948, Roşia Montană had displayed a semi-urban character (Pop, 2002), with a population engaged primarily in resource extraction rather than agriculture. This trend was strengthened during socialism with the large-scale, industrial production of gold¹¹. A large proportion of the local population was therefore dependent on wages and various amenities and benefits from the state mining company.

With the collapse of the socialist regime in 1989, mining at Roşia Montană was progressively downsized and eventually closed in 2006. This was part of the restructuring of the mining sector in Romania, following the structural adjustment policies of the World Bank (Larionescu *et al.*, 1999). The withdrawal of the state from the local economy has been a heavy blow for the local population, resulting in depopulation and high unemployment. This came in stark contrast to the expectations for growth and development in the early years of the transition.

Post – 1989 governments were interested in attracting foreign investors with new technology to exploit Romania's low grade gold deposits. Gold could be used to stabilize Romania's volatile economy and offer a constant source of foreign exchange and employment opportunities for impoverished mining-dependent communities. Interestingly, investments in modern mines were regarded as opportunities for cleaning up the notorious pollution of inefficient socialist enterprises (Argeşeanu Cunningham 2005: 102).

The latter proved to be a problematic proposition. In 2000, the same year that Romania commenced negotiations to join the European Union (EU), a joint venture between the Romanian state and an Australian mining company produced the 'worst disaster since Chernobyl' (Argeşeanu Cunningham 2005: 99). A failure of the tailings dam at the Aurul gold mine in north-east Romania released 10,000 cubic meters of waste water containing sodium cyanide and heavy metals into waterways in Romania, Hungary and Yugoslavia, affecting 2,000 kilometers of the Danube catchment area (Argeşeanu Cunningham 2005: 99). This accident revealed the propensity of risky investments to seek lax environmental regimes not only in the 'Third World' but also in the transition economies of Eastern Europe (Schwabach, 2000: 10 515).

¹¹ Still, the annual production of 0.580 million tones was substantially smaller compared to the annual production for the proposed RMGC project (13 million tones) (Sîntimbrean *et al.*, 2006: 39; RMGC 2006b: 5).

Romania's EU accession in 2007 was a mixed blessing from the point of view of environmental protection. On the one hand, the pre-accession strategy emphasized the restoration and protection of the environment. The European Commission noted in 2001 certain improvements in the adoption of environmental legislation (Costi, 2003: 293). On the other hand, however, the extent to which national governments are willing to comply with EU requirements is likely to diminish after accession (Ban and Romanțan, forthcoming: 5). There might be, in fact, a collusion of interests between newer and older members of the EU: 'Privately, some EU officials also worry that member states will offer the applicant countries a quid pro quo by 'letting them off' on strict and timely fulfillment of the environmental *acquis* to compensate for being especially tough with them on such politically charged issues as the free movement of labour and refugees' (Kramer, 2004: 291).

Rather than a monolithic entity, the EU should be conceptualized, following Ban and Romanțan (forthcoming: 4) as a 'plurality of contentious actors'. Their conflicting interests are recognizable in the struggle over Roșia Montană. The European Parliament was quite vocal in the opposition against the mining project and the NGOs opposing the RMGC project capitalized on this opportunity (Ban and Romanțan, forthcoming: 9). However, the European Commission adopted a hands-off stance on this issue and in 2006, it effectively removed any pressures on Romania to deal with Roșia Montană, formerly a 'hotspot' in its environmental dossier (Ban and Romanțan, forthcoming: 10–11).

During the last few years, Romania has experienced a significant growth in its real estate market. The price of land increased constantly and so did the cost of living. As a result, RMGC was compelled, among other factors, to offer increased levels of compensation in its 2006 RRAP compared to its 2003 RRAP.

The third process which shapes the macro-social environment of Roșia Montană is the growing power of international NGOs. These militate against corporate misconduct and speak against the exploitation of the lands of powerless communities (e.g. Greenpeace, Mining Watch, Bank Watch etc.). The ensuing conflict between RMGC and the opposing NGO resulted in the temporary success of the latter. This outcome can be explained by several factors. First, rather than focusing only on environmental issues, the project opposition has successfully advanced an array of socio-economic, environmental and archaeological/cultural arguments against the proposed mine. Second, the NGO coalition has effectively mobilized expertise from different fields (geochemistry, conservation and biodiversity, law, social sciences, archaeology etc.) to articulate a persuasive campaign against the mine. Third, and most importantly, NGOs secured their access to the 'monitoring and enforcement mechanisms of EU governance'. (Ban and Romanțan, forthcoming: 14).

This success came at a price. Unlike the conventional assumption that advocacy groups represent and foster local interests (De Echave, 2005: 120; Kalb,

2006: 107), the argument advanced here reveals a deep fracture between extralocal activists and the residents of Roșia Montană. They both appear to struggle with the uncertainties created by the proposed project, but there are different types of uncertainty that concern each group. The NGO coalition focuses on the technological and environmental risks of the project. For them, only the definitive cancellation of the project can bring the situation back to 'normal'. For the displacees and the local population, the uncertainties span a much wider field which is far from coherent. Fears of impoverishment and marginalization – and thus the acceptance of compensation and relocation – coexist with concerns about the possible health and environmental effects of the new project. The extralocal opponents fail to recognize that RMGC and its proposed project have become part of the local social fabric even if, at the same time, the latter are one of the forces that tear this fabric apart. This issue will be explored in the section on 'Marginalization in

METHODS AND DATA USED

The analysis is based on ninety semi-structured interviews, which were carried out in three stages: a pre-test of the interview schedule in May 2007 involving eight interviews, followed by sixty-seven interviews in July 2007 and fifteen interviews in May 2008. In addition, two prominent leaders of Alburnus Maior were also interviewed. All interviews were carried out in Romanian by the author, with the exception of the interviews in July 2007 which were gathered with the help of three research assistants. The field research in Roșia Montană and the surrounding area also included participant observation of public meetings and the collection of documentary material (the RRAP and socio-economic surveys).

The respondents were chosen to maximize the diversity of points of view. They were recruited from the project-affected area (parts of Roșia Montană and Abrud), from the area in close proximity to the affected area (rest of Roșia Montană and Abrud, as well as Bucium and Câmpeni) and from the county capital Alba Iulia. Individuals at different stages in the resettlement process were interviewed: 14 per cent of them have already relocated to Abrud, Câmpeni or Alba Iulia; 16 per cent are resettlers who still live in Roșia Montană until RMGC builds the resettlement sites; 27 per cent have not sold their properties to RMGC but were willing to sell them at the time of the interview; 8 per cent refuse to sell their properties while another 27 per cent of the sample live outside the affected area and are not eligible for compensation. 8 per cent have an 'uncertain' status.

The gender distribution is slightly biased in favour of men (52 per cent). The age structure is dominated by older adults and the elderly (totalling 73 per cent). Those less than forty years of age represent only 27 per cent of the respondents. In terms of employment, 43 per cent of the respondents are pensioners, 13 per cent are unemployed, 10 per cent are homemakers and 4 per cent are students. The

proportion of economically inactive persons (70 per cent of all respondents) is very high. Both the age and employment structures reflect the peripheral status of Roşia Montană, as it experiences high unemployment, out migration of its younger cohorts and an aging population (Waack, 2004a).

This paper uses the IRR model as an analytical framework to explore the vulnerability to which the population from Roşia Montană is exposed. For different the dimensions of impoverishment from the IRR model, to which I have added two subsections on ‘successful relocatees’ and the issue of compensation, I provide quantitative evidence¹² regarding their possible impacts on the displacees and the local population. Based on the author’s empirical research, each of these dimensions is then enriched by contextualizing the objective evidence within the microcosm of respondents’ subjective experience of vulnerability. The evidence for the macro context is drawn from secondary analyses of the mining literature, the literature dealing with the East European transition and from interviews with and observations of extralocal activists in Roşia Montană.

ANALYSIS AND INTERPRETATION

THE MICRO-SOCIAL CONTEXT: STRUGGLING WITH UNCERTAINTY AT ROŞIA MONTANĂ

This introductory section is meant to capture, in broad strokes, the feelings of restlessness and uncertainty that crop up repeatedly in the interviews that I carried out in the Roşia Montană area. The following subsections will show how uncertainty is experienced within each of the categories of the IRR model.

Being part of the socialist block, Roşia Montană has until recently been shielded from transnational socio-economic forces. However, with the fall of state socialism in 1989, powerful global investors and militant civil society organizations have clashed over the landscape of this old mining community, thereby exposing the local population to new risks – uncertainty and apprehension about its future – both individually and collectively (see Figure 2).

The pervasive sense of restlessness, illustrated in this collection of excerpts from interviews, is perhaps the most common theme encountered in conversations with displacees and local people. Accepted with resignation or restlessness, uncertainty is experienced by various respondents, regardless of age or gender, whether they are in favour of the project or not, both inside and outside the affected area. Those who have sold their properties are unsure where life will take them. RMGC employees do not know if the company will offer the desired workplaces in mining. Moreover, risks loom both ways, for those who leave as for those who stay. What was previously taken for granted becomes illusory or incomprehensible.

¹² To the extent that such information is available.

Uncertainty appears to be endemic because the national frame of reference in which Roşia Montană was as an important mining town in a socialist economy has given way to the competing frames of global investors who have found a new Eastern European ‘El Dorado’ and influential NGOs fighting to preserve a community from destruction. After the suspension of the permitting process, a member of the local elite commented: ‘Some things have happened which neither we, nor the [company], nor anybody, *could have imagined*’. (N. R., RM¹³, emphasis added). The fate of the local community appears as the uncertain outcome of influences over which no local actor seems to have control. Echoing Casey (2006: 2), ‘it’s not the geology but the politics of trying to build a mine in the face of environmental opposition’ that has kept RMGC from commencing operations at the same time as it has put local life on hold.

RESETTLEMENT AS OPPORTUNITY

The experiences of the relocatees from Roşia Montană who have ended up better off provide a useful contrast with the less fortunate residents of Roşia Montană. Who are the ‘successful relocatees’? First, they report a feeling of comfort or satisfaction at the new location *and* do not show signs of experiencing uncertainty/unhappiness in their lives. Second, an objective researcher can easily notice that their life is materially comfortable and that the compensation for the property has been at least adequate.

Eight respondents included in this research meet these criteria. In describing her life at the new location, R. O. states: ‘Life is very good in Câmpeni – we are very satisfied with the house we purchased. We lived well in Roşia Montană but here we live even better’. Another respondent explained: ‘Things have been much better since I moved to Abrud [in 2002]. Life is easier [...] and better living conditions. To move from [an apartment of] 37 m² to a [house of] 210 m² and still have some money left is no mean feat’ (V. H., Abrud). L.S. from Abrud also lauds the ‘improved living conditions in Abrud; [we] have water, more stores when you go shopping’. His mother adds: ‘We got quickly used [to life here]. We moved, we now live in the city’.

What do these relocatees have in common? First, they have all left Roşia Montană and with it, the uncertainties which beset this area earmarked for ‘development’ but where development cannot yet take place. Being among the first to move out of Roşia Montană, L. E. recalls how they were told by their neighbors that they will be cheated out of an adequate compensation for their house. Other early relocatees, H. R. and his wife recount how they stayed for two weeks with ‘half a house purchased in Alba Iulia and another half still [not sold] in Roşia

¹³ As location of the interviewee, Roşia Montană will be shortened to RM.

Montană'. R.O. admits that they took a risk when they moved to Câmpeni but this risk 'worked in their favor'. For all three, the uncertainty has been short term: once they moved, they used the compensation money to start a better life.

Second, they have managed to put an end to their socio-economic marginalization by obtaining large compensation packages from the company. They have used the compensation money to purchase a good quality property in an urban area. However, they have used only part of the compensation money for this acquisition while the rest has been used for other purposes. For example, L. E. and his wife (Alba Iulia) have used only *one third* of the compensation for buying a new house in a large city. They have used the surplus to help their two children – one to buy an apartment and the other an automobile. Third, these respondents have a stable income source (in most cases a pension) that is independent of the uncertain employment in Roșia Montană¹⁴.

The resettlement experience of these respondents has been, both subjectively and objectively, very positive. This finding is important in two respects. First, it begins to shed light on the fact that resettlement at Roșia Montană has highly differential effects on diverse individuals and groups. Second, it illustrates the specific nature of resettlement risks at Roșia Montană where extralocal influences shape local decisions. The issues are not simply inadequate compensation but rather being able to obtain compensation before *contingent* events put on hold one's decision to relocate; not simply homelessness but rather vulnerability to *unexpected* standstills in the resettlement process; not food insecurity but rather socio-economic marginalization for individuals who used to think of themselves as urbanites.

COMPENSATION: MOVING OUT AND MOVING UP

Although recent scholarship has shown that compensation alone is not sufficient to prevent the socio-economic vulnerability of displacees (Cernea, 2008), the compensation paid for properties by RMGC has been adequate, if not generous. In a World Bank review of thirty-one projects involving resettlement, the authors calculated the ratio between the resettlement cost per capita and the GNI¹⁵ per capita for each project (World Bank, 1996). The study concluded that: 'None of the projects with a ratio of 3.5 or higher had reported major resettlement difficulties'. Table 1 shows the level of compensation in different years, as well as the ratio of resource allocation to GNI, for the RMGC project. The latter compares favourably with the ratios from the World Bank study.

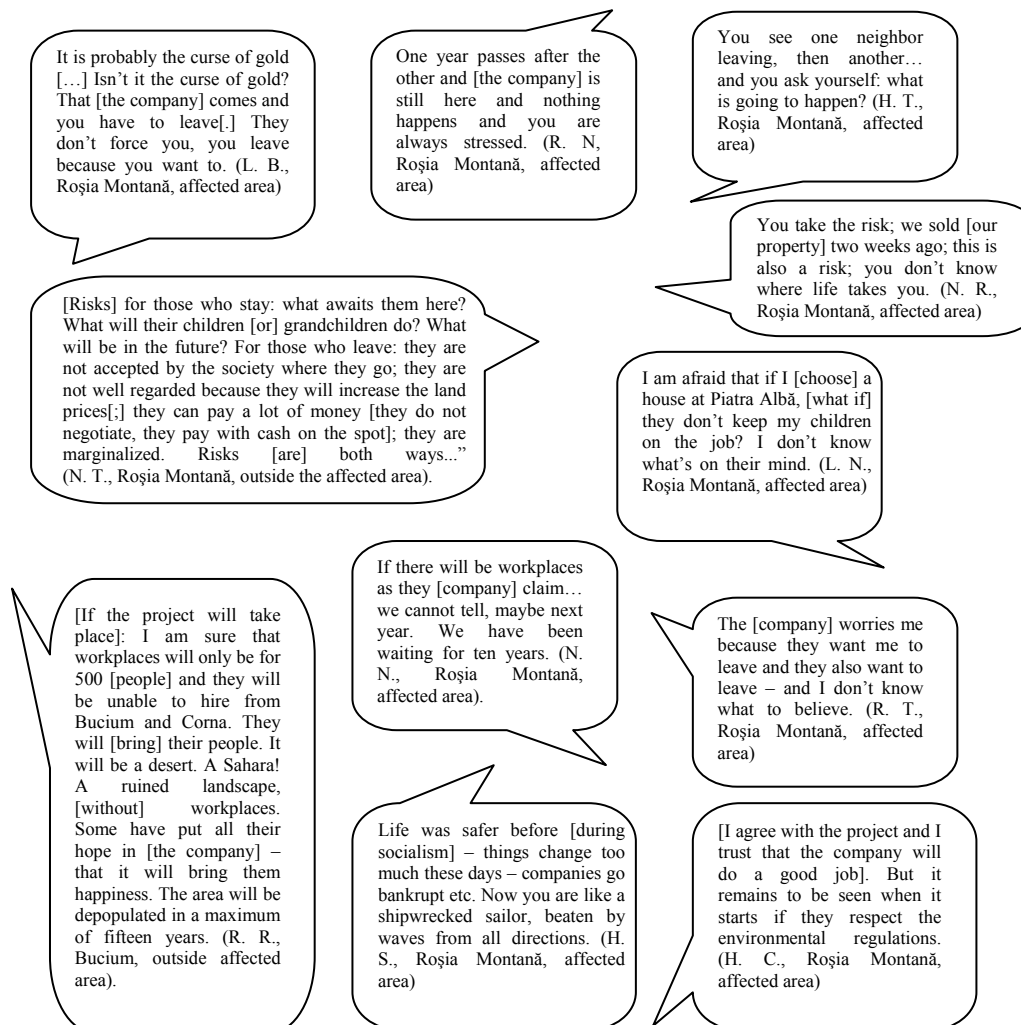
¹⁴ However, there are also exceptions. One respondent (L.S., Abrud) has worked for RMGC and now works with another company in the mining industry.

¹⁵ <http://www.imf.org/external/np/exr/glossary/showTerm.asp#99>. GNP has been renamed gross national income (GNI) in the System of National Accounts.

More exactly, in fifteen of the projects reviewed (e.g. hydropower or irrigation in Lesotho, India, Nigeria, Argentina and Brazil or transportation projects in China or Malawi) the ratio of resource allocation was less than 3.5 (World Bank, 1996: 145–6). In some extreme cases, populations in Africa were evicted without *any* compensation to make way for national parks, as in the case of Uganda's Kibale Game Corridor (Cernea and Schmidt-Soltau 2006: 1811). In contrast, even at its lowest (in 2004), the ratio for RMGC is almost double the 3.5 cut-off.

Figure 2

The faces of uncertainty – voices from Roșia Montană

There is still an obvious discrepancy between the compensation levels paid between 2002 and 2004 and those paid in 2006. The latter year, when compensation was paid at three times the level between 2002 and 2004, was considered decisive for the project because RMGC submitted its EIA report and hoped to finish the acquisition process as quickly as possible. The increase in compensation also reflects the growing real estate prices and the stronger bargaining power of the relocatees. Even if the objective risk of decapitalization is low, it is worthwhile to ask about the interpretation of this compensation by the affected persons.

Table 1

Relocatees and Compensation Amounts in the RMGC Project (2002–2006)

Year	Number of families accepting compensation	Compensation per family (US \$)	Compensation per 'rightful owner' (US \$)	Ratio of resource allocation to GNI
2002	49	41,143	20,744	10.75
2003	213	65,737	22,823	9.97
2004	33	52,242	20,068	6.80
2006	145	161,379	70,582	14.61

Source: 1918 Univ. 2007: 78–79; World Bank website

Of the sixty-seven interviewees in the Roşia Montană area who had not been relocated by July 2007, 30 per cent consider that their properties are worth at least \$245,000¹⁶. Those willing to relocate from Roşia Montană expect not only a house but also the financial means to secure their long-term livelihood or an improved socio-economic status for themselves or their children: 'I was offered \$60,000 but I want a house and an additional \$80,000 in a bank account. [...] My pension is not enough for living somewhere else [...] I also want to offer my son a home' (E. O., RM).

In fact, several respondents explained that they would be unable to cover the additional expenses that they would incur if they were to live somewhere else than Roşia Montană: 'If I go there [city in Western Romania], I have to pay for water, garbage, everything' (N.S., RM). Eleven interviewees expressed concerns that the compensations received would be insufficient to cover these long-term livelihood needs.

There are, however, a variety of reasons for which displacees seem to expect these high levels of compensation. A few respondents disapprove of the intrusion of the mining company into their lives and demand compensation for the 'moral damage' or 'psychological war' (N. U., RM) inflicted upon them. Another respondent living close to the project footprint demands compensation so that they can 'move out [of Roşia Montană] and not be polluted' (R. I.). Some self-declared opponents of the project are relatively wealthy and they reject the compensation offers as insufficient. In general, the most common view regarding the 'appropriate' level of compensation is related to *improvements* in one's socio-economic status.

¹⁶ Not all of these respondents are eligible for compensation but they either live within the project footprint or in close proximity (all are inhabitants of the Roşia Montană commune).

More precisely, the level of compensation is construed by displaced residents as not simply a replacement of property but rather as an *investment* in their individual socio-economic reestablishment *and* advancement. However, unlike the novel policy-approach – argued and recommended by Cernea (2008: 58) – RMGC does not explicitly define ‘investment in the improvement of resettlers’ livelihoods’ as a policy objective of its RRAP. What can be seen in the 2006 levels of payments as perhaps the inclusion of ‘investment supplements over compensation proper’ has emerged rather spontaneously. No mechanism of benefit-sharing is used by RMGC to help develop the Roșia Montană *community*, but only one-time compensations. This reinforces the trend towards the individualization of resettlement, which can partly explain the differences in outcomes among different displacees.

In addition, the desire for rapid upward mobility is a typical phenomenon for the post-socialist transition, in which individuals hope to reverse the downward socio-economic trend experienced after the fall of communism (Genov, 2000). If they are too old to climb higher on the social ladder, their children should enjoy an elevated social status: ‘[RMGC] should give me enough so that my children can wear ties their whole lives!’ (N. E., RM). Another respondent comments on how some of those who have sold their houses have a ‘higher social position’ (T. R., RM). H. T. (RM) explains that those who sold their properties have purchased new cars (i.e. status-lending consumer goods): ‘“Dacia”¹⁷ has no value here anymore; there are Jeeps, Audis, [Volkswagen] Golfs’ (R.D., RM).

Moreover, social mobility very often means geographic mobility. Of the 295 households relocated between 2002 and 2006, 39 per cent have chosen to move to another county in Romania or abroad (1918 Univ., 2007: 80). In addition, an undetermined number of residents wish to be resettled in Alba Iulia. Only a small number of displacees¹⁸ are willing to resettle to ‘Piatra Albă’ (i.e. are willing to stay in the Roșia Montană area). As one respondent explained, ‘Alba Iulia is for those who want to [advance], while Piatra Albă is for those who want to stay as they are’ (M. R., RM). The centrifugal movement of Roșia Montană relocatees can be interpreted as an effort to escape from vulnerability and impoverishment. For a largely non-agricultural population, this means moving to the city, which offers both better employment opportunities and the possibility to partake in an urban lifestyle.

LANDLESSNESS

The loss of land at Roșia Montană will be massive. The company intends to replace the 1660 ha earmarked for the mining project with as little as 120 ha (7 per cent) (RMGC, 2006c: 64). If this project would have taken place in an agricultural

¹⁷ Romanian socialist-era automobile.

¹⁸ Approximately 30 families (<http://www.green-report.ro/stiri/nou-cartier-pentru-locuitori-din-rosia-montana>).

region of Africa (such as the Kwale titanium mine in Kenya, see Abuodha, 2002: 203) or Asia (e.g. in the Nimad plain, the ‘bread bowl’ of central India, see Dwivedi 1999: 48), the consequences would have been abysmal. At Roşia Montană, however, the loss of land has highly differentiated impacts. For the majority of displacees who want to move to urban areas, the loss of agricultural land seems to be of only marginal importance. This appears to be the case even if a survey of 247 households in the Roşia Montană area found that 77 per cent keep farm animals and 89 per cent engage in agriculture to a greater or lesser extent (Planning Alliance, 2002).

First, only a minority of residents want to move to a rural area such as Piatra Albă. Second, of 82 interviewees, less than half claimed that they would like to see a development of agriculture in the future of Roşia Montană. The remainder were either hostile to this idea (47 per cent) or uncertain (12 per cent). This underscores the desire for upward mobility from a subsistence-dependent to an urban lifestyle. ‘I had enough of agriculture’ says N. S. of Roşia Montană. T. R. (RM) explains that, even if he were to keep cows, ‘there is nowhere you can sell your milk given the European standards. To have a farm you need a lot of land, to work it with equipment, to be efficient.’ This is symptomatic for the peripheralization of this area as a whole. Subsistence agriculture becomes impossible under the agricultural policies of the EU which favour large, market-oriented farms (Waack, 2004b: 94–5)¹⁹. Under the twin pressures of large-scale mining and large-scale agriculture, the former miners and part-time farmers see little escape than to move out of the area.

For the poorest in Roşia Montană, who rely on subsistence agriculture and access to common resources (e.g. forests), impoverishment will probably be similar to that of subsistence farmers displaced by large-scale mines in Ghana (Hilson *et al.*, 2007: 419). However, for the former, alternative employment in artisanal mining is not possible due to low-grade ores in Romania. Landlessness is also a risk for those residents who are primarily farmers (about 37 households – see RMGC, 2003: 51). Such residents seem to refuse to sell their properties to RMGC but their fate could worsen significantly if the company decides to expropriate them. These residents are highly vulnerable to the vagaries of the approval process for the mine and they could lose their livelihood source through landlessness or negative environmental impacts, if the project is eventually approved.

HOMELESSNESS: ‘WE ARE NOW TENANTS OF THE COMPANY!’

The risk of homelessness assumes a peculiar form at Roşia Montană. Although RMGC has purchased three quarters of the affected properties, approximately 200 households have sold their houses in Roşia Montană but will

¹⁹ For example, the EU-funded SAPARD program includes no funding for farms under 5 ha (representing 82 per cent of all agricultural units in Romania) (Waack, 2004b: 95).

still live in them until RMGC builds the resettlement sites at Dealul Furcilor and Piatra Albă. As of May 2008, the company had built only 2 per cent of the houses at Dealul Furcilor and none at Piatra Albă. Although the company has assured residents that house construction will be continued even if the approval process for the project is suspended, the future of the two resettlement sites is highly uncertain. Given the cost-reducing imperative of mining ventures, RMGC has little incentive to invest in the resettlement project as long as there is no hope to commence the mining operations. The residents who have opted for Piatra Albă or Dealul Furcilor have currently only the compensation money. They have no property rights over their 'former' properties, but only use-rights. As one participant in a public meeting said (December 2007), they are 'tenants of the company', uncertain of their future. At the same time, homelessness is a major risk for those residents who rent their dwelling, as the RRAP prescribes no compensation for them (2006a: 45).

THE FEARS OF JOBLESSNESS

The history of labour at Roşia Montană has gone through several stages over the last sixty years. Before mid-century, residents could find work in private mines or in the state mine. Following the nationalization of the means of production (1948), mining ceased and the inhabitants migrated to other mining areas to find employment. The socialist state reopened the mines in the 1950s (Sîntimbrean *et al.*, 2006) and inhabitants were hired at the state mine. After 1989, operations at the state mine (RoşiaMin) were gradually reduced and eventually ceased in 2006. Unemployment emerged as a 'new' challenge in post-socialist Romania and it is no surprise that 46 per cent of eight-two respondents stated that *the* problem at Roşia Montană is the lack of workplaces. As one respondent explained full of surprise: 'Our fathers and forefathers said that mining is good. I don't understand why they stopped it' (R. T., RM).

Over the period between 1997 and 2007, 673 employees from Roşia Montană and 746 from Abrud were laid off from the mining sector (1918 Univ., 2007: 51). In 2007, RMGC employed²⁰ 286 inhabitants from Roşia Montană and 73 from Abrud (1918 Univ., 2007: 87) for various exploratory and preparatory activities. However, the new jobs represented only 25 per cent of the number of workers dismissed. The void in employment created by the closure of RoşiaMin was only partly compensated by RMGC. Caught between the retrenchment of the state mining sector and a privately funded development project, the population experienced a net loss of jobs during the past decade. This only mirrors, albeit on a smaller scale, the effects that structural adjustment programs (SAPs) had on employment in sub-Saharan Africa: many of those left unemployed due to the

²⁰ The salaries offered were generous – two to three times the average salary at the national level between 1999 and 2006 (1918 Univ., 2007: 88).

privatization of the mining industry were not absorbed in the large-scale mining sector (Banchirigah, 2006: 167; Hilson and Potter, 2005).

Moreover, 'when times are tough in the mineral industry [...] typical responses by mining companies are to cut costs and/ or increase production' (Hall and Vries, 2003: 191). Although RMGC has not yet reached its operational stage, it would be hard to doubt that 'times are tough' for the project developers given that the approval process for the new mine has been suspended. In response, RMGC has laid off two thirds of its workforce in Roşia Montană in early 2008. One former RMGC employee complains: 'they threw me off like a dog' (M. I., RM).

In fact, in recent years there has been growing discontent worldwide among local communities which see themselves burdened with the negative impacts of mining and receive few of the benefits, especially because large mines are capital-intensive and not labour-intensive (Pegg, 2006: 380) and they generate 'only a fraction of the jobs that they did a generation or two ago' (McMahon and Remy, 2001: 2). The case of Coal India Ltd illustrates the huge challenges of offering sufficient workplaces to ever growing numbers of displacees (Mathur 2008: 266).

What appears as a cost-reducing imperative for the company is very problematic for the local population. The jobs created by RMGC have not only an economic function but also serve as legitimation for the project. Although not formally stated in the RRAP (RMGC, 2006a), the company committed itself to hiring at least one member from each family to be resettled or relocated. All those hired under the apparently benevolent hand of the company are nevertheless exposed to the vagaries of changing business needs: 'They say they hire one from [each] family. They don't say for how many months they hire you, it is uncertain for how many years, how many months they keep you on the job. They hire you today, [but] tomorrow or the day after someone does not like you anymore. I have enough stress already.' (L. B., RM). Another respondent claims that, paradoxically, 'mining pushes people out of Roşia Montană, [...]. They [company] will hire only a few' (S. E., RM).

The new mine is supposed to create 1200 jobs during the construction period (two years), and 640 jobs during the mining period (sixteen years). The hiring policy specifies that residents of Roşia Montană will be preferred²¹ but that 'all recruitment remains subject to the Company's operational requirements'. Employment is thus strictly controlled by the project developers and exposes all those who do not meet business requirements to the risk of joblessness. It is therefore not surprising that of thirty respondents of working age interviewed, only *three* mentioned that they could personally benefit from the new jobs created by the future mine.

The uncertainty of workplaces manifests itself in apparently paradoxical beliefs. Almost 78 per cent of 90 respondents claimed, that the state-owned mine from Roşia Montană should have continued its operation. Rather than socialist-era

²¹ The company also offers skill enhancement and training packages for local residents (RMGC 2006d: 141).

nostalgia, these views could be more appropriately interpreted as an acute awareness of the instability of the promised workplaces. At the state mine, 'there were more workplaces, safer, and [even] our descendents could have [found] work' (N. T., RM). Even an RMGC employee explained that the company does not offer enough workplaces so that the state-owned company should have hired the remaining workforce (R. R., RM).

The uncertainties related to mining jobs at Roşia Montană, if the project is approved, are readily understandable in the context of similar cases both in developed and in developing countries. For example, Slack and Jensen (2004: 136, 143) describe in detail the 'rollercoaster' trajectory of mining employment' in the US, while Freudenburg and Wilson (2002: 572) point out the periodic shutdowns of mining operations when mineral prices are low. The situation is no different for gold mines in the 'Third World', for example in Ghana (Hilson and Yakovleva, 2007: 104).

The RMGC project makes the population vulnerable also because it will displace all other economic activities from the project footprint. According to a *Socio-Economic Survey* (2002) carried out for RMGC, agricultural activities have played a *certain* role among the livelihood sources of the population (Planning Alliance, 2002). More importantly, the proposed project involves the suppression of a livelihood source for precisely those inhabitants that are least likely to benefit from mine-related jobs (the elderly and women).

In conclusion, joblessness emerges from a combination of two macro-social processes: the withdrawal of the former socialist state from the exploitation of a 'strategic resource' (gold) and the penetration of foreign direct investment aiming at short-term exploitation. Employment opportunities at Roşia Montană are either highly uncertain, as in the mining industry, or unfeasible, due to social mobility, depopulation and a strict agricultural policy, as in the case of subsistence agriculture. The new project could destroy tourist attractions and even in the absence of the project, the development of a tourist infrastructure would require high investments.

SOCIAL DISARTICULATION

Downing wrote that in involuntary resettlement, 'people may physically persist but the community that was is no more' (1996: 34). This captures well what has happened at Roşia Montană. Social disarticulation afflicts mostly those who are still in Roşia Montană, continuing to live in a 'community' that is physically there, but has been 'emptied' socially and culturally²².

About 27 per cent of seventy-five respondents decried the 'disunity' and 'hate' that have emerged after the company came to Roşia Montană²³. 'They got to

²² However, even some of those relocated report feelings of 'being among strangers'.

²³ Not everyone views the situation in this way: 11 per cent of the respondents regard the relations between people as good or even better than in the past.

the point where they are ready to hurt each other. The one who works for the [company] is the enemy of the one who wants to stay; the latter is guilty that the former has no workplace' says R. M. from Roşia Montană. New forms of social differentiation have also emerged: 'The lowliest cleaner [hired] by the company doesn't say "good day" anymore...' (N. E., RM). The socio-economic cleavages that have accompanied the post-socialist transition have exacerbated the social disruption produced by the RMGC project.

There has been an intense debate in Romania and internationally over the risks of cyanide-in-leach technology. Concern over the health dangers of this technology and the technological impact of the project in general is quite pregnant in some respondents: 'If [cyanide] affects the environment in such a way, how much [more] can it affect us?'; 'We can [even] die' (L. S. and R. S. RM, outside the affected area). Another respondent, also living close to the affected area, says: 'For us, it is a catastrophe! The tailings pond. We have to swallow all the cyanide and all the emissions' (R.R., close to affected area). However, other respondents held opposite views. When asked what cyanide means to her, C. E. (RM, affected area) answered: 'I know what it is. I worked with it [...]. It is a chemical, this is what it means. That's all. I know it is dangerous, but it can be found in some fruits and vegetables, obviously in small quantities'.

There is an obvious cleavage between the displacees who will be compensated for their properties and can move elsewhere, and the local population living in close proximity to the project. Among the latter respondents (28 in total), more than three quarters, see the use of cyanide in a negative way: 'the problem is that the company should be mindful of those who stay in the area, close to the [mine]. Nobody cares about those who stay; we have no warranty; this is a risk' (N. R., RM, outside affected area). These examples show that, in addition to differences of status and wealth, technological threats further tear the social fabric apart (Short 1984).

MARGINALIZATION IN DECISIONS CONCERNING THE PROJECT

Marginalization refers to the exclusion of the local population from the agendas and decisions of extralocal actors, even when these decisions affect local lives and livelihoods. At Roşia Montană, residents are marginalized by RMGC and the NGOs that support the project as well as by the NGOs which oppose it²⁴. An implicit statement in the RRAP (RMGC, 2003) is that the project is a 'given'. In focus group discussions RMGC asked respondents 'to discuss and agree on livelihood and/or coping strategies of the affected communities' (RRAP, 2003: 30). However, there is no acknowledgment that the local population could participate in fundamental decisions about the project, beyond adapting and 'coping' with

²⁴ These are: Pro Roşia Montană, Pro Dreptatea and the Viitorul Mineritului trade union (which support the project) and Alburnus Maior and the Soros Foundation (which oppose it).

business decisions. The formal endorsement of World Bank directive on involuntary resettlement (O.D. 4.30) by RMGC does little to advance the participatory role of local people. Indeed, research on the Antamina project in Peru has shown how easily World Bank prescriptions can be circumvented by mining companies (Szablowski, 2002: 267).

Although there are several civil society organizations that allegedly represent the people from the Roşia Montană area, when asked which organization or person defends their interests, 54 per cent of 82 respondents said ‘nobody’ or ‘I don’t know’. Only 37 per cent of these respondents named one or several organizations or persons: 20 per cent mentioned opponents of the project and 17 per cent supporters.

Surprisingly perhaps, ninety respondents showed relatively more trust in those supporting the project than in those opposing it (see Table 2). Testing for the independence of the two variables (supporters/opposition²⁵ vs. level of trust) using the chi-square test²⁶ shows that the two variables are not independent (at a probability level of 0.05 with 4 d.f.). In other words, the project supporters enjoy significantly more trust compared to the opposition. This is also visible from the percentage of respondents who have ‘no trust at all’ in those who supposedly speak on their behalf. Here, the difference between project supporters and opponents is much more marked than the average levels of trust (column 4 of Table 2).

Table 2

Levels of Trust Enjoyed by Some Project Opponents and Supporters among the Local Population

Category of actors	Mean level of trust*	No. of valid responses**	Percent of those reporting ‘no trust at all’***
<i>Project opponents</i>			
Alburnus Maior	3.9	70	50
Soros Foundation	4.4	49	78
G. I. (local opinion leader)	4.1	73	59
<i>Project supporters</i>			
RMGC	3.5	80	36
Pro Roşia Montană	3.3	73	29
L. L. (company representative)	3.3	60	35

* The level of trust is measured on a scale from 1 to 5, where 1 means ‘very much trust’ and 5 means ‘no trust at all’.

** Of the 90 interviews, responses such as ‘I don’t know’ or ‘I have not heard of...’ were removed.

*** Calculated as the percent of those reporting ‘no trust at all’ in the no. of valid responses.

²⁵ The “supporters” category consists of the aggregated trust values for RMGC, Pro Roşia Montană and one company representative and the “opposition” category of the aggregated values for Alburnus Maior, the Soros Foundation and one opposition leader.

²⁶ The results should be interpreted with caution as the respondents do not represent a random sample.

Some respondents criticize the local NGO Alburnus Maior (AM), the (international) Soros Foundation (SF) and some of their opinion leaders for being ‘interest groups’, for pursuing personal interests or for representing foreign interests. Although nominally a ‘local’ NGO, Alburnus Maior includes numerous extralocal activists²⁷. The opposition is also accused of having no viable alternative for development: ‘They keep talking about alternatives [tourism etc.] but nothing has been done so far. Why did they think about this only now? The [company] is the only certain thing’²⁸ (M. N., RM).

The low legitimacy of project opposition at the local level stands in marked contrast with the substantial influence wielded by these NGOs, which have effectively put the project on hold. In other words, there is a deep disconnect between the *risk bearers* (local population) and the *risk bearers’ advocates* (transnational NGO alliances) (Palmlund, 1992). This can be illustrated by contrasting the risk perceptions and concerns of the locals interviewed with those of the NGOs opposing the project.

The most visible opponents of the mining project, Alburnus Maior and the Soros Foundation, are mostly concerned with the *physical* preservation of Roșia Montană. The president of the Romanian chapter of the SF states that her foundation opposes the project due to its ‘devastating effects on the environment and on the architectural and archaeological patrimony’ (Weber, 2006: 1). Endorsing a broader agenda, a prominent opposition leader describes AM as a ‘community movement’ struggling against the proposed mine on ‘social, environmental, cultural, and economic grounds’ (T. O.). Following an invitation of SF, Princess Margarita of Romania²⁹ delivered a speech in Roșia Montană suggesting that the area could develop through agro-tourism, organic agriculture, crafts and cultural tourism³⁰. This captures in a brief and admittedly simplified description the assumptions of the extralocal project opponents.

However, the reality experienced by the local population is vastly different from the image of a community David struggling against a corporate Goliath. The ‘community’ is in fact divided between a few active supporters and opponents of the project, but with the largest share of residents whose interests are tangential to those of the active contestants. When asked ‘what they understand by risk?’, eighty-two respondents suggested a variety of sources of apprehension in their everyday lives. The unknown outcome of the whole project is a reason of concern for almost one third of all respondents. M. A., a resident from Roșia Montană willing to sell her property to RMGC, voices this feeling: ‘You are afraid that you lose your house or the money – or that the company pulls out’. Interviewees see

²⁷ Among them is Stephanie Roth, a Swiss-born activist who ensured an international profile for the AM campaign and was awarded the Goldman prize for grassroots environmentalism in 2005.

²⁸ The opposition contends, however, that the Zonal Urbanistic Plan (PUZ) for Roșia Montană prevented any alternative economic activity between 2002 and 2007.

²⁹ The daughter of the former King Michael of Romania.

³⁰ Personal observation.

risks for those who leave (17 per cent) but also for those who stay (2 per cent). Environmental and health risks are mentioned by 12 and 10 per cent of respondents, respectively. However, 5 per cent consider risk as struggling for a better life, while other 5 per cent see a risk in the project not going ahead. Further 5 per cent see a risk in the current situation ('the risk of remaining isolated because everybody is leaving' – R.O., RM), while 7 per cent refer to the risk of losing your means of living.

In all of the above there is no neat distinction between an ideal situation 'without the project' and the 'end of Roșia Montană' if the project goes ahead. As Guha (2000: 105) puts it, in the Third World 'reality is a seamless web of social and environmental constraints which it makes little sense to atomize into mutually exclusively categories'. And, I would add, a web whose internal consistency comes under the growing pressure of outside influences.

AM and SF seem out of touch with the lived experience of local residents. However, it is important to understand this claim in relation to the micro- and macro-contexts of the Roșia Montană resettlement. At the micro-level, AM and SF certainly fail to take into account the expectations and uncertainties experienced by the displacees. Their 'preserving Roșia Montană' frames ignore two basic issues that concern local residents. First, more than three quarters have agreed to resettle/relocate from Roșia Montană and for many of them this decision has been riddled with both uncertainties and hopes for their future. The lack of sensitivity for the concerns of individuals and groups in Roșia Montană is apparent in a statement by a prominent extralocal leader of AM. Although he sees AM as a 'community organization' she claims that if there is one family opposing the project, AM has local legitimacy (T.O.). The 'cause' of preserving Roșia Montană takes precedence over flesh-and-blood human beings.

Second, AM and SF fail to reckon with the problem that the lack of jobs (especially in mining) is a serious issue for displacees and the local population as a whole. A similar case of NGOs being oblivious to local needs of employment, at the Bujagali hydropower project in Uganda, is discussed by Kobus (2008). While 78 per cent of ninety respondents regard the continuation of the state-owned mining operation as desirable, such a position is virtually taboo for the project opposition. In talking about the workplaces created by the new mine, a leader of AM rejects this possibility with profound disdain: 'And the miners who want to sleep and drink palinka [brandy] and think that they can do that with Gabriel Resources [as they did it during socialism], no fucking way' (T.O.). Even a small-scale mining project is unconceivable for SF and AM.

From a macro-social perspective, this cleavage between local and extralocal concerns is a manifestation of the peripheralization of Roșia Montană as a whole and of individualized responses to risks. Residents cannot set the course of their collective well-being³¹ because this course has been already set for them by

³¹ Their ability to act as a 'community' is further hampered by the social disarticulation described above.

extralocal forces and they are unable to pursue their common good. They have to choose between a job-creating but potentially destructive mine and an 'agro-tourist future' for those who are able to act as entrepreneurs. From this point of view, AM and SF can be seen as the instruments of this latter option. In other words, there are overpowering structural constraints in addition to the partly misguided involvement of these NGOs.

INCREASED MORBIDITY AND MORTALITY

Although epidemiological data are not available, 14 per cent of ninety respondents mention stress in their everyday lives. Several respondents also refer to increased mortality among those who have relocated³². A local resident says that „all those who left regret it, many passed away within two – three months after they left.’ (R. D., RM) and another respondent adds, ‘of those who leave from Roşia Montană, eight out of ten are dead’ (N. A., RM). ‘They [keep] stressing us, people died from heart[attacks]’ says M. A. (Roşia Montană). The structural uncertainty which besets the Roşia Montană area is reflected, at the psychological level, through high levels of stress.

CONCLUSION

By applying Cernea’s IRR model to the problem of displacement at Roşia Montană, I aimed to bring a twofold contribution to the displacement literature. First, following Dwivedi (2002), I argued for the need to place empirical analyses of impoverishment risks within their macro (political economic) contexts as well as within their micro (subjective) contexts. This double contextualization is apt to reveal more subtle challenges facing displacees and resettlers – such as chronic uncertainty and vulnerability – which are not immediately apparent from the application of the IRR model. Second, this paper appears to be the first theoretically-informed empirical analysis of the displacement process at Roşia Montană. Existing publications on this topic tend to take a partisan position on the consequences of resettlement. In contrast, this article seeks to present a balanced picture of some of the challenges faced by the displacees and the local population from Roşia Montană.

What are the main elements of this picture? As all mining-induced displacements, the RMGC project has created significant impoverishment risks for the would-be displacees. The effects of these risks are, however, shaped by the micro and macro-social contexts in which the Roşia Montană displacement occurs. The compensation paid by RMGC for the acquired properties is adequate, compared to international standards, but there are significant differences among

³² Estimates go as high as over 70 casualties among relocatees (N. N., Roşia Montană)

individuals in different time periods. This high level of compensation is partly the (unintended) effect of the strong opposition against the project. In fact, the high level of compensation is the only insurance against impoverishment, provided that relocatees can use it to acquire a new home *and* save a significant amount for increased living costs in urban areas. Those who have already relocated from Roşia Montană and have a steady income source (pension or wage) appear to have avoided the risk of decapitalization. However, the marginalization, social disarticulation and possibly higher morbidity take their toll on some of these relocatees.

The displacees still living in their homes in Roşia Montană and the local population living close to the project footprint bear the full brunt of uncertainty created by a very lucrative mining project temporarily halted by influential NGOs. Joblessness, resulting from the peripheralization of the Roşia Montană area as a whole, appears to be the most pervasive risk. Affecting different groups in different ways, the risks of homelessness, landlessness as well as social disarticulation and marginalization are part of the everyday lives of the locals.

The conclusion of this study is less than optimistic. While individual relocatees have managed to escape from vulnerability by moving away from Roşia Montană, the 'community' as a whole is torn apart not only by the displacement induced by RMGC but also by extralocal forces. These push increasingly towards the depopulation of the area and, at same time, make subsistence agriculture or a small-scale mining project impossible. The only choice for Roşia Montană is either to disappear or to remain, in the words of a extralocal activist, 'an unequally alive museum', but a *museum* nonetheless.

ACKNOWLEDGEMENTS

This article has been made possible by the generous support of Professor Michael Cernea. From the first idea to the final draft, his intellectual support and kind encouragement are greatly appreciated. Thanks are also due to Miriam Cihodariu, Monica Costache and Cosmin Stancu who have helped me in gathering the data and processing it. Professor John Hannigan, Norah Mackendrick and Professor Bernd Baldus have provided helpful comments which have certainly strengthened the article. Financial support from the University of Toronto and the German Federal Foundation for the Environment (DBU) is gratefully acknowledged.

REFERENCES

1. ABDUODHA, J.O.Z. (2002) 'Environmental Impact Assessment of the Proposed Titanium Mining Project in Kwale District, Kenya', *Marine Georesources & Geotechnology* 20(3): p. 199–207.
2. ALLEN, K. (2003) 'Vulnerability Reduction and the Community-Based Approach', in M. Peeling (ed) *Natural Disasters and Development in a Globalizing World*, p. 170–184. London, New York: Routledge.

3. ARGÈȘEANU, CUNNINGHAM, S. (2005) 'Incident, Accident, Catastrophe: Cyanide on the Danube', *Disasters* 29(2): p. 99–128.
4. BAN, CORNEL and ROMANȚAN, ANCA FORTHCOMING. 'Fuzzy Europeanization: The Role of the EU in Civic Opposition to Gold Mining in Romania.' *Environmental Politics*.
5. BANCHIRIGAH, S.M. (2006) 'How Have Reforms Fuelled the Expansion of Artisanal Mining? Evidence from sub-Saharan Africa', *Resources Policy* 31(3): p. 165–171.
6. BEATTIE, A. and MCALEER, PH. (October 29, 2002). 'World Bank Arm Denies Green Claims', *Financial Times* [London edition], p. 13.
7. BECK, U. (2006) 'Living in the World Risk Society.' *Economy and Society* 35(3): p. 329–345.
8. CASEY, D. (2006) 'The Casey Files: A Case Study in Political Risk and How to Profit from It', *The International Speculator* (September 16). <http://www.321gold.com/editorials/casey/casey091606.html> (accessed 18 April 2007).
9. CASTELLS, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers.
10. CERNEA, M. M. (1991) 'Involuntary Resettlement: Social Research, Policy and Planning', in M. M. Cernea (ed) *Putting People First: Sociological Variables in Rural Development*, p. 188–215. Washington, D.C.: World Bank.
11. CERNEA, M.M. and GUGGENHEIM, S. (1994) 'Resettlement and Development. The Bankwide Task Force Review of Project Involving Involuntary Resettlement 1986–1993 (with contributions from task-force members: W. van Wicklin III, D. Aronson, A. Salam, L. Soefstad, D. Tewari, T. Solo)'. Washington, DC, the World Bank. Environment Department.
12. CERNEA, M.M. (1997) 'The Risks and Reconstruction Model for Resettling Displaced Populations', The World Bank: Environment Department. <http://www.policykiosk.com/cer1.htm> (accessed 4 January 2003).
13. CERNEA, M.M. (2000) 'Risks, Safeguards, and Reconstruction: A Model for Population Displacement and Resettlement', in M. M. Cernea and C. McDowell (eds) *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*, p. 11–55. Washington, DC: World Bank.
14. CERNEA, M. M. (2008) 'Compensation and Investment in Resettlement: Theory, Practice, Pitfalls, and Needed Policy Reform', in M. M. Cernea and H. M. Mathur (eds) *Can Compensation Prevent Impoverishment: Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*, pp. 15–98. Oxford, New York, Toronto: Oxford University Press.
15. CERNEA, M.M. and SCHMIDT-SOLTAU, K. (2006) 'Poverty Risks and National Parks: Policy Issues in Conservation and Resettlement', *World Development* 34(10): p. 1808–1830.
16. CLARK, T.D. and NORTH, L. (2006) 'Mining and Oil in Latin America: Lessons from the Past, Issues for the Future', in L. North, T. D. Clark and V. Patrony (eds) *Community Rights and Corporate Responsibility: Canadian Mining and Oil Companies in Latin America*, p. 1–16. Toronto: Between the Lines.
17. CLIGGETT, L., COLSON E., HAY, R., SCUDDER, T. and UNRUH, J. (2007) 'Chronic Uncertainty and Momentary Opportunity: A Half Century of Adaptation among Zambia's Gwembe Tonga', *Human Ecology* 35: p.19–31.
18. COSTI, A. (2003) 'Environmental Protection, Economic Growth and Environmental Justice: Are They Compatible in Central and Eastern Europe?', J. Agyeman, R. D. Bullard and B. Evans (eds) *Just Sustainabilities: Development in an Unequal World*, p. 289–309. London: Earthscan.
19. DANIELSON, V. (2005) 'Carpathian Arc Key to Europe's Mining Renaissance', *The Northern Miner* (Mar 4–Mar 10) 91(2): p. C1 – C10.
20. DE ECHAVE, J. (2005) 'Peruvian Peasants Confront the Mining Industry'. *Socialism and Democracy*. 19(3): p. 117–127.
21. DOWNING, T. (1996) 'Mitigating Social Impoverishment when People are Involuntarily Displaced', in C. McDowell (ed.) *Understanding Impoverishment: the Consequences of Development-Induced Displacement*, p. 33–48. Oxford, New York: Berghahn Books.
22. DOWNING, T.E. (2002) 'Avoiding New Poverty: Mining-Induced Displacement and Resettlement', www.iiied.org/mmsd/mmsd_pdfs/058_downing.pdf (accessed 15 November 2004).

23. DWIVEDI, R. (1999) 'Displacement, Risks and Resistance: Local Perceptions and Actions in the Sardar Sarovar', *Development and Change* 30: pp. 43–78.
24. DWIVEDI, R. (2002) 'Models and Methods in Development-Induced Displacement (Review Article)', *Development and Change* 33(4): pp. 709–732.
25. FREUDENBURG, W.R. and L.J. (2002) 'Mining the Data: Analyzing the Economic Implications of Mining for Nonmetropolitan Regions. *Sociological Inquiry* 72(4): p. 549–575.
26. GENOV, N. (2000) 'Global trends and Eastern European societal transformations', *International Social Science Journal* 166: p. 539–547.
27. GUHA, R. (2000) *Environmentalism: A Global History*. New York: Longman.
28. HALL, B.E. and de VRIES, J.C. (2003) 'Quantifying the Economic Risk of Suboptimal Mine Plans and Strategies' in *Mining Risk Management*, p. 191–200. Parkville, Victoria: Australasian Institute of Mining and Metallurgy.
29. HANNIGAN, J. (2006) *Environmental Sociology*. London and New York: Routledge.
30. HILSON, G. and POTTER, C. (2005) 'Structural Adjustment and Subsistence Industry: Artisanal Gold Mining in Ghana', *Development and Change* 36(1): p. 103–131.
31. HILSON, G., YAKOVLEVA, N. and BANCHIRIGAH, S.M. (2007) "To Move or not to Move": Reflections on the Resettlement of Artisanal Miners in the Western Region of Ghana. *African Affairs* 106 (424): p. 413–436.
32. HILSON, G. and YAKOVLEVA, N. (2007) 'Strained Relations: A Critical Analysis of the Mining Conflict in Prestea, Ghana', *Political Geography* 26(1): p. 98–119.
33. JAEGER, C.C., RENN, O. ROSA, E. A. and WEBLER, TH. (2001) *Risk, Uncertainty, and Rational Action*. London: Earthscan.
34. KALB, D. (2006) 'The New El Dorado in Romania: The State and The World Bank against local development', *Development* 49(3): p. 106–110.
35. KOBUS, E.M. (2008) 'Perceptions of Risk and Their Implications: The Delay of the Bujagali Hydropower Project'. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for Applied Anthropology, Memphis, TN (25–29 March).
36. KRAMER, J. (2004) 'EU Enlargement and the Environment: Six Challenges', *Environmental Politics* 13(1): p. 290–311.
37. LARIONESCU, M., RUGHINIȘ, C. and RĂDULESCU, S.M. (1999) *Cu ochii minerului. Reforma mineritului în România (With a Miner's Eyes: Reforming the Mining Industry in Romania)*. Bucharest: Gnosis.
38. MATHUR, H.M. (2008) 'Mining Coal, Undermining People: Compensation Policies and Practices of Coal India', in M. M. Cernea and H. M. Mathur (eds) *Can Compensation Prevent Impoverishment: Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*, p. 266–285. Oxford, New York, Toronto: Oxford University Press.
39. McALEER, Ph. (February 7, 2003) 'World Bank Withdrawal Raises Environment Fears: What at First Glance Appears a Loss for Romanian Mining Could Have Implications for the Rest of the World, says Phelim McAleer' *Financial Times* [London edition] p. 27. ABI/INFORM Global database (accessed 11 September 2008).
40. McMAHON, G. and REMY, F. (eds) (2001) *Large Mines and the Community: Socioeconomic and Environmental Effects in Latin America, Canada and Spain*.
41. MIKESELL, R.F. and WHITNEY, J.W. (1987) *The World Mining Industry: Investment Strategy and Public Policy*. Boston, London, Sydney, Wellington: Allen and Unwin.
42. PALMLUND, I. (1992) 'Social Drama and Risk Evaluation', in S. Krimsky and D. Golding (eds) *Social Theories of Risk*, p. 197–212. Westport and London: Praeger.
43. PEGG, S. (2006) 'Mining and Poverty Reduction: Transforming Rhetoric into Reality', *Journal of Cleaner Production* 14(3–4): p. 376–387.
44. PLANNING, ALLIANCE (2002) 'Roșia Montană Gold Mining Project Gold and Cold: Traits of the Communities in the Impacted Area (Results of the Socio-Economic Survey)'. Unpublished manuscript, Roșia Montană.

45. POP, V. (2002), Die städtebauliche Struktur von Roşia Montană' (,The urban structure of Roşia Montană'), in R. Slotta, V. Wollmann and I. Dordea (eds) *Silber und Salz in Siebenbürgen Band 4 (Silver and Salt in Transylvania – Volume 4)*, p. 167–179. Bochum: Deutsches Bergbau-Museum.
46. ROŞIA MONTANĂ GOLD CORPORATION (2006a) 'Resettlement and Relocation Action Plan', http://www.truestory.ro/files/RRAP_final.pdf (accessed 20 July 2006).
47. ROŞIA MONTANĂ GOLD CORPORATION (2006b) 'EIA Study Report: Non Technical Study', http://80.86.106.216/povesteaadevarata/files/RMP_EIA_MAY_06/1%20-%20EIA%20Chapters/9%20Non-Technical%20Summary%20-%20Chapter%209/RMP_EIAch9_NonTechSummary_May06.pdf (accessed 29 July 2006).
48. ROŞIA MONTANĂ GOLD CORPORATION (2006c) 'Management of Social Impacts: Resettlement and Relocation Action Plan (Annex to the RRAP)', http://www.truestory.ro/files/RRAP_annex.pdf (accessed 20 July 2006).
49. ROŞIA MONTANĂ GOLD CORPORATION (2006d) 'Community Sustainable Development Programme', http://www.rmhc.ro/en/raport/files/RMP_EIA_MAY_06/3%20-%20Envir%20and%20Soc%20Mngmt%20System%20Plans/Community%20Sustainable%20Development%20Management%20Plan%20-%20Plan%20L/RMP_MPL_Community_May06.log.pdf (accessed 29 July 2006).
50. ROŞIA MONTANĂ GOLD CORPORATION (2003) 'Resettlement and Relocation Action Plan', <http://www.rosiamontanagoldcorp.com/RAP/RMGC.RAP.Revision%2002.English-Locked.pdf> (accessed 28 November 2003).
51. SCHNAIBERG, A. and GOULD, K.A. (1994) *Environment and Society: The Enduring Conflict*. New York: St. Martin's Press.
52. SCHWABACH, A. (2000) 'The Tisza Cyanide Disaster and International Law', *Environmental Law Reporter* 30: pp. 10509–10515, http://www.tjcgls.org/Faculty_Publications/Tisza_Cyanide_Spill_ELRL_article.pdf (accessed 15 February 2004).
53. SHORT, J.F. Jr. (1984) 'The Social Fabric at Risk: Toward the Social Transformation of Risk Analysis', *American Sociological Review* 49(6): p. 711–725.
54. SLACK, T., and L. JENSEN (2004) 'Employment adequacy in extractive industries: An analysis of underemployment, 1974–1998', *Society & Natural Resources* 17(2): p. 129–146.
55. SÎNTIMBREAN, A., BEDELEAN, H. and BEDELEAN, A. (2006) *Aurul şi argintul Roşiei Montane*. Alba Iulia: Altip.
56. SZABLOWSKI, D. (2002) 'Mining, Displacement and the World Bank: A Case Analysis of Compania Minera Antamina's operations in Peru', *Journal of Business Ethics* 39 (3): p. 247–273.
57. UNIVERSITY 1 DECEMBER 1918. (2007) Untitled. Unpublished manuscript, Roşia Montană.
58. VILHENA, FILHO, C. (2002) 'Main Considerations in the Formulation of Mining Policies to Attract Foreign Investment', *Transactions of the Institutions of Mining and Metallurgy, Section B: Applied Earth Science* 111 (Sept/Dec): p. B177–B182.
59. WAACK, C. (2004a) 'Probleme der Regionalentwicklung in peripheren Bergregionen am Beispiel des rumänischen Westgebirges' ('Problems of Regional Development in Peripheral Mountain Areas With Reference to the Romanian Western Carpathians'), in F. Bröckling, U. Grabski-Kieron and C. Krajewski (eds) *Stand und Perspektiven der deutschsprachigen Geographie des ländlichen Raumes (State and Perspectives of the German Geography of Rural Areas)*, AAG Arbeitsberichte, Bd. 35, p. 135–142. Münster 2004.
60. WAACK, C. (2004b) 'Ländliche Peripherien im Kontext der EU-Erweiterung – Welche Zukunft haben die rumänischen Bergregionen?' ('Rural Peripheries in the Context of EU-Expansion – What Future for the Romanian Mountain Areas?'), *Europa Regional* 12(2): p. 92–99.
61. WAACK, C. (2007) 'Randerscheinungen: Regionalisierungen und Skalierungen im Kontext von Transformations- und Globalisierungseffekten in der Kontroverse um den Goldbergbau im rumänischen Westgebirge' ('Marginal Phenomena: Regionalizations and Scalings in the Context of Transformation and Globalization Effects in the Controversy over the Gold Mine in

- the Romanian Western Carpathians'), Leipzig University, Habilitationsschrift (Postdoctoral lecture qualification) (Prepared for publication).
62. WEBER, R. (2006) 'Scrisoare deschisă adresată Guvernului României – "Proiectul Roșia Montană": o consecință a slăbiciunii statului de drept din România' ('Open Letter to the Government of Romania – the "Roșia Montană Project": The Consequence of the Weak Civil State in Romania'), Open Society Foundation, http://www.osf.ro/ro/eveniment_detaliu.php?id_eveniment=13 (accessed 25 July 2006)
63. WORLD BANK (March 1996) 'Resettlement and Development: The Bankwide Review of Projects Involving Involuntary Resettlement 1986–1993', Environment Department Papers, http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1996/03/01/000009265_3980728143956/Rendered/PDF/multi_page.pdf (accessed 13 January 2009).
64. WORLD BANK (2001) 'Chapter 8: Helping Poor People Manage Risk' in *World Development Report 2000/2001*, p. 135–59, www.worldbank.org/poverty/wdrpoverty/report/ch8.pdf (accessed 8 April 2003).

**RAPORTUL VIAȚĂ PROFESIONALĂ – VIAȚĂ PRIVATĂ,
PREOCUPARE DE ACTUALITATE A UE ÎN DOMENIUL
PIEȚEI MUNCII**

CRISTINA LEOVARIDIS*, ANDREEA NICOLĂESCU

ABSTRACT

**THE WORK-LIFE BALANCE IN CURRENT EU LABOUR
MARKET POLICIES**

A work-life balance is one of the factors that increases an employee's individual satisfaction, leading to higher economic performance, an aspect that is found in most EU strategic documents dealing with the labour market. Focusing on gender differences, the article carries out a comparative analysis of the situation in EU Member States, on several dimensions: working time, flexible work arrangements, providing opportunities for assuming different domestic responsibilities, etc.

Keywords: work-life balance, labour market, part-time employment, gender gap, flexible work arrangements.

INTRODUCERE

Luând în considerare aspectele subiective, individuale ale muncii, prin referire la raportul dintre viața profesională și cea privată, abordarea pe care ne-o propunem se încadrează în perspectiva teoretică de nivel microeconomic, propusă de curentul economic marginalist (ale cărui concepte-cheie sunt individualismul, raționalitatea, subiectivitatea), conform căruia deciziile umane se iau pe baza unor considerente individuale de conjunctură, subiective. O consecință a acestei viziuni este centrarea pe problematica satisfacției individuale, apreciindu-se că individul va fi motivat să lucreze atât timp cât beneficiază mai mult de satisfacții decât de insatisfacții. În acest context, un punct esențial de analiză îl reprezintă calitatea vieții în raport cu procesul muncii, care ține seama de următoarele dimensiuni: echilibrul dintre viața în sfera muncii și cea din familie și de cetățean; natura muncii (fizică, mentală etc.); relații de muncă (inegalități, discriminări etc.); condiții de muncă (protecția muncii, riscuri, boli profesionale, violență la locul de

* Address correspondence to Cristina Leovaridis: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: leovaridis@yahoo.com.

muncă); securitatea locului de muncă (menținerea locului de muncă, mobilitate, dezvoltare profesională, avansare); timp de muncă (orar de lucru, contract *part-time*, al doilea *job*).

Din perspectiva preocupărilor UE, problematica raportului viață profesională-viață privată apare ca temă de sine stătătoare pentru prima oară în cadrul *Strategiei de la Lisabona*, acordându-se importanță dimensiunii microeconomice a domeniului forței de muncă și prin preocupări legate de echilibrarea raportului între viața profesională și familie. Ulterior, tema capătă și mai multă consistență, fiind dezvoltată și în alte documente, precum *Integrated Guidelines for Growth and Jobs 2005–2008*, care abordează activitatea în câmpul muncii din perspectiva etapelor vieții, una din măsurile propuse fiind aceea a realizării unei „reconcilieri între viața privată și cea profesională prin asigurarea unor facilități accesibile de îngrijire a copiilor și a altor membri dependenți din cadrul familiei” (European Commission, 2005: 30; 2007: 28).

Din perspectiva reconcilierii muncii cu viața de familie, o temă centrală o constituie structurarea pieței muncii în funcție de gen, o preocupare la nivel european fiind aceea de a oferi femeilor oportunități egale cu bărbații. Organizarea muncii și menținerea unui echilibru cu viața de familie conduce la necesitatea abordării unor aspecte sau dimensiuni care vizează și calitatea muncii: introducerea unor metode și forme de lucru mai flexibile, disponibilitatea unor servicii de îngrijire a copiilor și a altor persoane dependente, o aplicare mai bună a legislației privind sănătatea și siguranța în muncă etc.

REDUCEREA TIMPULUI DE LUCRU – PÂRGHIE DE ECHILIBRARE A VIEȚII PROFESIONALE CU CEA PERSONALĂ

Aranjamentele de lucru flexibile joacă un rol cheie în încercarea de a oferi femeilor cu copii posibilitatea de a avea o carieră profesională. Conform datelor dintr-o cercetare publicată în 2008 privind forța de muncă în UE, referitoare la aranjamentele legate de **timpul de lucru**, în cele 20 de state membre cuprinse în studiu doar aproximativ un sfert din angajații cu vârsta cuprinsă între 25 și 49 de ani (grupa de vârstă în cadrul căreia îngrijirea copiilor este o preocupare majoră) au beneficiat în anul 2004 de flexibilitate în ceea ce privește programul de lucru. În funcție de gen, procentul femeilor (24%) a fost cu câteva procente mai scăzut decât al bărbaților (27%). Flexibilitatea legată de orele de lucru variază semnificativ în funcție de fiecare stat membru. Peste 90% dintre angajații din grupa de vârstă amintită aveau un program fix de lucru în Grecia, Cipru, Malta, Slovenia și România. În alte trei state membre – Estonia, Italia și Portugalia – peste 90% dintre femei aveau program de lucru fix, pentru bărbați procentul fiind sub 90%. Doar în Danemarca peste jumătate dintre femei și bărbați (55%) aveau flexibilitate în ceea ce privește timpul de lucru. În Germania era cazul pentru peste jumătate dintre bărbați, dar mai puțin de jumătate dintre femei (47%). Singurele state membre, în care ponderea femeilor care beneficiau de flexibilitate în ceea ce privește orele de

program era mai mare decât cea a bărbaților, sunt Grecia, Spania și Luxemburg (Eurostat, 2008a: 88–89).

În cea mai mare parte a Europei, aranjamentele privind timpul de lucru nu par să ofere susținere persoanelor cu copii. În cele 18 state membre pentru care existau date în domeniu, peste 76% dintre femeile cu vârsta între 25 și 49 de ani, căsătorite sau implicate într-o relație de cuplu, având copii cu vârsta sub 12 ani, lucrau după un program fix, cu aproape 4% mai multe decât femeile din aceeași categorie, fără copii, și cu aproximativ 10% mai multe decât cele care locuiau singure, fără copii. Chiar și în rândul femeilor care creșteau singure un copil, pentru care reconcilierea între viața profesională și responsabilitățile casnice devine o problemă acută, proporția celor care lucrau cu program fix era mai mare (74%) decât a celor fără copii, cu aceeași situație la serviciu. Același model se respectă și în cazul bărbaților. În țările cuprinse în studiu, 72% dintre bărbații căsătoriți sau cu alt tip de viață de cuplu, care aveau copii, lucrau după un program fix, în timp ce, în rândul bărbaților care locuiau singuri și nu aveau copii, procentul era de 64% (Eurostat, 2008a: 89).

Conform datelor din 2005, în cadrul UE aproximativ 23% dintre femei lucrau de obicei sâmbăta, comparativ cu un procent de aproape 21% dintre bărbați. Pe de altă parte, semnificativ mai mulți bărbați decât femei – 25% față de 17% – au lucrat uneori sâmbăta. Situația variază între țările membre UE. În 13 dintre cele 25 de state pentru care existau date (mai puțin Germania și Olanda), o pondere mai mare de femei lucra de obicei sâmbăta, comparativ cu bărbații; în opt, ponderea era mai mare pentru bărbați, iar în patru – Republica Cehă, Irlanda, Lituania și Portugalia – datele erau aproximativ aceleași în funcție de gen. În ceea ce privește valorile propriu-zise ale indicatorului, acestea se situează pentru femei în anul 2005 de la 35% în Italia și 30% în Austria până la 9–10% în Republica Cehă și Ungaria și 8% în Lituania, ponderile în rândul bărbaților care lucrau de obicei sâmbăta în funcție de țară variind în mod similar. În toate statele membre UE (cu excepția Spaniei, unde s-au înregistrat aceleași procente), proporția angajaților bărbați care lucrau uneori sâmbăta era mai mare decât cea a femeilor, variind de la 47% în Polonia (33% pentru femei) și 42% în Slovenia (32% pentru femei) la 11% în Italia (6% pentru femei) și doar 4% în Spania (la fel și pentru femei) (Eurostat, 2008a: 85–86).

Referitor la **numărul de ore lucrate pe săptămână** în cadrul unui loc de muncă plătit (unul dintre indicatorii care dă seamă în mare măsură de raportul între viața profesională și familie), în anul 2007 media orelor lucrate pe săptămână de către angajații cu contract de muncă *full time* pe ansamblul UE a fost de 40,5 ore. Comparativ între statele membre, media orelor lucrate pe săptămână este în general mai mare în noile state membre decât în țările UE-15, cu excepția Marii Britanii și a Austriei, unde s-au înregistrat cele mai mari valori ale indicatorului (42,5 ore, respectiv, 42,4 ore), numărul cel mai scăzut de ore lucrate fiind în Olanda (38,9 ore) (European Commission, 2009: 35).

A doua cercetare la nivel european privind calitatea vieții (*Second European Quality of Life Survey 2009*) precizează că, în medie, pe ansamblul UE-27, bărbații lucrau mai multe ore decât femeile (41,7 ore față de 34,3 ore). Diferența poate fi explicată parțial prin numărul mai mare de femei care lucrau *part-time*. Timpul de

lucru varia considerabil în diferite părți ale Europei: în Grecia și în Polonia media orelor lucrate de către bărbați era de 45 de ore pe săptămână, în timp ce bărbații din Danemarca, Olanda și Suedia lucrau în medie mai puțin de 40 de ore pe săptămână. Cele mai mari diferențe în funcție de gen se întâlnesc în Germania, Irlanda și Olanda, unde bărbații lucrau în fiecare săptămână cu aproximativ 10 ore mai mult decât femeile (vezi *Tabelul nr. 1*). Trebuie precizat însă că în Germania, Irlanda și Olanda multe femei lucrează *part-time*. Nu aceeași situație o întâlnim în majoritatea fostelor țări comuniste, unde femeile trebuiau să se implice în „procesul de producție” în aceeași măsură ca și „tovarășii” lor de viață; în acest context, numărul mediu de ore lucrate pe săptămână de către femei în aceste țări este mult mai mare decât în țările UE-15 (Bulgaria – 40,9 ore, Letonia – 40,7 ore, Slovenia – 39,5 ore, Polonia – 39,4 ore, Slovacia – 39,2 ore, România – 39,1 ore, Ungaria – 39,0 ore).

Tabelul nr. 1

Numărul mediu de ore lucrate pe săptămână în funcție de gen,
pe țări UE-27, în 2007

	Feminin	Masculin
UE-27	34,3	41,7
Austria	33,8	43,5
Belgia	33,5	41,6
Bulgaria	40,9	42,1
Cehia	38,7	43,3
Cipru	38,3	42,4
Danemarca	33,2	39,3
Estonia	38,6	41,4
Finlanda	35,8	41,3
Franța	34,4	40,9
Germania	30,8	41,4
Grecia	39,4	44,6
Irlanda	31,6	41,8
Italia	34,3	41,5
Letonia	40,7	43,2
Lituania	38,8	40,9
Luxemburg	34,4	41,7
Malta	34,6	42,3
Marea Britanie	31,1	40,7
Olanda	26,4	38,1
Polonia	39,4	45,0
Portugalia	37,2	41,2
România	39,1	42,1
Slovacia	39,2	42,2
Slovenia	39,5	42,4
Spania	35,8	42,0
Suedia	34,0	39,8
Ungaria	39,0	41,7

Sursa: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound), *Second European Quality of Life Survey Overview*, 2009, p. 24.

În perioada imediat următoare (2008–2009), caracterizată de apariția crizei economice, care influențează și piața forței de muncă, în privința numărului mediu de ore lucrate pe săptămână (vezi *Tabelul nr. 2*), se constată atât la nivelul UE-27, cât și în cadrul diferitelor state membre, o scădere a valorilor indicatorului, posibil ca urmare a diminuării posibilităților angajatorilor de a plăti orele suplimentare, dar și ale angajaților de a găsi un al doilea job sau chiar a determinării acestora de a nu lucra pe o anumită perioadă (câteva zile), pentru reducerea cheltuielilor cu salariile.

Tabelul nr. 2

Media orelor lucrate pe săptămână în țările UE-27, în trimestrele III 2008, IV 2008 și I 2009 (și pe sexe)

	Trim. III 2008	Trim. IV 2008	Trim. I 2009	Trim. I 2009	
				Bărbați	Femei
UE-27	38,0	37,3	37,0	39,9	33,3
Austria	38,6	37,2	36,7	40,9	31,7
Belgia	37,2	36,6	37,0	40,3	32,7
Bulgaria	41,7	40,9	39,8	40,2	39,3
Cehia	42,2	40,6	40,8	42,4	38,6
Cipru	40,5	38,5	37,7	39,9	34,6
Danemarca	35,8	34,7	34,5	36,7	31,8
Estonia	39,9	38,1	37,4	38,2	36,5
Finlanda	38,1	36,7	36,0	38,0	33,8
Franța	37,6	36,9	37,5	40,1	34,4
Germania	36,3	36,3	35,6	39,9	30,2
Grecia	42,3	40,8	39,7	41,6	36,8
Irlanda	36,8	36,3	35,2	39,2	29,9
Italia	38,5	37,4	37,2	39,9	32,8
Letonia	40,8	38,8	38,6	39,4	37,7
Lituania	39,5	39,3	38,7	39,5	38,0
Luxemburg	37,3	37,4	–	–	–
Malta	39,2	39,0	38,9	40,7	35,0
Marea Britanie	36,1	35,8	35,4	39,6	30,4
Olanda	32,4	32,1	31,2	36,3	25,1
Polonia	41,3	39,1	39,3	41,1	37,0
Portugalia	39,0	38,1	38,3	39,7	36,5
România	40,1	39,1	38,6	39,3	37,7
Slovacia	39,6	39,9	39,2	40,0	38,2
Slovenia	40,3	39,1	39,2	40,1	38,0
Spania	38,9	38,6	38,0	40,4	34,6
Suedia	36,5	35,5	34,9	37,4	32,1
Ungaria	40,1	40,0	39,8	40,6	38,8

Sursa: Eurostat, „Labour Market Latest Trends – 4th quarter 2008 data”, în „Data in Focus”, 14/2009, p. 5 (pentru trim. III 2008); Eurostat, „Labour Market Latest Trends – 1st quarter 2009 data”, în „Data in Focus”, 35/2009, p. 5 (pentru trim. IV 2008 și trim. I 2009).

O analiză în funcție de gen a indicatorului pare să conducă la concluzia că scăderea înregistrată la nivel global (pe ambele genuri) se datorează reducerii semnificative a numărului de ore de muncă pe săptămână pentru femei, model înregistrat și în perioadele anterioare, observându-se faptul că atât pe ansamblul UE-27, cât și în multe state membre valoarea indicatorului pentru bărbați,

comparativ cu media, nu numai că nu este mai scăzută, ci o depășește cu câteva procente (diferențele cele mai semnificative înregistrându-se în Austria, Belgia, Germania, Irlanda, Marea Britanie, Olanda).

DIFICULTĂȚI ÎN ECHILIBRAREA RAPORTULUI CARIERĂ – RESPONSABILITĂȚI CASNICE

Responsabilitățile casnice se adaugă la timpul de lucru, chiar dacă este vorba despre muncă neplătită, cele mai comune activități amintite de respondenți în cadrul *European Quality of Life Survey* fiind îngrijirea și educarea copiilor, prepararea mâncării și treburile casnice, majoritatea acestor activități fiind făcute de către femei. În cadrul UE-27, în medie 51% dintre femei și 42% dintre bărbați au declarat că alocă timp pentru îngrijirea copiilor, în timp ce 89% dintre femei și 46% dintre bărbați gătesc și se ocupă de treburile casnice în fiecare zi sau de câteva ori pe săptămână. Femeile se ocupă în mai mare măsură de îngrijirea rudelor în vârstă sau cu dizabilități (11% dintre femei, respectiv 6% dintre bărbați fac acest lucru de câteva ori pe săptămână cel puțin, femeile alocând în medie 11 ore, iar bărbații – 8 ore), de îngrijirea și educarea copiilor sau de treburile casnice (la nivelul UE-27, dintre persoanele angajate, femeile declarau că petrec în medie 30 de ore pe săptămână pentru îngrijirea și educarea copiilor și 16 ore pentru treburile casnice, în timp ce bărbații – doar 18 ore, respectiv 16 ore). Pe țări, bărbații din Estonia, Polonia și Suedia foloseau cel mai mult timp pentru îngrijirea și educarea copiilor (23–26 ore pe săptămână), la polul opus fiind cei din Austria și Slovacia cu cel mai puțin timp alocat pentru aceste activități (10–11 ore pe săptămână). În cazul femeilor, cele din Estonia și Olanda petreceau cel mai mult timp (40–48 de ore pe săptămână) pentru activitățile cu copiii, în timp ce femeile din România și Finlanda – cel mai puțin timp (17–19 ore pe săptămână). Se remarcă faptul că atât bărbații, cât și femeile din Estonia erau cei mai implicați în îngrijirea copiilor, mai mult decât în oricare altă țară din UE-27. În funcție de gen, cele mai mari diferențieri (de la 18 la 26 de ore) în ceea ce privește timpul dedicat copiilor se înregistrau în Austria, Republica Cehă, Estonia și Olanda (vezi *Tabelul nr. 3*), explicația pentru situația din Austria și Olanda putând fi aceea că femeile lucrează în mod frecvent *part-time*, însă acest tip de contract de muncă nu este la fel de răspândit și în cele două țări est-europene.

Legat de analiza raportului dintre viața profesională și cea privată, cercetarea a avut în vedere și alți indicatori, precum: cât de des respondenții au venit acasă de la lucru prea obosiți să se ocupe de treburile casnice pe care le aveau de făcut; cât de des li s-a părut dificil să-și îndeplinească responsabilitățile familiale din cauza numărului mare de ore petrecute la serviciu; și cât de des li s-a părut dificil să se concentreze la locul de muncă din cauza responsabilităților familiale. Această abordare lărgște perspectiva asupra situației raportului muncă-viață privată, pentru că nu mai include doar timpul de lucru, ci și alte aspecte ale muncii care pot cauza

oboseală excesivă și pot afecta astfel viața de familie. În plus, apare posibilitatea de a evalua nu doar impactul muncii asupra vieții private, ci și pe cel al responsabilităților familiale asupra muncii plătite.

Aproape jumătate dintre lucrătorii din cadrul UE-27 (48%) consideră că sunt prea obosiți de la serviciu, cel puțin de câteva ori pe lună, pentru a face treburile casnice. Ceva mai scăzută, proporția celor care lucrează și au declarat că au avut cel puțin de câteva ori pe lună dificultăți în îndeplinirea responsabilităților familiale din cauza oboselii de la serviciu ajunge și ea la 29%.

Tabelul nr. 3

Numărul orelor de muncă neplătită lucrate pe săptămână în gospodărie de către persoane care au și un loc de muncă, în funcție de gen, în țări UE-27, în 2007

	Îngrijirea și educarea copiilor		Treburile casnice (gătit și curățenie)	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
UE-27	18	30	8	16
Austria	11	29	8	18
Belgia	15	23	9	17
Bulgaria	13	20	9	16
Cehia	17	35	9	16
Cipru	17	27	10	21
Danemarca	19	23	8	12
Estonia	23	44	11	15
Finlanda	15	17	8	12
Franța	17	29	8	14
Germania	19	35	8	17
Grecia	14	25	7	18
Irlanda	20	32	12	19
Italia	15	20	7	17
Letonia	16	22	10	15
Lituania	18	29	9	15
Luxemburg	20	32	10	17
Malta	12	23	7	17
Marea Britanie	19	35	8	15
Olanda	22	48	7	14
Polonia	23	37	10	17
Portugalia	16	23	7	17
România	13	19	13	15
Slovacia	11	22	9	17
Slovenia	19	26	9	16
Spania	16	28	9	18
Suedia	26	33	8	13
Ungaria	16	22	9	17

Sursa: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound), *Second European Quality of Life Survey Overview*, 2009, p. 26.

După cum arată și datele din *Tabelul nr. 4*, indicatorul legat de asocierea dintre oboseala de la serviciu și treburile casnice avea cele mai ridicate valori în

Grecia (72%), Cipru (69%), România (65%), Bulgaria (63%), Ungaria (62%), Estonia (61%). Munca plătită influențează negativ în mai mică măsură viețile private ale lucrătorilor din Italia, Belgia, Olanda și Germania, unde sub 40% dintre cei care muncesc sunt prea obosiți ca să se ocupe și de treburile casnice. Un efect negativ diminuat al muncii asupra vieții de familie s-a înregistrat și în Finlanda, Franța și Suedia, unde mai puțin de o cincime dintre lucrători aveau dificultăți în îndeplinirea responsabilităților familiale, din cauza oboselii acumulate la serviciu.

Tabelul nr. 4

Dificultăți în echilibrarea vieții profesionale cu viața de familie, pe țări UE-27, în anul 2007 (%)

	Prea obosit de la serviciu, pentru a mai face treburi casnice	Dificultăți în îndeplinirea responsabilităților familiale, din cauza oboselii de la serviciu	Dificultăți în concentrarea la serviciu, din cauza responsabilităților familiale
UE-27	48	29	12
Austria	45	31	14
Belgia	37	28	8
Bulgaria	63	44	17
Cehia	58	38	9
Cipru	69	42	8
Danemarca	40	21	7
Estonia	61	33	12
Finlanda	44	19	7
Franța	47	17	7
Germania	39	24	9
Grecia	72	46	20
Irlanda	40	22	11
Italia	36	24	12
Letonia	59	47	22
Lituania	53	39	15
Luxemburg	43	21	13
Malta	58	31	8
Marea Britanie	52	28	13
Olanda	37	29	6
Polonia	56	42	18
Portugalia	46	29	15
România	65	45	17
Slovacia	45	31	10
Slovenia	54	42	11
Spania	57	38	16
Suedia	46	18	5
Ungaria	62	40	17

Sursa: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound), *Second European Quality of Life Survey Overview*, 2009, p. 27.

Schimbând perspectiva, dacă avem în vedere efectele negative ale vieții de familie asupra muncii plătite, se constată că există relativ mai puțini lucrători care

raportează asemenea efecte (doar 12% pe ansamblul UE-27). Și de această dată există diferențe semnificative în funcție de țară, valorile indicatorului încadrându-se între maxime ce ating – în Grecia (20%) – și chiar depășesc – în Letonia (22%) – o cincime dintre respondenți. La polul opus se află Suedia (cu 5%), Olanda (cu 6%), Danemarca, Finlanda și Franța (fiecare cu câte 7%), țări în care influențele negative ale vieții de familie asupra celei profesionale par să reprezinte excepția și nu regula.

Problemele legate de obținerea unui echilibru între viața profesională și cea familială par să se manifeste în aceeași măsură și pentru bărbați și pentru femei pe ansamblul UE-27. Aproximativ 22% dintre bărbați au declarat că, de câteva ori pe săptămână, sunt prea obosiți pentru a se ocupa de treburile casnice, iar 21% dintre femei au raportat aceeași problemă. Totodată, 11% dintre bărbați consideră, de câteva ori pe săptămână, că este dificil să-și îndeplinească responsabilitățile familiale din cauza muncii, la fel ca și 10% dintre femei. În plus, procentele sunt similare (3% pentru bărbați și 4% pentru femei) și legat de raportarea existenței, tot de câteva ori pe săptămână, a unor probleme în ceea ce privește concentrarea la serviciu din cauza responsabilităților familiale (Eurofound, 2009a: 27, 29)

O imagine mai detaliată asupra efectelor pe care le are o viață profesională prea intensă (petrecerea unui număr prea mare de ore pe zi la serviciu) asupra relațiilor cu familia, cu prietenii, cu comunitatea mai largă etc. se poate construi pe baza datelor din *Tabelul nr. 5*.

Tabelul nr. 5

Prea puțin timp disponibil pentru activitățile vieții zilnice, în cazul persoanelor care au un loc de muncă, pe gen, în țările UE-27, în 2007 (%)

	Contacte cu membrii familiei		Alte contacte sociale		Hobby-uri / interese proprii		Muncă voluntară / activități politice	
	Masc.	Fem.	Masc.	Fem.	Masc.	Fem.	Masc.	Fem.
UE-27	29	27	34	38	47	56	48	53
Austria	40	30	28	32	52	56	32	25
Belgia	28	32	36	39	43	59	38	46
Bulgaria	29	23	42	45	53	64	61	69
Cehia	19	14	26	36	44	59	59	69
Cipru	13	8	27	27	40	64	86	90
Danemarca	39	36	32	41	37	52	35	44
Estonia	32	23	24	32	40	50	54	50
Finlanda	33	35	45	52	51	52	39	45
Franța	45	38	40	43	49	63	55	64
Germania	21	21	26	27	41	48	28	34
Grecia	14	12	30	40	57	67	77	86
Irlanda	20	13	25	29	40	50	54	63
Italia	30	24	34	33	56	62	60	69
Letonia	36	40	34	32	48	61	52	50
Lituania	38	37	28	30	50	48	39	34
Luxemburg	25	33	33	40	44	50	57	75
Malta	33	25	50	50	44	67	57	67

Marea Britanie	31	25	36	43	45	51	60	57
Olanda	37	36	46	42	44	51	35	43
Polonia	24	25	36	42	47	54	28	39
Portugalia	34	36	33	35	46	57	61	60
România	36	27	41	52	57	64	66	73
Slovacia	28	14	44	47	45	59	69	74
Slovenia	43	36	40	45	53	59	50	55
Spania	22	25	25	38	44	56	52	63
Suedia	33	31	56	52	49	55	38	44
Ungaria	28	34	34	42	49	57	33	42

Sursa: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound), *Second European Quality of Life Survey Overview*, 2009, p. 29.

ANGAJAREA *PART-TIME* – INDICATOR PRINCIPAL ÎN ASIGURAREA FLEXIBILITĂȚII PE PIAȚA MUNCII

Comisia Europeană consideră că, deși în domeniul muncii au crescut cerințele în ceea ce privește o forță de muncă flexibilă și mobilă, bărbații și femeile sunt tratați diferit. Adeseori femeile trebuie să aleagă între a se ocupa de copii și a se concentra pe cariera profesională, din cauza lipsei unor aranjamente de lucru flexibile, dar și a serviciilor de îngrijire, stereotipurilor de gen și a împărțirii inegale a responsabilităților familiale. În general, femeile aleg mai des să lucreze *part-time*, în timp ce bărbații optează pentru un program de lucru prelungit. Mai mult de un sfert din lucrătorii din statele membre UE au susținut că petrec prea mult timp la serviciu, iar acest lucru s-a întâmplat mai des în cazul bărbaților decât al femeilor. Ideile prezentate conduc la concluzia necesității de a se găsi și alte posibilități pentru ca o persoană să poată să lucreze (aranjamente flexibile de lucru), ceea ce ar avea drept efect obținerea unui echilibru mai bun între viața profesională și cea familială și astfel o creștere a satisfacției individuale privind viața în ansamblul ei.

Promovarea flexibilității, combinată cu securitatea angajării, se poate atinge prin adaptarea legislației privind domeniul angajării și revizuirea, acolo unde este necesar, a contractelor de muncă și a aranjamentelor privind timpul de lucru, ceea ce presupune creșterea rolului și a implicării partenerilor sociali (European Commission, 2007: 30). În anul 2007, 18,2% dintre lucrătorii din cadrul UE erau angajați *part-time* – o creștere de două puncte procentuale față de datele din anul 2000. În același timp, contractele pe perioadă determinată, ca situație opusă celei de lucru cu contract permanent, au înregistrat 14,5%, o creștere de 2,2% din anul 2000 (*Tabelul nr. 6*). Comparativ cu situația din anul 2000, până în anul 2007 a existat o creștere moderată legată de semnarea de contracte de muncă *part-time* în majoritatea statelor membre, cu excepția câtorva dintre statele care au aderat mai recent la UE.

Tabelul nr. 6

Angajați *part-time* (% din totalul angajaților) pe ansamblul UE-27 în 2000–2007

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Angajați <i>part-time</i>	16,2	16,2	16,2	16,5	17,2	17,8	18,1	18,2

Sursa: European Commission, *Employment in Europe 2008*, 2009, p. 218.

Datele în ceea ce privește angajarea *part-time* variază semnificativ între statele membre UE, cea mai mare valoare a indicatorului în anul 2007 fiind în Olanda (46,8%), iar cele mai scăzute valori întâlnindu-se predominant în noile state membre (vezi Tabelul nr. 7).

Tabelul nr. 7

Angajați *part-time* (% din totalul angajaților) pe țările UE-27 în 2007

	Angajați <i>part-time</i>
UE-27	18,2
Austria	22,6
Belgia	22,1
Bulgaria	1,7
Cehia	5,0
Cipru	7,3
Danemarca	24,1
Estonia	8,2
Finlanda	14,1
Franța	17,2
Germania	26,0
Grecia	5,6
Irlanda	–
Italia	13,6
Letonia	6,4
Lituania	8,6
Luxemburg	18,0
Malta	11,1
Marea Britanie	25,5
Olanda	46,8
Polonia	9,2
Portugalia	12,1
România	9,7
Slovacia	2,6
Slovenia	9,3
Spania	11,8
Suedia	25,0
Ungaria	4,1

Sursa: European Commission, *Employment in Europe 2008*, 2009, p. 218–277.

Dacă analizăm mai în detaliu aspectele legate de flexibilitatea muncii în funcție de gen, apare întrebarea dacă există oportunități egale pentru bărbați și pentru femei. S-a constatat că la nivelul UE-27 avem de-a face cu o scădere a diferențelor între valorile indicatorilor privind angajarea, calculați în funcție de gen. Factorii care ar putea explica acest lucru se referă la condițiile economice în general, dar și la o serie de măsuri menite să stimuleze angajarea femeilor, precum facilități mai bune pentru îngrijirea copiilor și posibilități mai multe pentru aranjamente de lucru cu un program flexibil.

În acest context, angajarea *part-time* este caracterizată printr-o predominanță feminină, detașându-se cazul Olandei, în care proporția femeilor care lucrează *part-time* este foarte ridicată (74,8%), de semnalat fiind însă și ponderea ridicată a bărbaților (22,5%) care lucrează cu un contract de acest tip. Fără să atingă valorile indicatorului, înregistrate în Olanda, există și alte țări în care angajarea *part-time* este răspândită în rândul bărbaților, precum țările scandinave (valori între 10 și 13%). De asemenea, pentru femei rate ridicate de angajare *part-time* (între 40 și 50%) s-au înregistrat în Belgia, Germania, Austria, Suedia, Marea Britanie. Cu mai puține oportunități de angajare *part-time*, majoritatea noilor state membre UE din estul Europei ating valori reduse ale ratei de angajare *part-time* pentru femei. O analiză sumară între 2000 și 2007 a diferențierii în funcție de gen a fenomenului nu evidențiază schimbări radicale, interesant de amintit fiind doar faptul că în Italia, Luxemburg și Malta această diferențiere a crescut semnificativ – vezi *Tabelul nr. 8*.

Se naște întrebarea dacă angajarea *part-time*, ca singura situație în care femeile predomină semnificativ, comparativ cu bărbații, trebuie interpretată drept pozitivă sau negativă. Dacă interpretăm decizia de a lucra *part-time* drept una luată în mod voluntar, posibilitatea crescută de a beneficia de un asemenea tip de aranjament de lucru poate fi privită ca o oportunitate pentru femei de a obține un venit dintr-o activitate care poate fi combinată cu îndeplinirea celorlaltor responsabilități.

În perioada de criză economică, se constată pe ansamblul UE-27, conform ultimelor date disponibile (trimestrele III și IV 2008 și trimestrul I din 2009), o ușoară tendință crescătoare a nivelului ratei de angajare *part-time*, tendință confirmată în toate statele membre, cu mici excepții (Bulgaria, Malta, România) – vezi *Tabelul nr. 9*. O posibilă explicație a creșterii valorilor indicatorului ar putea fi transformarea, în actualele condiții de criză economică, a posturilor cu normă întreagă, în *job-uri part-time*, ca soluție de evitare a concedierii; de cealaltă parte, valorile în scădere pot fi puse pe seama disponibilizării cu precădere a persoanelor angajate *part-time*.

Tabelul nr. 8

Pondere angajaților *part-time* în total angajați în funcție de gen, decalajul de gen în anii 2000 și 2007, pe țări UE-27 (%)

	2000		2007		Decalajul de gen	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin	2000	2007
UE-27	5,9	28,7	6,9	30,7	-22,8	-23,8
Austria	4,0	32,9	6,2	40,7	-28,9	-34,5
Belgia	5,9	39,8	7,1	40,5	-33,9	-33,4
Bulgaria	—	—	1,1	1,9	—	- 0,8
Cehia	1,6	8,9	1,7	7,9	-7,3	-6,2
Cipru	3,5	13,3	3,0	10,4	-9,8	-7,4
Danemarca	9,6	34,9	12,5	35,8	-25,3	-23,3
Estonia	3,9	8,8	3,8	10,6	-4,9	-6,8
Finlanda	7,4	16,7	8,3	18,8	-9,3	-10,5
Franța	5,2	30,9	5,5	30,2	-25,7	-24,7
Germania	4,5	37,7	8,5	45,3	-33,2	-36,8
Grecia	2,5	7,7	2,5	9,9	-5,2	-7,4
Irlanda	6,8	30,7	6,5	31,9	-23,9	-25,4
Italia	3,7	17,3	4,6	26,8	-13,6	-22,2
Letonia	9,5	11,6	4,4	6,9	-2,1	-2,5
Lituania	7,8	10,1	6,5	9,7	-2,3	-3,2
Luxemburg	1,7	25,8	2,6	37,1	-24,1	-34,5
Malta	2,9	13,3	4,0	24,9	-10,4	-20,9
Marea Britanie	7,9	43,8	9,4	41,6	-35,9	-32,2
Olanda	18,9	70,5	22,5	74,8	-51,6	-52,3
Polonia	7,0	12,1	5,8	11,7	-5,1	-5,9
Portugalia	3,4	13,7	4,7	13,6	-10,3	-8,9
România	12,2	16,0	8,3	8,9	-3,8	-0,6
Slovacia	0,9	2,9	1,0	4,3	-2,0	-3,3
Slovenia	4,0	6,9	6,5	10,0	-2,9	-3,5
Spania	2,7	17,0	3,9	22,7	-14,3	-18,8
Suedia	9,1	35,7	10,5	39,5	-26,6	-29,0
Ungaria	1,8	5,0	2,5	5,5	-3,2	-3,0

Sursa: Eurostat, „Employment gender gap in the EU is narrowing”, în „Statistics in focus”, 99/2008, p. 5.

În funcție de gen, datele din *Tabelul nr. 9* arată, ca și cele din *Tabelul nr. 8*, o diferențiere semnificativă a angajării de tip *part-time*, valoarea indicatorului analizat pe ansamblul UE-27 fiind de aproape 4 ori mai mare pentru femei, la nivelul statelor membre raportul variind de la 5–6 ori (de exemplu în Italia, Austria, Belgia, Germania, Spania) până la rate aproape egale și de nivel foarte scăzut în fostele țări comuniste (Bulgaria, România, Slovacia, Lituania).

Încercările de reconciliere dintre viața profesională și cea familială se regăsesc mai ales în acele măsuri care vizează accesul celor care lucrează la facilități de îngrijire a copiilor, mai ales prin oferirea de soluții pentru perioada preșcolară. Este de semnalat faptul că doar cinci state membre UE au atins „ținta” (Employment Committee, 2009: 17) de 33%, referitoare la rata copiilor cu vârsta între 0 și 3 ani aflați într-un sistem de îngrijire (Danemarca, Olanda, Suedia, Belgia

și Spania), iar alte cinci se află în vecinătatea acestora (Portugalia, Marea Britanie, Franța, Luxemburg, Slovenia). Pentru copiii între 3 ani și vârsta școlară, opt țări (Belgia, Danemarca, Franța, Germania, Irlanda, Suedia, Spania și Italia) au depășit procentul de 90%, în timp ce în alte trei (Marea Britanie, Olanda și Cipru) ratele se apropie de această valoare. În plus, în multe state o mare parte a facilităților de îngrijire a copiilor din grupa de vârstă preșcolară sunt disponibile doar în sistem *part-time*, ceea ce explică faptul că ratele pentru participare *full-time* sunt sub 50% în mai mult de jumătate din țări și chiar sub 30% într-o treime din ele. Alte inconveniente le reprezintă costurile ridicate sau orele incompatibile cu un program de lucru *full-time* sau unul chiar atipic.

Tabelul nr. 9

Rata de angajare *part-time* în țările UE-27, în trimestrele III 2008, IV 2008 și I 2009 (și pe sexe)
– % din totalul forței de muncă

	Trim. III 2008	Trim. IV 2008	Trim. I 2009	Trim. I 2009	
				Bărbați	Femei
UE-27	17,9	18,2	18,6	8,1	31,4
Austria	22,8	23,8	24,7	8,4	43,3
Belgia	22,2	22,8	23,0	8,1	41,1
Bulgaria	2,4	2,0	2,3	1,9	2,8
Cehia	4,8	5,0	5,3	2,7	8,9
Cipru	7,5	7,9	8,3	5,0	12,5
Danemarca	24,2	25,4	26,1	15,6	37,8
Estonia	6,9	7,6	10,4	6,4	14,2
Finlanda	12,0	14,2	14,6	9,5	19,9
Franța	16,3	16,7	17,1	5,8	29,5
Germania	25,7	25,6	25,9	9,2	45,4
Grecia	5,4	5,7	6,1	3,2	10,7
Irlanda	–	–	–	–	–
Italia	14,1	14,2	14,2	4,9	28,0
Letonia	6,0	6,7	9,3	7,4	11,1
Lituania	6,5	6,7	8,0	7,1	8,9
Luxemburg	18,8	18,3	–	–	–
Malta	11,8	11,3	10,8	5,0	22,8
Marea Britanie	25,1	25,5	25,8	11,5	42,3
Olanda	47,2	47,8	48,1	24,6	75,7
Polonia	8,3	8,5	8,7	6,1	11,8
Portugalia	11,9	11,6	11,7	7,4	16,6
România	10,8	9,7	8,9	8,7	9,2
Slovacia	3,2	2,9	3,3	2,5	4,4
Slovenia	8,7	9,2	9,5	7,3	12,0
Spania	11,4	12,5	12,7	4,6	23,3
Suedia	25,5	26,9	27,3	14,2	41,6
Ungaria	4,7	4,9	5,0	3,4	6,9

Sursa: Eurostat, „Labour Market Latest Trends – 4th quarter 2008 data”, în *Data in Focus*, 14/2009, p. 4 (pentru trim. III și IV 2008); Eurostat, „Labour Market Latest Trends – 1st quarter 2009 data”, în „Data in Focus”, 35/2009, p. 4 (pentru trim. I 2009).

Tot legat de problema armonizării vieții profesionale cu cea privată, în unele țări există și inițiative care nu se referă doar la disponibilitatea unor sisteme de îngrijire pentru copii, ci vizează și încurajarea unor aranjamente de lucru mai flexibile (în Malta sau în Marea Britanie), scutirea de taxe pentru femeile care se întorc la lucru (în Malta, Italia, Olanda, Grecia), o protecție mai bună pentru femeile care intră în concediu de maternitate (Spania), servicii de susținere, pentru a încuraja femeile care și-au întrerupt cariera pentru creșterea copiilor, să revină în câmpul muncii (în Germania, Ungaria, Suedia). Unele state membre au luat măsuri în scopul oferirii tatălui dreptul de a întrerupe serviciul pentru îngrijirea copilului (Austria, Grecia, Finlanda, Suedia, România). Este de amintit faptul că în unele țări se implică și firmele, prin inițiative non-legislative (în Franța, Italia, Luxemburg) (Council of the European Union, 2009: 12).

Chiar dacă la nivelul instituțiilor din cadrul UE (în responsabilitățile cărora se încadrează și realizarea de studii și elaborarea de măsuri ce vizează echilibrarea raportului viață profesională – familie), această temă ocupă un loc central, în diferitele state membre situația în domeniu arată o diferențiere, de la una care poate fi caracterizată printr-un echilibru între viața profesională și cea privată (predominant în țările nordice), la o alta care pare să nu denote preocupări în acest domeniu (mai ales în țările nou aderate la UE).

Din perspectivă microeconomică, o condiție necesară a creșterii performanțelor și competitivității economice o constituie și satisfacția angajatului la nivel individual, pentru realizarea căreia ar fi necesar ca asigurarea unui echilibru între viața profesională și cea de familie să ocupe un loc mai important în preocupările factorilor de decizie la nivelul celor mai multe state membre.

BIBLIOGRAFIE

1. Council of the European Union (2009), *Joint Employment Report 2008–2009*, Brussels, March.
2. Employment Committee – EMCO (2009), *Employment Guidelines 2009. Indicators for monitoring and analysis in the NRPs 2009*, July.
3. European Commission (2003), *Improving quality in work: a review of recent progress*, Brussels.
4. European Commission (2005), *Integrated Guidelines for Growth and Jobs 2005–2008*.
5. European Commission (2007), *Integrated Guidelines for Growth and Jobs 2008–2010*.
6. European Commission (2009), *Employment in Europe 2008*.
7. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions – Eurofound (2004), *Changing Europe: Better work, better life. Four-year work programme 2005–2008*.
8. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions – Eurofound (2009a), *Second European Quality of Life Survey Overview*.
9. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions – Eurofound (2009b), *Fourth European Working Conditions Survey 2007*.
10. Eurostat (2007), *Women outside the labour force in 2006. One woman in ten aged 25–54 in the EU27 is inactive due to family responsibilities. Large variations between Member States*, December.
11. Eurostat (2008a), *The life of women and men in Europe. A statistical portrait*.
12. Eurostat (2008b), „Employment gender gap in the EU is narrowing”, în *Statistics in focus*, nr. 99.
13. Eurostat (2009a), „Labour Market Latest Trends – 4th quarter 2008 data”, în *Data in Focus*, nr. 14.
14. Eurostat (2009b), „Labour Market Latest Trends – 1st quarter 2009 data”, în *Data in Focus*, nr. 35.
15. Eurostat (2009c), *Europe in figures. Eurostat Yearbook 2008*.

AROMÂNII DIN ROMÂNIA, ASTĂZI

EMIL ȚÎRCOMNICU*

ABSTRACT

THE AROMANIANS IN CONTEMPORARY ROMANIA

Romanians are one of the native people from this part of Europe, the only heirs of the eastern Roman Empire. Romanians were born, as showed in historical and linguistic studies, on both sides of the Danube River, an ethnical continuity on both banks of the river, until the Slav people arrived in the 6th and 7th centuries AD. The political situation created after the First World War caused serious problems for the Aromanians in the newly created Balkan states. There were substantial population exchanges among the Balkanic countries (Greece, Turkey, Bulgaria). This situation led to the change of the ethnic composition in these countries. There were three main emigration centers: Meglenia, Veria and Voden. The idea of the Macedo-Romanians' migration to Cadrilater represents a consequence of the demographic pressure put on the Aromanian population living in Greece. The difficulties, which appeared, caused the migration to Cadrilater of an important Aromanian segment (more than 25 000), between 1925 and 1933. But these circumstances did not mean the end of their tragedy because they were displaced to Constanța and Tulcea when territory in Cadrilater was ceded to Bulgaria (September 1940). In Dobruja, the Macedo-Romanians are a linguistic and cultural community, but, at the same time, south-Danubian Romanians, due to hostile historical events, were forced to settle here. In their native lands, they were in contact with other Balkan people, being separated from the body of Carpathian and Danubian Romanianhood. Looking after sheep, carrying merchandise and trading were the main issues that shaped the common ethnic and linguistic aspects of survival on both sides of the Danube River.

The paper is focused upon the situation and specific problems of the Aromanians living in contemporary Romania.

Keywords: Aromanians, Macedo-Romanians, colonization, emigration, ethnic identity.

* Address correspondence to Emil Țîrcomnicu: Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Tache Ionescu nr. 25, sector 1, București, e-mail: emil.tircomnicu@gmail.com.

Articol realizat în cadrul proiectului IDEI, nr. 868/2008, nr. contract 960/2009, finanțat de UEFISCSU-CNCSIS.

1. SITUAȚIA ACTUALĂ A ROMÂNITĂȚII ÎN SPAȚIUL BALCANIC

Nu insistăm asupra datelor științifice, arhicunoscute de lumea academică românească și internațională, care statuează existența a patru dialecte ale limbii române: dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân. Evident este faptul că vorbitorii celor trei dialecte sud-dunărene pot fi considerați ca având origine etnică românească, în cazul în care își asumă această condiție existențială. Ascendenții acestora au fost considerați ca români în momente istorice diferite (în vremea Imperiului otoman, al constituirii statelor balcanice – Grecia după 1829, Bulgaria după 1878, Albania după 1913, Regatul Sârbo-Croato-Sloven după 1913), astfel încât descendenții pot fi socotiți ca fiind aparținători ai naționalității românești. Obținerea acestei recunoașteri este o cu totul altă problemă și ea intră în sfera raporturilor politico-diplomatice, fiind împiedicată de factori culturali, sociali și politici.

Situația istroromânilor a făcut, de curând, la inițiativa europarlamentarului basarabean Vlad Cubreacov, obiectul unui rezoluții a APCE, care face apel atât la statul român, care are datoria culturală de a susține această comunitate românească, cât și la statul croat, pe teritoriul căruia se află această comunitate, dator să ajute la preservarea culturală a istroromânilor.

Situația românilor din Valea Timocului sârbesc este, de asemenea, monitorizată de europarlamentul german Jurgen Herrmann. Serbia și Croația sunt în proces de aderare la Uniunea Europeană, astfel că situația minorităților din aceste țări este monitorizată la nivelul APCE.

Precizarea este importantă pentru că, în urmă cu ceva ani, România se afla în procesul de aderare la UE și NATO. De fapt, situația era total contrară, întrucât România avea în spațiul balcanic numeroase comunități nerecunoscute, de origine românească sau vorbitoare ale unor dialecte și graiuri ale limbii române, care au trecut, vreme îndelungată, prin diferite procese de asimilare etnică. Astăzi, nu se poate pune ușor problema identitară a persoanelor aparținând acestor comunități, care trebuie să treacă prin mai multe faze pentru clarificare și apoi, la cererea lor, să existe politici europene de protejare cultural-lingvistică. Trebuie spus că statul român a aplicat, după 1990, o politică diferită de a statelor balcanice, recunoscând naționalitățile comunităților etnice de pe teritoriul României, acordându-le dreptul la studiu și religie în limba maternă, subvenționând asociațiile culturale, retrocedând proprietățile acestora și procedând chiar la o discriminare pozitivă, prin acceptarea în Camera Deputaților a câte unui reprezentant pentru fiecare minoritate națională (18 deputați care formează un grup parlamentar al minorităților, cu excepția celei maghiare), ceea ce nu s-a întâmplat în spațiul balcanic cu vorbitorii dialectelor românești.

M. Eminescu avertiza încă din 1878, în timpul desfășurării Congresului de la Berlin, că: „sute de ani românii au fost, cel puțin indirect, stăpâniți de turci; niciodată însă, în curgerea veacurilor, turcii nu au pus în discuțiune limba și

naționalitatea română. Oriunde însă românii au căzut sub stăpânirea directă ori indirectă a slavilor, dezvoltarea lor firească s-a curmat prin mijloace silnice” (M. Eminescu, *O parte a cestiunii orientale*, 1878).

Nu putem să nu sesizăm că în cazul istroromânilor există o rezoluție europeană, dar în cazul meglenoromânilor (care se află în Grecia, stat aparținând UE și NATO, și în R. Macedonia, stat care dorește să intre în UE și NATO) nu, cu atât mai mult cu cât meglenoromânii au fost activi, în perioada de până la 1947, în asumarea românității, parte dintre ei emigrând în România.

Referitor la situația actuală a aromânilor, există Rezoluția 1333, dată de comisia de cultură a APCE în anul 1997, care prezintă unele deficiențe, cu toate că recunoaște situația complexă a aromânilor trăitori în mai multe state balcanice și disputați, ca apartenență națională, în principal de statul grec și de cel român. În fapt, au existat și există două partide tradiționale aromâne, unul care își asuma elenismul, altul care își asuma românismul, la care se adaugă astăzi unul al afirmării naționale distincte. Statul român, la momentul în care această rezoluție se adopta, nu era membru UE și NATO, trebuind să fie chiar prevăzător cu statele care aveau acest statut (cazul neacceptării R. Macedonia în NATO este prea elocvent pentru a mai insista la acest subiect).

Există persoane de sorginte aromână, în R. Macedonia, Bulgaria, Albania, Grecia, Serbia, care se consideră de naționalitate română, așa cum s-au considerat, de-a lungul vremii, și strămoșii lor. Există persoane vorbitoare ale dialectului aromân, care, din diverse considerente, se consideră aparținând altor neamuri. Această realitate socială nu poate fi negată.

Reamintim că bulgarii, macedonenii, albanezii, sârbii și grecii sunt recunoscuți ca minorități naționale în România, printre altele având și deputați din oficiu. În contrapartidă, să vedem care este situația comunităților de origine română din Balcani. În R. Macedonia aromânii au drepturi garantate ca grup etnic. Petar Atanasov preciza că aromânii din R. Macedonia, „nedeclarându-se ca fiind minoritate care aparține de un popor (poporul român), aromânii au statut de grup etnic”. În Albania, statul român, pentru a susține comunitatea aromână, a construit biserica din Corcea, dar, „în ultimul timp, s-au intensificat acțiunile cercurilor naționaliste grecești, având ca scop atragerea aromânilor de partea lor și implicit, considerarea lor ca eleni. Un exemplu în acest sens, îl constituie manevrele curentului „filogrec” pentru dezorganizarea Asociației Culturale Aromânii din Albania”¹. Aromânii din Albania nu sunt înregistrați ca minoritate națională, fiind considerați minoritate folclorică. În Grecia există dificultăți pentru aromâni în cazul în care se identifică drept români, prin Constituție nerecunoscându-se minoritățile naționale. Nici în Bulgaria nu se recunosc minoritățile, vlahii/românii timoceni, ca și aromânii din centrul Bulgariei, fiind considerați grupuri etnice, în fapt bulgari.

¹ Agenția de știri Romanian Global News, 9.10.2004.

Pentru aromânii din R. Macedonia, Bulgaria și Albania se acordă anual burse universitare de către statul român.

2. MIȘCAREA PRIVIND COLONIZAREA AROMÂNILOR ÎN CADRILATER (1923–1933)

După cele două războaie balcanice (1912–1913), mișcarea aromânilor, care cultiva legătura culturală cu românitatea carpato-dunăreană, intra în declin, datorită naționalismului exacerb al naționalităților balcanice. România a ajutat, la sfârșitul celui de-al doilea război balcanic, la temperarea pretențiilor exagerate bulgare de a reface Bulgaria din harta de la San-Stefano. Intrând în război împotriva Bulgariei, România a adus un aport militar deosebit în favoarea Greciei și Serbiei. De asemenea, a avut un rol important în declararea independenței Albaniei. În urma campaniei militare, România a reîntregit teritoriul Dobrogei, ceea ce a condus mai apoi la alimentarea revizionismului bulgăresc. Problemele litigioase teritoriale ale României și Bulgariei au luat sfârșit abia în urma Tratatului de la Craiova din septembrie 1940, care a prevăzut cedarea Cadrilaterului către Bulgaria și schimbul obligatoriu de populație între etnicii bulgari (63 000) și cei români (110 000, dacoromâni, aromâni și meglenoromâni) din cele patru județe dobrogene (Tulcea și Constanța, rămase în componența României, și Durostor și Caliacra, trecute în componența Bulgariei).

Colonizarea aromânilor și meglenoromânilor în Cadrilater a fost o consecință a războiului dintre Grecia și Turcia (1919–1922), încheiat prin Pacea de la Lausanne (1923), unde s-a convenit schimbul etnic de populație între grecii din Asia Mică și turcii din Grecia. Schimbul respectiv a produs reconfigurarea hărții etnice în Balcani, 500 000 de turci repatriindu-se în Turcia, iar 1 500 000 de greci fiind trimiși în Grecia. Ca o consecință directă, în rândul elitei comunitare aromâne s-a înfiripat ideea deplasării în masă, a colonizării, pe teritoriul Patriei Mame, România. Migrarea lor către România reprezenta împlinirea unui ideal național, prin considerarea lor ca români.

În urma congresului național din 30 noiembrie 1924 de la Veria (Grecia), la care au participat peste 400 de reprezentanți, mai multe delegații ale aromânilor au venit la București pentru a trata cu autoritățile române colonizarea macedoromânilor în țară. Un comitet al emigrării s-a format la 3 ianuarie 1925. Din el făceau parte: Const. Noe, Vasile Muși, Steriu Hagigogu, D. Babuș, N. Balamaci, Dionisie Dumitru, T. Hagigogu, P. Marcu.

Primul act oficial privind emigrarea macedoromânilor și colonizarea lor în țară a fost referatul înaintat de ministrul agriculturii Al. Constantinescu către Consiliul de Miniștri, intitulat „Charta de bază a colonizării Cadrilaterului”, document semnat în Jurnalul cu nr. 1698 din 13 iunie 1925. În acest referat se stipula ca „românii macedoneni să intre în prevederile art. 129 din Legea Dobrogei Noi după ce-și vor dobândi cetățenia română”. Prin Constituția din 1923, teritoriul

național nu se putea coloniza cu populații de gintă străină. Macedoromânii reprezentau români din afara granițelor statului național, care urmau să fie aduși în țară, la cererea lor. Se realiza astfel un proiect național ivit datorită conjuncturii internaționale balcanice, la solicitarea comunităților macedoromâne, la fel cum se proceda și în celelalte state balcanice. Loturile de pământ atribuite coloniștilor erau: 15 ha în regiunea de frontieră, 10 ha în interiorul județelor, 50 arii izlaz și 2 000 m² loc pentru casă.

Primul transport de coloniști s-a realizat cu vaporul „Iași”, ajuns la Constanța la 26 octombrie 1925. De la această dată au început să sosească în țară macedoromâni din Grecia, Albania, Bulgaria și Serbia. La 27 decembrie 1925 s-a ținut la Veria Al Doilea Congres Național pentru Emigrare. Decizia emigrării a fost unanimă. A fost numită și o conducere a congresului: dr. Gh. D. Badralexi (președinte), Steriu Hagigogu, I. Papanacea, G.I. Caranica (secretar).

Emigrarea s-a realizat în perioada cuprinsă între anii 1925–1933. Familiile de macedoromâni venite în Cadrilater au depășit numărul de 5 000, iar ca persoane se aproximează 25 000. Casa Centrală a Împroprietăririi s-a ocupat de repartizarea loturilor de pământ, a creditelor etc. S-au construit case, s-au reorganizat sate, au apărut sate noi de coloniști. Alături de coloniștii macedoromâni, în Cadrilater s-au realizat și colonizări cu dacoromâni și, în număr mic, cu români timoceni (în localitatea Cusuiul din Vale).

La sfârșitul anului 1940, peste 110 000 de români din Cadrilater au fost evacuați în Dobrogea de Nord, la schimb cu 63 000 de bulgari, transferați în județele cedate.

Existența astăzi, în România, a peste 80 000 de aromâni se justifică prin asumarea românității strămoșilor lor. Colonizarea în România s-a realizat tocmai în scopul salvării acestei populații de la asimilarea la care era supusă în teritoriile de baștină și pentru păstrarea caracteristicilor culturale specifice. De asemenea, un procent important din această cifră o reprezintă descendenții aromânilor stabiliți de-a lungul vremii individual, din diverse motive (naționale, economice, politice), pe teritoriul României.

3. DISPUTE ȘTIINȚIFICE PRIVIND ORIGINEA AROMÂNILOR

În urmă cu 70 de ani, A. Keramopulos, fost președinte al Academiei grecești, de formație arheolog, a susținut în Academia din Atena o comunicare, cu titlul *Que sont les Koutzovalaques? Un problème ethnologique*, pe care mai apoi a publicat-o în ziarul „Le Messenger d'Athènes”, nr. 5193–5200, ianuarie 1939. În această lucrare, profesorul grec s-a avântat în susținerea tezelor peleniste, conform cărora aromânii și meglenoromânii erau greci vlahofoni, el venind și cu unele inovații la această teorie. Profesorul nu mai ascundea faptul că în numeroase comune din nordul Greciei trăiau aromâni, arătând că aceștia sunt de origine grecească.

În societatea românească interbelică, din care făceau parte personalități marcante de sorginte macedoromână, referințele la identitatea românilor macedoneni aveau o reverberație deosebită. Teoria pelenistă nu făcea decât să redeschidă rănilor produse în trecut, când macedoromânii, pentru dreptul lor la limbă și identitate românească, au dat numeroși martiri. În acest fel, răspunsurile personalităților macedoromâne din țară, la problema ridicată de Keramopulos, fac parte din logica unei comuniuni de ofensă la care erau datori să răspundă ori de câte ori le era contestat dreptul la identitate românească. Această polemică, din anul 1939, face parte dintr-un lung șir de replici începute încă de la sfârșitul sec. al XVIII-lea, prin învățații moscopoleni: Th. A. Cavaliotti – *Vocabular în trei limbi: aromână, greacă și albaneză* (1770), Daniil Moscopoleanul – *Învățătura introducătoare* (1794), Constantin Ucuta Moscopoleanul – *Noua Pedagogie* (1794), Gheorghe Roja – *Cercetări despre Românii de peste Dunăre* (1808), *Măestria Ghiuvășirii românești cu litere latinești* (1809). Una din acestea este magistral prezentată în răspunsul dat de Mihail Boiagi lui Neofit Duca, în lucrarea *Gramatica* (1813). În perioada 1863–1900, când a avut loc o implicare culturală a statului român în Balcani, cu scopul salvării naționale a macedoromânilor, din punct de vedere cultural, educațional și bisericesc, această dispută asupra apartenenței naționale a macedoromânilor, între curentul elenist al Marii Idei și cel românesc, al salvagădării cultural-naționale, s-a accentuat.

Th. Capidan (1879–1953), cunoscut lingvist, membru al Academiei Române, a fost delegat de istoricul Nicolae Iorga să alcătuiască un studiu privind originea macedoromânilor, în replică la teoria publicată de către A. Keramopulos. Discursul a fost ținut în ședința Academiei Române din 10 februarie 1939². Constantin Noe, militant și susținător al cauzei românismului balcanic și unul din principalii responsabili ai colonizării macedoromânilor în Cadrilater, a luat de asemenea atitudine în paginile revistei „Sociologie românească”, al cărei colaborator era. Și alte personalități aromâne au publicat luări de poziție în această problematică: „Aromânii fac parte integrantă din poporul românesc: răspunsurile d-lor George Murnu, Theodor Capidan, Nicolae Tacit, Tache Papahagi, Arghir Culina, Anastase Hâciu, Toli Hagigogu, Ion Foti, Nicolae Batzaria, Ion Gh. Scrima, Nuși Tulliu, V. Diamandi-Aminceanu, către d-rul Keramopoulos – referitor la teoria asupra originii aromânilor expusă de profesorul grec la Academia greacă din Atena”, 25 decembrie 1938, în revista „Neamul românesc”, februarie–martie 1939.

Așa cum arătau Th. Capidan și C. Noe, cronicarii bizantini, călătorii, cărturarii și oamenii de știință străini au afirmat legătura istorică și lingvistică între comunitățile vlahe din Pind, Macedonia, Epir și cele valahe de la nordul Dunării. Lucrurile erau categorice din punct de vedere științific și au fost în parte înfățișate

² Th. Capidan, *Originea macedoromânilor. Răspuns D-lui Keramopoulos de la Academia Greacă din Atena, referitor la originea grecească a macedoromânilor*, Memoriile Secțiunii Literare, Seria III, Tomul IX, Academia Română, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1939.

de cei doi autori. Numai o parte a lumii științifice grecești, contaminată de ideea întinderii cât mai mari a Greciei spre Constantinopol, venea cu teorii stupide privind originea „vlahofonilor/kutzovlahilor”. În cadrul acesteia se înscria și teoria lui Keramopulos.

Ieri, ca și azi, rămân memorabile studiile celor două personalități, care arată, dincolo de interesele de moment, adevărul științific despre legătura profundă între românitatea nord și sud-dunăreană. Th. Capidan aprecia că „oricine încearcă să explice această unitate etno-lingvistică altfel de cum rezultă din datele istorice și faptele de limbă, falsifică principiul de investigație și prin aceasta devine un simplu aventurier în cercetările istorico-lingvistice”. Și, în continuare, Capidan arăta mobilul apariției acestor studii-răspuns: „Noi, însă, nu vom lipsi să reacționăm, ori de câte ori se va încerca să se interpreteze greșit originea etnică a populațiilor românești din sudul Dunării sau originea limbii lor. Fiindcă, dacă pentru oricare popor din lume, limba constituie cea mai puternică legătură ce ar putea să existe între membrii aceleiași comunități etnice, pentru noi, românii de pretutindeni, ea reprezintă istoria și chiar viața noastră!”

Și C. Noe considera că, încă din anul 1913, E. Venizelos (primul ministru grec) trecuse peste utopiile eleniste, încât „a acceptat realitatea așa cum se prezintă, mulțumindu-se cu o parte corespunzătoare cu adevăratele dimensiuni ale elementului grec. Aromânii, nefiind aproape de statul conațional, România, au fost împărțiți între statele balcanice, cei mai mulți rămânând în Grecia”. În acest fel, România primise asigurări, de la miniștrii de externe ai statelor balcanice Serbia, Bulgaria și Grecia, în anul 1913, la Pacea de la București, că aromânilor le vor fi asigurate condiții culturale pentru existența națională. Contrariat, C. Noe exclama: „Iată că vine comunicarea absurdă, falsă și fără rost a d-lui Keramopulos. Ceea ce indignează pe aromâni nu este atât procedarea de necorectitudine științifică atât de grosolană, cu așa ceva ei sunt obișnuiți de mult, cât faptul că ea vine de la un personaj atât de sus pus al culturii grecești. La fel cu Keramopulos se procedează și în alte țări, față de români. Nu demult am citit o *Istorie a orașului Vidin și a ținutului său*, de prof. D. Tuhlev, bulgar. Dânsul spune că românii din Vidin *nu sunt români ci niște bulgari*, care au emigrat în Țara Românească și s-au întors după vreo sută de ani, exact în locurile de unde au plecat, însă vorbind acum românește. Tuhlev nu dă nicio dovadă a celor afirmate. Așa-i place lui să fi fost, așa a scris. Academicianul Keramopulos este în bună companie cu modestul profesor din Vidin, care însă n-a ajuns nici profesor universitar, nici academicianul președinte de Academie”³.

Aceasta era situația aromânilor în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, la finalul căruia, datorită ocupației comuniste, situația aromânilor din spațiul balcanic s-a complicat în mod deosebit.

³ C. Noe, *O discuție în jurul aromânilor*, Sociologie românească, anul IV, 1939, p. 111.

4. SITUAȚIA AROMÂNILOR ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

O mare parte dintre școlile românești din Balcani au fost distruse în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În anul 1945 existau 30 de școli în Grecia, așa cum reiese din tabelul cuprinzând școlile primare și secundare din 1945/1946⁴. La data de 21 februarie 1946, guvernul elen dispunea închiderea școlilor românești din Grecia și expulzarea profesorilor români din această țară⁵.

România, Iugoslavia, Bulgaria și Albania au intrat sub control sovietic. Grecia a rămas sub controlul anglo-american, în lumea liberă. În Grecia, în anii 1945–1947 a avut loc un război civil care a atras și pe aromâni în ambele tabere, mai târziu vlahii fiind acuzați de colaboraționism cu comuniștii. „O situație mai specială au avut-o la sfârșitul războiului aromânii din Grecia implicați în războiul civil dintre forțele democratice regaliste și cele comuniste ale generalului Marcos. Războiul civil s-a desfășurat adeseori cu caracter pustiitor, mai ales în zonele masiv locuite de aromâni. Unii dintre aceștia, induși în eroare de propaganda trupelor ELAS și crezând în împlinirea idealurilor lor naționale, au luptat sub comanda generalului Marcos, alții remarcându-se (fiind chiar decorați) prin loialitate și sprijin față de regimul regal legitim. Împrejurările de atunci au fost folosite de către guvernarea de la Atena pentru a face masive mutări de populații din zonele muntoase în centrele urbane dinspre sud sau chiar în insule. În mod cu totul deosebit s-a urmărit înlăturarea din zonă a intelectualilor și frunțașilor aromâni, ceea ce s-a și realizat, în cea mai mare parte cu consecințe negative pentru vitalitatea națională aromânească (A. Barsoan, *Românii sud-dunăreni între tragedie, uitare și speranță*, București, 1996, p. 152–155). Extremismul naționalist grec s-a manifestat din plin împotriva românilor. N-au lipsit nici apeluri precum cel al profesorului Apostol Taskalakis de la Universitatea din Atena, de exterminare a tuturor vlahilor. În deceniile următoare, în Grecia au alternat regimuri democratice de stânga sau de dreapta cu regimuri dictatoriale de factură militară, tuturor fiindu-le caracteristică multă vreme aceeași atitudine ostilă aromânilor. Abia după 1970, cu condiția obligatorie a exprimării loialității și mai cu seamă de recunoaștere a calității lor de greci vorbitori de idiom vlah, acestor aromâni li s-a dat posibilitatea de a avea manifestări proprii în plan cultural, de a publica beletristică și chiar de a-și crea comunități culturale aromâne, al căror număr a crescut spre 70 și care alcătuiesc astăzi o uniune”⁶.

⁴ Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucă, *Românii de la sud de Dunăre, Documente*, Arhivele Naționale ale României, București, 1997, p. 335–336, nota 154.

⁵ *Ibidem*, p. 343–344, nota 158, nota ministrului educației și învățământului, Ștefan Voitec, către ministrul afacerilor străine, Gh. Tătărașcu.

⁶ *Aromânii după al Doilea Război Mondial (aspecte istorice și politice)*, în volumul *Perenitatea vlahilor în Balcani*, Constanța, 2003, p. 112–113.

„Implicit sau explicit, prin prisma unor ideologii diferite, decenii în șir, toate statele din zona sud-est europeană nu au recunoscut existența unei minorități aromâne sau vlahi, nici pe plan cultural și, mai cu seamă, nici pe plan politic (situația s-a deosebit în România printr-o serie de trăsături specifice în raport cu țările de peste Dunăre). Atacul concentrat, amenințarea însăși a ființei etnice a românilor sud-dunăreni a creat sentimentul iminentei lor dispariții istorice”⁷.

A apărut, din diferite motive, o emigrație a românilor sud-dunăreni în statele vest-europene, America, Canada, Australia ș.a.

Comunismul a lovit și în elita aromână din România. Fostul senator Nicolae Batzaria a murit în închisoare, opera sa fiind trecută la index. Theodor Capidan a fost scos din Academie în august 1948 (fiind repus în drepturi postum, la 3 iulie 1990). S-a stins din viață în anul 1953, în vârstă de 74 ani. Valul reprimării profesorilor universitari din anul 1948 nu l-a ocolit nici pe Tache Papahagi, care a fost dat afară de la catedră, apoi pensionat. Multe din lucrările profesorului au rămas în manuscris, fiind editate postum. Papahagi a lucrat intens la *Dicționarul dialectului aromân*, care a apărut în anul 1963, iar în anul 1964 a fost numit profesor emerit și laureat al Premiului de Stat. Nu știm în ce condiții lucrarea lui Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul mediu*, 1959, a reușit să se strecoare prin cenzura comunistă. Istoria românilor „a fost refăcută”, operele istoricilor români fiind interzise. De asemenea, hărțile care reprezentau imaginea României Mari sau cele etnice erau interzise.

Opera lui Nicolae Iorga era trecută în *Publicațiile interzise* (1948), titlurile lucrărilor cenzurate întinzându-se pe patru pagini, de la p. 207 la p. 210, de la nr. 102 la nr. 130. În *Publicații nedifuzabile* (1949), litera I, sunt prezente încă 15 titluri, cuprinse între numerele 27 și 41.

Iată doar câteva nume de autori și opere trecute la index în *Publicații interzise* (1948), referitoare la comunitățile românești din sudul Dunării: Doru V. Teodoru (*Vlahula*, București, 1913); Albert Baerm (*Aromânii, bulgarii și grecii*, București, Ed. Cartea Românească); Marin Popescu-Spineni și Constantin Noe (*Die Rumanen in Bulgarien și Romeni in Bulgaria*, Craiova, Ed. Ramuri, 1939); P.P. Panaitescu (*Herkunft der Bevölkerung der neuen Dobrogea*; text italian: *L'origine della popolazione della Dobrogea nuova*, București, Editura Bucovina, 1940; text românesc: *Originea populației în Dobrogea nouă*, București, Imprimeria Națională, 1940; text francez: *L'Origine de la population de la nouvelle Dobrogea*; text englez: *Origin of the Population in the New Dobrogea*, București, Imprimeria Națională, 1940; *Români și bulgari*, București, 1944); Ion I. Nistor (*Recuperarea Cadrilaterului*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1938); C. Constante și A. Golopenția (*Românii din Timoc*, București, Imprimeria Institutului Statistic – Societatea Română de Statistică, vol. I–III, 1943–1944); G. Arghirescu (*Teritoriul etnic al*

⁷ Brezeanu, Zbucnea, *op. cit.*, p. 47–48.

românilor); Sterie Diamandi (*Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, București, Ed. Cugetarea, 1940).

Așadar, era de ajuns ca un autor să fie trecut în index pentru ca întreaga sa operă să fie considerată subversivă și să nu mai fie citată în literatura de specialitate. Aceste opere erau șampilate cu inscripția „Fond secret” și studiate doar cu aprobări speciale.

Să vedem ce spunea Mihai Ungheanu despre această perioadă neagră din istoria culturii române: „Ca și pentru românii din Răsărit, și pentru aromâni această etapă (1944–1989), care întărea granițele naționale și politicile naționaliste din jurul României, a fost deosebit de gravă. Puține studii, foarte specializate, mai vorbeau, în România, publicului despre ei, vlahii balcanici, cum ar fi cele ale lui Silviu Dragomir. Exista, în schimb, realitatea vie. Vlahii balcanici erau o puternică evidență, viața lor fiind totuși împletită cu cea a fraților nord-dunăreni. Vitalitatea lor a învins. La sfârșitul anilor 1970 și începutul anilor 1980 a început să se vorbească și să se scrie despre acești români uitați, amenințați să-și piardă identitatea și dincolo de amfiteatrele universităților și publicațiilor academice. Amintim aceste lucruri pentru a preciza de la ce plecăm astăzi, când vorbim despre vlahii balcanici. Una era situația lor pe vremea lui I. Nenițescu sau N. Batzaria în jur de 1900, alta este la sfârșitul secolului XX. Blocul romanic oriental este în 1990 și mai erodat, iar conștiința identitară comunitară românească, aromânească subminată”⁸.

Datorită rezistenței la comunizare, reprezentanți ai aromânilor, ca și ai dacoromânilor făcând parte din clasa mijlocie sau din țărănimea prosperă, au fost încarcerati, mulți pierzându-și viața în gulagul comunist. Cei care au făcut politică în perioada interbelică au fost persecutați în mod special.

În Occident s-au refugiat mulți dintre cei care erau vizați de sistemul comunist. Un reprezentant de seamă al aromânilor, Constantin Papanace, fost conducător legionar, a activat în sprijinirea, în continuare, a aromânilor din Balcani, făcând memorii la O.N.U. și unele organizații europene⁹. Lui C. Papanace îi revine inițiativa de a publica cele două albume macedo-române la Biblioteca Română din Freiburg (Germania), primul volum, cel din 1959, fiind dedicat împlinirii a 75 de ani de la întemeierea „Societății de Cultură Macedo-Române”, iar cel de-al doilea, din 1965, împlinirii a 100 de ani de la înființarea primei școli românești în Macedonia. În aceste albume semnează numeroase personalități culturale, fiind prezente două contribuții de marcă ale lui C. Papanace: *Fermentul aromân (macedo-român) în sud-estul european*, vol. I, p. 309–372, și *Geneza și evoluția conștiinței naționale etnice la macedo-români. Redeschetarea lor națională. Studiu istorico-politic*, vol. II, p. 271–402.

⁸ Mihai Ungheanu, *Despre românii uitați sau despre identitate națională*, în volumul *Perenitatea vlahilor în Balcani*, Constanța, 2003, p. 24.

⁹ A se vedea documentele numerele 165, 167 și 168 din Brezeanu, Zbucnea, *op. cit.*

În plan științific, după 1975, s-au publicat și studii, cu preponderență lingvistice, privitoare la macedoromâni. Și pe plan internațional studierea dialectului aromân din spațiul balcanic a căpătat interes. În România au apărut lucrările fundamentale ale lui Tache Papahagi: *Dicționarul dialectului aromân*, 1963, precum și lucrările *Mic dicționar folkloric*, 1979 și *Grai, folklor, etnografie*, 1981. Alte sinteze, studii și articole se datorează unor personalități ca Matilda Caragiu Marioțeanu, Nicolae Tanașoca, Nicolae Saramandu, Elena Scărlătoiu, Gheorghe Zbucăea. În țările europene au apărut lucrări ale unor specialiști ca Paul Stahl, Neagu Djuvara, P. S. Năsturel, Max Demeter Peyfuss, A. Lazarou, T. Katsangiannis, A. Kolzida, C. Papanace, T. Vukanovici, D. Bojanici, T. J. Winniffrith, N. Caranica.

În SUA (la Bridgeport, Asociația Fărșarotul, condusă de Aureliu Ciufecu) și Germania (la Mannheim și apoi la Freiburg, Uniunea pentru limbă și cultură aromână, condusă de V.G. Barba) au început să se desfășoare, după 1985, congrese internaționale ale aromânilor, la care au participat numeroase personalități culturale și științifice.

5. SITUAȚIA AROMÂNILOR ÎN ROMÂNIA, DUPĂ 1990

Un elan nou în planul afirmării naționalității în rândul românității sud-dunărene s-a produs după 1990, când situația politică din spațiul sud-est european s-a schimbat fundamental. Dar, datorită perioadei de 50 de ani de întrerupere a relațiilor sociale și culturale dintre comunitățile românești sud-dunărene din diferite state, a neorganizării etc., existând o multitudine de factori, mișcarea națională românească în spațiul balcanic a fost deosebit de precară. Astfel, s-au ivit mai multe tendințe ideologice, în rândul elitei românești sud-dunărene, ceea ce a făcut ca nici astăzi să nu fie recunoscute, într-o serie de state, comunitățile românești, ca minorități naționale.

În România, la Constanța, s-au desfășurat anual, începând cu anul 1993, simpozionul internațional „Perenitatea vlahilor în Balcani – istorie și civilizație aromânească”, precum și Festivalul internațional de folclor aromănesc „Părinteasca Dimândare”, organizator fiind Fundația Cultural Științifică Aromână Andrei Șaguna.

Și în București s-au desfășurat festivaluri folclorice, organizate de Societatea de Cultură Macedo-Română și Fundația *Dimândarea Părintească*, conduse de Hristu Cândroveanu (editează din 1993 revista „Dimândarea”, precum și timp de zece ani revista „Deșteptarea”, care și-a oprit apariția în anul 2004).

Grupe mici de aromâni, familii sau persoane individuale, au venit permanent în România de-a lungul vremii, integrându-se în românităte. Descendenții lor au păstrat, ca un semn de noblete, amintirea ascendenței lor aromâne. De când s-au strămutat în România, vreme de peste 80 de ani, aromânii care au venit prin

colonizare au cultivat o solidaritate intergrupală deosebită, motiv pentru care au reușit să-și păstreze tradițiile specifice, cu inevitabile transformări. Viața lor socială s-a schimbat, nu mai există grupările de familii (*fâlcări*), nu mai practică păstoritul, creșterea ovinelor având loc în cadrul gospodăriilor rămase în mediul rural.

Mai ales după 1990 a avut loc un proces de migrație de la sate spre orașe (București, Constanța, Tulcea), unde existau oportunități de afaceri, astfel încât numeroase familii au astăzi o situație economică înfloritoare.

Spre deosebire de românii basarabeni refugiați după ocuparea Basarabiei de către URSS, aromânii au avut șansa de a se strămuta din Cadrilater în grup compact, ocupând casele bulgarilor și nemților plecați în țările lor. Astfel, astăzi, cea mai mare concentrare a aromânilor se află în Dobrogea, în județele Tulcea și Constanța.

Prin legea 9/1998 s-au acordat despăgubiri persoanelor care au intrat în schimbul de populație din anul 1940, fiindu-le calculate diferențele între proprietățile părăsite (terenuri, culturi agricole neculese, anexe gospodărești) în Cadrilater și cele primite în Dobrogea de Nord. În acest fel, macedoromânilor li s-a făcut o reparație istorică.

Din 2007, Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului a aprobat tematica pentru desfășurarea unui curs opțional pentru clasele I–XII, numit „Cultură și tradiții aromâne”, în scopul prezervării culturii specifice aromânilor.

6. APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA IDEII „ARMÂNJE” DIVERGENTĂ CU NAȚIONALITATEA ROMÂNĂ

În Germania, la Freiburg, organizația condusă de Vasile Barba¹⁰, *Uniunea pentru limbă și cultură aromână*, a inițiat un curent de afirmare a naționalității distincte aromâne în spațiul sud-est european. Ideile au fost promovate în cadrul conferințelor internaționale pe care le-a organizat, începând din anul 1985, la Mannheim și Freiburg, precum și în paginile revistei „Zborlu a nostru” („Cuvântul nostru”). „Esența acțiunii promovate, în acest caz, a fost și este recunoașterea, atât în țările de origine, cât și pe plan internațional, a identității etnice distincte a aromânilor, precum și acordarea de drepturi culturale garantate”¹¹.

Această idee a prins în diferite cercuri ale comunităților românești sud-dunărene și din diaspora. S-a încercat astfel ca statul român să fie scos din

¹⁰ Rudă apropiată a familiei politicianului M. Geoană, V. Barba, decedat în anul 2007, în ultimul său articol își puneă speranța salvării aromânilor tot în statul român: „Eu sunt azi în vârstă și privesc cu mare teamă la evoluția destinului aromânilor. Peste tot în Balcani soarta lor este îngrijorătoare: o splendidă cultură apune încet, fără să trezească regrete nimănui. Nu am ce face și trebuie să-mi pun speranțele tot în România. Ea este, dacă nu patria noastră natală, precum în cazul daco-românilor, e, în schimb, singura noastră patrie pe acest pământ. Iar istoria și cultura noastră sunt depozitul vechi – și, credem noi, stimabil – al înseși originilor și culturii sale” („Curierul național”, 18 martie 2006).

¹¹ Brezeanu, Zbucnea, *op. cit.*, p. 49.

problematica românității balcanice. S-a procedat chiar la inventarea unui alfabet, având ca rol depărtarea de limba română, unde aromânii se scriu *aromânji*, iar *ș* – *sh*, *ț* – *ts*, *i* – *j*. Petar Atanasov relatează că „s-a încercat fără succes o standardizare a aromânei, în condițiile în care dialectul are 6 variante locale, unele situate în țări diferite și supuse unor împrumuturi de termeni moderni și necesari din limbi diferite”.

Numeroși macedoromâni, oameni de cultură, au atras atenția asupra a ceea ce ei au considerat ca fiind o diversiune. Cităm doar pe scriitorul Hristu Cândroveanu, poetul Zahu Pană, Aureliu Ciufecu, acad. Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ion Caramitru, Stoica Lascu, Virgil Coman, Nistor Bardu, Constantin Dida, Puiu Hașotti ș.a. Congrese și simpozioane ale unei asociații intitulate la început Comunitatea Aromânilor din România, mai apoi Comunitatea Armânilor din România (ACAR), au avut loc anual la Constanța, începând din august 2004, la concurență și în același timp cu simpozionul științific „Perenitatea vlahilor în Balcani”, cu scopul de a produce confuzie.

În presă, trebuie semnalat articolul prof. Stoica Lascu, din ziarul „România liberă”, precum și editorialele din revista „Dimândarea”, ale prof. Hristu Cândroveanu, care au arătat interesele pe care le-ar avea autointitulații conducători ai comunităților aromâne. Și Academia Română a dat un amplu comunicat, în urma a două conferințe susținute în Aula Academiei Române, la 31 octombrie 1994 și la 28 ianuarie 2005, de către acad. Matilda Caragiu-Marioțeanu: *Limba română și varietățile ei locale*, respectiv *Aromânii și aromâna astăzi*, în care se arată că „Ne aflăm în fața unei diversiuni, izvorâte din interese mercantile ale unor cercuri din țară și din străinătate, ce ignoră adevărata istorie a acestei ramuri a romanității răsăritene și a dialectului aromân, care, împreună cu cel dacoromân, cel meglenoromân și cel istroromân, formează limba română”.

S-a încercat inventarea unei identități aromâne separată de cea a românilor. Astfel, după teoriile unor autori fără studii de specialitate, aromânii ar fi descendenții antecilor macedoneni, care făceau parte din familia popoarelor indo-europene, principalul moment istoric fiind fondarea imperiului condus de Alexandru Macedon. A început să se vorbească, în cadrul asociațiilor afiliate ACAR, de un popor „macedoarmân”, nemaifolosindu-se denumirea consacrată – *macedoromân*.

Reprezentanții ACAR au cerut, la 16 aprilie 2005, prin comunicatul *Vrearea Armânjilor*, să fie înregistrați ca minoritate națională în România. Se hotăra că este nevoie de „afirmarea etnică și culturală a aromânilor din România, ca parte a poporului armânesc din Balcani și totodată am hotărât să facem toate demersurile necesare la autoritățile competente, în vederea înregistrării ca minoritate națională în România”. În același timp, se făcea precizarea că „România a fost, de la începutul existenței sale ca stat național, un sprijin pentru armâni, în forme astăzi depășite, circumstanțiate de epocă. Strategia de supraviețuire a străbunicilor noștri, care, la sfârșitul secolului al XIX-lea, sacrificau propria identitate pentru a găsi protectori puternici, era și ea circumstanțiată de epocă. Strategia noastră de salvare

și dezvoltare a limbii, a culturii armâne este cea de afirmare a propriei identități și de participare la concertul multicultural european și universal”.

Se pare însă că, cel puțin în România, aceste declarații nu au făcut decât să trezească reacția celor care, în alt mod, nu s-ar fi exprimat, așteptând, din considerente de conjunctură, momente prielnice. În acest fel, în mass-media au apărut, în ultimii cinci ani, numeroase luări de poziție, comentarii, cu privire la istoria, cultura, tradițiile și apartenența sau neapartenența națională la românitate a aromânilor.

Ideea vehiculată de ACAR, de transformare a aromânilor în minoritate națională în țara lor, este, din punctul nostru de vedere, total eronată, neavând niciun temei istoric și științific. Cu abilitate s-a încercat, așa cum am văzut, inventarea unui alfabet, cu scopul de a crea un argument pseudolingvistic pentru recunoașterea unei limbi noi, diferită de cea romană. S-a încercat inventarea unei noi denumiri pentru aromâni (*aromânji/armânji*). Facem precizarea că termenul de aromân era unul generic pentru întreaga populație. Dacă grămostenii își spun *armâni*, fărșeroții își spun *rrămâni*.

Mai sesizăm că la Recensământul populației din anul 2002, au existat două rubrici pentru aromâni și macedoromâni, care apoi au fost cumulate la rubrica „români”. Această practică a fost introdusă artificial și eronat, din mai multe considerente: **1.** *macedoromâni* și *aromâni* desemnează aceeași populație; **2.** nu știm care a fost considerentul – probabil că s-a dorit aflarea numărului descendenților din strămoși care s-au repatriat de peste hotare, din comunitățile istorice din jurul granițelor, în patria-mamă, dar atunci ar fi trebuit să existe rubrici pentru meglenoromâni (care s-au colonizat odată cu aromânii), pentru românii timoceni, românii din Ungaria, românii bucovineni din Ucraina, basarabeni; **3.** dacă alta a fost ideea, ar fi fost necesară, din rațiuni de exactitate, introducerea tuturor subgrupelor de români: ardeleni, olteni, maramureșeni, moldoveni, bănațeni, dobrogeni ș.a., ajungând astfel la ridicol.

Remarcăm și faptul că, în numeroase cazuri, s-a încercat acreditarea ideii că aromânii sunt o minoritate în țara lor, introducând ansambluri artistice în cadrul unor manifestări folclorice sau emisiuni televizate alături de cele aparținând minorităților naționale și nu printre celelalte grupuri etnografice de români.

ACAR a început să notifice instituțiile românești (Ministerul Educației, Cercetării și Învățământului, Guvernul României, Președinția României, Departamentul pentru Minorități Etnice), cerând, în numele aromânilor din România, să fie înregistrați ca minoritate națională. Alte asociații aromânești din România, cum sunt Societatea de Cultură Macedo-Română, Asociația Picurarul de la Pind, Mușata Armână, Fundația Cultural-Științifică Aromână Andrei Șaguna ș.a. au protestat, considerând că aromânii sunt români, identitatea lor nefiind subiect de tranzacție politică. În cele din urmă, ACAR a chemat în instanță statul român, pentru nerecunoașterea ca minoritate etnică, proces aflat astăzi pe rol.

ACAR a acționat și pe plan internațional, la Uniunea Europeană și Consiliul Europei, acuzând autoritățile române de faptul că nu-i recunosc ca minoritate

națională. De asemenea, ACAR s-a afiliat la organizații internaționale care au activități privind drepturile minorităților etnice, cum sunt FUEN (Uniunea Federală a Comunităților Etnice din Europa), YEN (Tinerii Națiunilor Europene), EBLUL (Biroul European pentru limbi mai puțin folosite). S-a instituit o „zi națională” a aromânilor (23 mai) în amintirea iradei imperiale a sultanului Hamid al II-lea din anul 1905, prin care se recunoștea „supușilor valahi” dreptul de a se organiza în comunități naționale care să îngrijească de cultivarea în limba maternă în bisericile și școlile finanțate de statul român. Mistificator se afirmă astăzi că la 1905 s-a recunoscut „poporul armân” din Balcani. Însăși iradeaua respectivă a fost obținută prin eforturile diplomației române, care a amenințat ruperea relațiilor diplomatice cu Imperiul otoman. Iradeaua a fost urmată de represiunea din partea bandelor grecești, care a produs în rândurile aromânilor peste 400 de victime. Iradeaua a fost dată la 9 mai, în preziua zilei regalității (10 mai). Fixarea pe 23 mai a acestei sărbători se face pe logica calendarului pe stil vechi. Ziua respectivă este una cu însemnătate profundă pentru aromâni, dar nu zi națională, întrucât numai națiunile au zile naționale.

Transformarea unei populații colonizate în „Patria-Mamă” în minoritate națională ar fi fără precedent. Grecii din Asia Mică (1 500 000) au plecat în Grecia în 1923, în schimbul lor refugiindu-se turci (musulmani) în Turcia. Bulgarii intrați în schimbul de populație în anul 1940, din Cadrilater, nu sunt considerați minoritate în Bulgaria. Sașii, șvabii, germanii din Dobrogea plecați după 1940 în Germania, sunt germani. Evreii din toată lumea au constituit statul Israel. Astfel de schimburi de populație, emigrări și colonizări pe considerente naționale sunt numeroase în secolul al XX-lea. În această idee generală trebuie inclusă și colonizarea aromânilor și meglenoromânilor în Cadrilater, care apar în documentele de colonizare ca români din Macedonia.

Academia Română, printr-un comunicat emis în luna iunie 2005, dezavuează teza conform căreia aromânii trebuie considerați minoritate, apreciind că „ne aflăm în fața unei diversiuni, izvorâte din interese mercantile ale unor cercuri din țară și din străinătate, ce ignoră adevărata istorie a acestei ramuri a romanității răsăritene și a dialectului aromân, care, împreună cu cel dacoromân, cel meglenoromân și cel istroromân, formează limba română”.

Mulți aromâni, atât din țară, cât și din străinătate, au respins, de asemenea, ideea unui popor aparte și a înregistrării „minorității aromâne” în România, în cadrul unor simpozioane științifice, congrese, articole de presă, discuții pe bloguri ș.a.

În luna noiembrie, în Rezoluția Congresului Aromânilor de la Tirana, de asemenea se resping ideile „neoromaniste”, considerate diversioniste și mistificatoare. Cităm punctele rezoluției: „**I.** Avertizează asupra iminenței consecințelor grave pe care le va avea asupra păstrării și conservării identității aromânești perpetuarea actualelor tendințe de ignorare și negare a drepturilor specifice ale aromânilor la educație, serviciu religios și mass-media în limba maternă, în țările de origine a aromânilor (*home countries*) din spațiul balcanic;

2. Condamnă mistificările prin care istoria și identitatea aromânilor sunt deformate în statele de origine a aromânilor (*home countries*) din spațiul balcanic în scopul neacordării pentru aromâni a statutului de minoritate națională; 3. Protestează împotriva stratagemelor și artificilor de interpretare a legislațiilor prin care autoritățile din țările de origine a aromânilor (*home countries*) din spațiul balcanic caută să nu le recunoască acestora statutul de minoritate națională și drepturile aferente; 4. Reamintește statelor de origine a aromânilor (*home countries*) din spațiul balcanic că acceptarea diversității etnice cultural-lingvistice și respectarea drepturilor etnice sunt precondiții ale integrării în structurile europene și euro-atlantice; 5. Critică vehement încercările mistificatoare ale unor entități neoaromânești cu falsă reprezentativitate și legitimitate de a crea o nouă identitate a aromânilor, sub denumirea de „macedonarmâni”, creând în mod intenționat o confuzie cu denumirea tradițională de „macedo-români”. Este o diversivune cu caracter extremist, izvorâtă din interesele mercantile și politice ale unor cercuri din România și din afara ei, ce ignoră adevărata istorie a acestei ramuri a romanității răsăritene și a dialectului aromân, care, împreună cu cel dacoromân, cel meglenoromân și cel istroromân, formează limba română; 6. Condamnă ca aberantă, provocatoare, periculoasă și falsificatoare teza potrivit căreia aromânii („macedonarmânii”) ar fi un popor diferit de poporul român și ar trebui recunoscuți ca minoritate națională în România. Aromânii au început să apară în spațiul din nordul Dunării după formarea statelor românești și numărul lor a crescut continuu de-a lungul timpului. Ei au considerat, fără excepție, că s-au stabilit între frații lor, în țara lor, având conștiința clară că sunt parte a neamului românesc; 7. Reafirmă apartenența aromânilor la românitate, deopotrivă cu dacoromânii și indiferent de denumirea folosită în țările de origine ale aromânilor (*home countries*) din spațiul balcanic pentru a-i numi pe aromâni; 8. Cere statului român: să-și asume deplin răspunderea pe care o are față de românitatea balcanică, în continuitatea și spiritul valoroasei tradiții istorice, așa cum rezultă și din documentele diplomatice române și europene; să-și exprime public, prin acțiuni cu relevanță diplomatică și internațională, interesul pentru aromânii din afara granițelor, în calitate de stat înrudit (eng. *kin state*) al acestora; ei să continue și să intensifice demersurile de susținere a aromânilor/rrămănilor/vlahilor de pretutindeni, pentru ca aceștia să beneficieze, în statele de origine ale aromânilor (*home countries*) din spațiul balcanic, de drepturile și libertățile consacrate în documentele europene în materie, astfel încât să-și poată păstra, dezvolta și afirma identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă; să continue și să intensifice sprijinirea în țară a păstrării și a cultivării dialectului, culturii și tradițiilor aromânești, și pentru a nu se alimenta frustrările ce ar putea fi speculate și instrumentalizate de „neoaromâniști” pentru alienarea identității aromânești și erodarea unității naționale a poporului român; 9. Solicită forurilor europene și internaționale îndrituite să întreprindă demersurile necesare pentru recunoașterea aromânilor ca minoritate națională în statele de origine a aromânilor (*home countries*) din spațiul balcanic și pentru acordarea

drepturilor ce decurg din acest statut; **10.** Punctele **8.** și **9.** se referă și la celelalte două ramuri ale românității: meglenoromânii și istroromânii; **11.** Decide constituirea Forumului Internațional al Aromânilor (pe bază colegială, cu întruniri periodice), al organizațiilor legitime și reprezentative ale aromânilor de pretutindeni, și a unui Secretariat Permanent al acestuia (cu sediul la București), care să gestioneze problematica aromânească în perioadele dintre congrese și să le pregătească. Statutul Forumului Internațional al Aromânilor și al Secretariatului Permanent vor fi stabilite ulterior” (semnatare sunt: Societatea Culturală Macedo-Română, Asociația Culturală Aromânii din Albania, Asociația Mușeata Armână, Asociația Picuraru de la Pind, Asociația Cârlibana, Asociația In Media Res (Serbia), Congresul de Cultură Macedo-Română din SUA, Fundația Cultural-Științifică Aromână Andrei Șaguna, Asociația Culturală Veria).

SOCIETATE ȘI SECURITATE

FLORENTINA FUNIERU*

ABSTRACT

SOCIETY AND SECURITY

The study emphasizes the most important theories in the field of security studies and is concerned with the threats directed at the supportive elements of human communities which are less visible than the traditional ones. They are accompanied by a force that conquers mental spaces and changes the individual's self-awareness, namely that of the social will.

This study discusses the societal security of the social will on a historical time axis, beginning with the 12th century (when social authority, temporal power, is separated from the authority of the Church, from spiritual power), followed by a second historical moment of the deconstruction of social frames, which occurred in the 19th century (that of the romantic culture, as reaction to the rationalist individualist trend), and by the year 1989, a third moment of rupture analyzed in comparison with the others.

Keywords: societal security, social will, deconstruction of social frames.

ACCEPȚII ALE TERMENULUI SECURITATE

Etimologic, termenul *securitate* își are rădăcinile în Imperiul Roman, în perioada domniei împăratului Hostilian – 250 d. Hr. Zeița care asigură protecția și bunăstarea imperiului se numea Securitas, înțelesă ca „libertate în fața amenințării”.

În Dicționarul Explicativ al Limbii Române (1998), cuvântul securitate semnifică „faptul de a fi la adăpost de orice pericol; sentiment de încredere și de liniște pe care îl dă cuiva absența oricărui pericol; protecție, apărare”.

Strategia de Securitate Națională a României definește securitatea națională ca reprezentând „condiția fundamentală a existenței națiunii și a statului român și un obiectiv fundamental al guvernării; ea are ca domeniu de referință valorile, interesele și obiectivele naționale. Securitatea națională este un drept imprescriptibil care derivă din suveranitatea deplină a poporului, se fundamentează pe ordinea

* Address correspondence to Florentina Funieru: București, sector 1, str. Sf. Maria nr. 2, bl 9A, ap. 37. România, e-mail: funieruf@yahoo.com.

constituțională și se înfăptuiește în contextul construcției europene, cooperării euroatlantice și al evoluțiilor globale”.

Între anii 1982–1993, conceptului de securitate i se dau următoarele sensuri¹:

Penelope Hartland-Thunberg (1982) definea securitatea ca fiind „capacitatea unei națiuni de a promova cu success interesele sale naționale”; la Walter Lippmann (1962), „o națiune are securitatea asigurată, în măsura în care nu se află în pericol de a fi nevoită să sacrifice valori importante, dacă dorește să evite războiul, și este capabilă, dacă este provocată, să le păstreze, prin obținerea victoriei într-un astfel de război”; după Arnold Wolfers (1962), „în oricare dintre sensurile obiective, [securitatea] măsoară absența amenințărilor la adresa unor valori existente; într-un sens subiectiv, absența temerii, că astfel de valori vor fi atacate”; pentru Ole Waever (1993), securitatea reprezintă „prezervarea, în condiții acceptabile de evoluție, a pattern-urilor tradiționale de limbă, cultură, asociere și de identitate națională, religioasă și de obiceiuri”.

EVOLUȚIA TEORIILOR PRIVIND CONCEPTUL DE SECURITATE

În secolul XX securitatea a fost abordată prin intermediul a două perspective dominante:

– *teoria realismului*, pentru care relațiile internaționale pot fi înțelese prin descifrarea modului în care puterea este distribuită între state. Relațiile internaționale sunt un domeniu al necesității (statele trebuie să obțină putere, pentru a supraviețui într-un mediu competitiv) și al continuității în timp. În cadrul școlii realiste, accentul este pus pe conceptul de putere și pe derivatele ei: politica de putere și echilibrul de putere.

Autorii care reprezintă curentul realist sunt: Raymond Aron, Edward Hallett Carr, Robert Gilpin, John Hertz, George Kennan, Henry Kissinger, Stephen Krasner, Hans Morgenthau, Susan Strange, Kenneth Waltz.

– *teoria idealismului*, pentru care războiul este considerat o amenințare majoră, derivată din problema securității naționale, iar eliminarea războiului și instaurarea păcii conduc la eliminarea problemei de pe agenda internațională. Reprezentanții școlii idealiste sunt: Norman Angell, Charles Beitz, Michael Doyle, Francis Fukuyama, David Held, John Hobson, Stanley Hoffmann, Richard Rosecrance, Woodrow Wilson, Alfred Zimmern.

Ambele teorii s-au dovedit a avea capacități limitate în a stabili ce este constant și ce se schimbă în viața internațională și a studiilor de securitate. Noile circumstanțe internaționale reclamă noi reguli în domeniul securității. Redefinirea regulilor privind securitatea internațională după prăbușirea ordinii bipolare ridică problema existenței unui model de securitate rezonabil și acceptabil pentru

¹ Confer. Ionel Nicu Sava (2005), *Studii de securitate*, București, Centrul Român de Studii Regionale, p. 8–9.

majoritatea țărilor lumii, atât la nivel practic, cât și la nivel teoretic. Conceptul de securitate a cunoscut o transformare radicală în ultimele decenii, în consecință, noile sale dimensiuni și semnificații se impun a fi dezbătute.

Abordarea tradiționalistă plasa securitatea, pe de o parte, ca un derivat al puterii, rezultat din puterea exercitată de un stat pentru a impune jocul pe scena relațiilor internaționale (Școala Realistă de Relații Internaționale, dezvoltată de E. Carr și H. Morgenthau) și, pe de altă parte, ca o consecință a păcii (Școala idealistă, creată la începutul sec. XX în jurul Ligii Națiunilor).

Eșecul definiției tradiționale a securității devine evident odată cu lucrarea, din 1993, *People, State and Fear*, a lui Barry Buzan, întemeietorul Școlii de la Copenhaga. Marcând deficiențele conceptului, Buzan remarcă ambiguitatea lui, căci a vedea securitatea fie ca un produs al puterii, fie ca unul al păcii nu realizează o clarificare deplină, luând în considerare criticile reciproce ale susținătorilor celor două definiții.

De asemenea, Barry Buzan susține că securitatea, în parametrii tradiționali, este un concept ideologizat, politizat, limitat, căci, dacă ea este doar o consecință a puterii militare, nu are mijloace pentru a defini noile amenințări, fiind subordonată specificității studiilor strategice și devenind dependentă de evoluția tehnologiei, care influențează actualitatea studiilor strategice.

În consecință, se impune un alt tip de discurs, mai larg, care să precizeze, în vederea conceperii strategiilor de securitate, cine sunt beneficiarii acesteia, precum și modul de realizare a securității și introducerea ideii de *securizare* (procesul prin care problematica este transpusă în termeni de securitate). Securitatea este o construcție socială subiectivă, edificată pe baza percepției unor date și fapte cu caracter obiectiv².

Securitatea nu înseamnă doar studiul amenințărilor, utilizării și controlului forțelor armate (Stephen Walt), ci devine o funcție de conservare a societăților. Se impune o redefinire a conceptului de amenințare și este necesară o conexiune utilă între amenințări și vulnerabilități.

După cum precizează Barry Buzan, „securitatea colectivităților umane este afectată de factori din cinci sectoare principale: militar, politic, economic, social și de mediu. Securitatea militară privește interacțiunea dublă a capacităților statului, de ofensivă și defensivă armată, și percepția statelor, fiecare despre intențiile celuilalt. Securitatea politică se referă la stabilitatea organizațională a statelor, a sistemelor de guvernare și a ideologiilor care le legitimează. Securitatea economică privește accesul la resurse, finanțe și piețe, necesar pentru a susține statul la un nivel acceptabil de bunăstare și de putere. *Securitatea societală se preocupă de capacitatea de susținere, în limitele unor condiții de evoluție acceptabile, a elementelor tradiționale de limbă, cultură, identitate, obiceiuri culturale și religioase.* Securitatea mediului se referă la menținerea biosferei locale și planetare, ca suport esențial, de care depind toate acțiunile oamenilor. Aceste cinci

² *Ibidem.*

sectoare nu operează separat. Fiecare definește un aspect focal în cadrul problemei securității și o cale de ordonare a priorităților, dar toate sunt legate împreună printr-o rețea puternică de legături”³.

Prin urmare, securitatea statului cuprinde securitatea militară, politică, economică, ecologică, alături de cea societală. Aceasta din urmă este influențată de celelalte, dar nu se confundă cu ele.

Ole Waeber (1993) delimitează conceptul de securitate societală astfel: dacă națiunea este o „comunitate în căutarea statului”, nu putem echivala securitatea națiunii cu securitatea societală, pentru că securitatea societală se referă la securitatea din afara statului sau „alături” de stat. Securitatea națiunii s-ar referi, în acest caz, la securitatea politică. Se includ *sensul de identitate, de comunitate și de moralitate, pe care le asigură națiunea, în cadrul securității societale*; dacă o reducem la securitatea grupurilor, operăm o fragmentare a acesteia; dacă reducem securitatea la aceea individuală, revenim la conceptul atomist al securității, din care s-a inspirat una dintre abordările „securității naționale” (înțeleasă ca agregatul securității de grup și individuale)⁴.

Securitatea statului (obținută pe cale militară, diplomatică și economică) și siguranța indivizilor (obținută pe cale polițienească) trebuie completată cu securitatea societății, cea societală.

Prezentate sintetic, sub formă de tabel, tipurile de securitate apar astfel:

Securitate politică	Securitate națională
Securitate socială	Securitate socială = securitatea fizică a indivizilor: financiară, a locului de muncă, familială etc. Este specifică indivizilor.
Securitate societală	Securitatea identității, culturii și religiei înțelese ca procese între indivizi și grupuri.

Conceptul de securitate societală se preocupă de capacitatea societății de a se perpetua în caracterele ei definitorii, în condiții de schimbare socială⁵.

TEORIA ISPITELOR (MIRCEA VULCĂNESCU). „FORȚA VECHĂ” ȘI „FORȚA NOUĂ”

Aplicând teoria securității societale la contextul actual al societăților contemporane, se poate observa că acestea sunt afectate de o plajă largă de amenințări, care vin să modifice ordinea interioară a corpului social: valorile spirituale sunt înlocuite cu valori materiale, calitatea este înlocuită de cantitate,

³ Barry Buzan (2000), *Popoarele, statele și teama. O agendă pentru studii de securitate în epoca de după războiul rece*, Editura Cartier Istoric, p. 31.

⁴ Apud Ionel Nicu Sava (2005), *Studii de securitate*, București, Centrul Român de Studii Regionale, p. 49.

⁵ Barry Buzan, *op. cit.*

omul e dominat de tehnică, se înregistrează diminuarea identității, absența idealurilor, uitarea tradițiilor, disprețuirea obiceiurilor, egoismul, exploatarea, robia, sărăcia, mizeria, adevărul răstălmăcit, uitarea binelui.

O colectivitate se definește prin „unitatea și intensitatea idealității sale”⁶, afirmă sociologul clujean Dan Rădulescu. Cel ce vrea pieirea acelei colectivități luptă contra idealității sale, pentru slăbirea acesteia și a sentimentelor pe care le împărtășesc oamenii, întruchipate în sistemul ei de valori⁷.

Tot ceea ce provoacă rupturi și dezbinări unității de idealitate a comunităților umane constituie o amenințare și intră în obiectul de studiu al teoriei securității societale.

Istoria arată că amenințările de orice tip au existat dintotdeauna și lupta împotriva lor este un ideal greu de atins. Societățile contemporane se confruntă cu amenințări, care se înscriu într-un tipar nou și utilizează alte pârgii decât cele tradiționale. Astăzi, amenințările se îndreaptă spre elementele de susținere a comunităților umane și sunt mai puțin vizibile decât cele tradiționale. Ele vin cu o forță de cucerire a spațiilor mentale și schimbă conștiința de sine a individului, adică a voinței sociale.

Acest fenomen este prezent și în societatea românească, mai cu seamă după anul 1989, datorită intrării țării noastre într-o altă zonă de influență, cea occidentală. Societatea românească nu se găsește pentru prima dată în această ipostază: de pildă, societatea de la finele secolului XIX și prima jumătate a secolului XX „se prezenta ca un spațiu de tranziție de la vechea ordine patriarhală la ordinea capitalist-mercantilistă și începuturile capitalismului financiar, sărind peste faza liberalismului. Schimbările de natură mercantilistă au făcut breșe în societatea autarhică, cu tot cortegiul de efecte sociale, economice, psihologice neanticipate și nedezirabile ale tăvălugului transformărilor: dislocarea unor structuri patriarhale, ruina industriei casnice țărănești, politicianismul, pseudocultura etc”⁸.

Această perioadă se bucura de privilegiul unei generații care a creat o „cultură critică” împotriva patologiilor care amenințau societatea, constituind un veritabil suport al elementelor tradiționale de limbă, cultură, identitate, de obiceiuri culturale și religioase.

Generațiile, afirmă Ilie Bădescu, „pot fi diferențiate între ele după cum acționează pentru întărirea idealității popoarelor din care fac parte, ori din contră, spre slăbirea acelei identități”⁹.

⁶ Dan Rădulescu (1936), *Problema spiritualității, ca problemă de temelie a sociologiei dinamice*, în „Însemnări sociologice”, Cernăuți, nr. 11, p. 18, *apud* Ilie Bădescu (2007), *Sociologie noologică. Ordinea spirituală a societății*, București, Editura Mica Valahie, p. 139.

⁷ Ilie Bădescu, *op. cit.*

⁸ Maria Larionescu, *Controverse asupra dezvoltării sociale: puncte de vedere în sociologia românească*, în Cătălin Zamfir, Laura Stoica (2006), *O nouă provocare: dezvoltarea socială*, Iași, Editura Polirom, p. 32.

⁹ Ilie Bădescu, *op. cit.* p. 139.

Grupările intelectuale românești din perioada interbelică: gustiană (M. Vulcănescu, A. Golopenția, Ion Ionică), gândiristă (N. Crainic, V. Băncilă), „Crinul alb” (N. Ionescu), și „Noua Generație” (M. Eliade și C. Noica) susțineau o evoluție pe cale organică a societății românești, adică pornind de la fond spre forme și nu invers, așa cum s-au derulat evenimentele. Din acest punct de vedere, „există două tipuri de elite în lume: una care-și desfășoară activitatea în cadrul comunității culturale a propriului popor (elitele organice) și elitele care se îndepărtează de acest scop comunitar, ba chiar contestă comunitatea tradițiilor, până la disprețuirea poporului însuși ca ființă etnică”¹⁰.

În fiecare epocă, generațiile au manifestat tendința de raliere la o concepție, model, paradigmă dominantă sau, după denumirea lui Mircea Vulcănescu, „ispită”. Pentru poporul român, cele mai importante dintre acestea ar fi: „Ispita autohtonă: Aron Pumnul, Pârvan, Blaga: Revolta fondului nostru nelatin. Iorga. Crainic. Botta (măsură, încăpățănare, răbdare). Ispita română: juridicitate, consecvență, caracter, iezuitism: Blajul (Maniu). Munții. Latiniștii. Ispita bizantină: (Iorga, Hașdeu, Eliade). Politică, strălucire, fast, sfărâșare, jafuri, lărgime, toleranță. Ispita slavă: (Stere – «Viața Românească»). Religiozitate, lăsare în voie, moliciune, exaltare, mlădiere, delicatețe. Ispita franceză: 48-istii. Expresie. Scoatere din sine ca trecere de mod (imitație). Ispita germană: junimiștii, Eminescu. Metafizică. Reîntoarcerea spre sine (aspect curios al influenței germane). Nu dislocare, ci colocare. (...) Ispita balcanică (greco-bulgară): formulă nouă a ispitei bizantine trivializate. Grupurile (restul): ispita orientală (contemplație, nerușinare, pasivitate, echilibru, scepticism). Ispita occidentală (a orașului): activitate, organizare, mistică socială etc. Ispita nordului (a muntelui). Ispita Sudului (a șesului, a apei, a câmpului și a Dunării). Românii reprezentativi: sintetici”¹¹.

Voința socială s-a modelat în timp, în funcție de aceste modele. Interesant de observat este gradul de abatere de la starea ei naturală, în condițiile particulare ale fiecărui model de viață. Poate începutul modernității ar fi ilustrarea cea mai semnificativă, ca ispită a voinței sociale, fiindcă ea a adus umanității patologiile cele mai grave, începând cu Revoluția Franceză, răsturnând ordinea corpului social și dându-i un alt sens ideatic.

Pe o axă a timpului istoric, prin corelarea voinței sociale cu modalitatea de impunere a modelului comunist și cu cea de impunere a modelului occidental, capitalist, avem următoarea funcție:

- *voință socială {forță veche}* și
- *voință socială {forță nouă}*.

Observăm că ambele modele se impun cu forța, cu diferența că „forță veche” este percepută ca fiind negativă, în timp ce „forță nouă” este percepută ca fiind pozitivă, de unde rezultă că „forță nouă” este mai puțin vizibilă și luptă cu mijloacele seducției psihice.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Apud* Nicolae Frigioiu (2001), *Politologie și doctrine politice*, București, Tema nr. 9. Naționalismul românesc în perioada interbelică, p. 152.

Indicatorii „forței vechi” sunt evidenți prin natura relațiilor sociale: s-au creat reacții dincolo de cenzură, prin schimburi de cărți interzise, prin ascultarea postului de radio Europa Liberă etc., acțiuni care arătau o percepție negativă față de sistemul comunist. Prin urmare, voința socială își crease mijloace de supraviețuire spirituală, „un boicot al istoriei”, parafrazându-l pe L. Blaga: „populația românească arăta o rezervă împinsă până la boicot – e vorba despre un boicot firesc și nu lucid organizat – față de stăpânirea recunoscută exterior, dar nu lăuntric. Acest boicot al istoriei, foc arzând sub cenușa marii liniști, era înțelepciunea vitală a strămoșilor noștri, darul cu care au fost binecuvântați deodată cu frunza verde. Procesul de retragere a unei populații din istorie într-o viață de tip organic se numește boicot al istoriei, adică instinctul de autoapărare, care este înțelepciunea vitală a strămoșilor”¹².

Indicatorii „forței noi” sunt mai puțin vizibili, deoarece plasează stilul de viață în orizontul structural al voinței sociale, altminteri spus, determină individul să considere modelul de viață ca fiind propria lui opțiune. În acest caz, puterea constă nu în coerciție, ci în atracție. Teoria sociologiei noologice a dovedit faptul că ofertele de rețete de la o ideologie sau alta nasc false valori și acționează pentru descompunerea comunității într-o sumă de indivizi fără conștiință de sine. Ceea ce rezultă este o dislocare a societății de cadrele ei sociale și naturale.

În funcție de cadrul explicativ al teoriei gustiene a voinței sociale, putem considera că nucleul unității sociale poate fi măcinat în interior de o forță distructivă, la capătul căreia se află substituirea ordinii sociale cu o alta.

VOINȚA SOCIALĂ (DIMITRIE GUSTI)

În concepția gustiană, voința socială reprezintă expresia conștiinței de sine și presupune capacitatea indivizilor de a-și fixa scopuri și de a acționa în concordanță cu un anumit set de valori. Pentru o înțelegere deplină a ceea ce înseamnă voință socială, Dimitrie Gusti dezvoltă ideea dublei determinări a voinței sociale, și anume: motivarea afectivă și rațională a acesteia. Motivarea afectivă se exprimă prin trei afecte tipice: iubirea de sine, simpatia și religiozitatea. Iubirea de sine, afect însoțitor al conștiinței de sine, se proiectează în afară sub forma simpatiei, devenind un factor de creație socială în comunitate; prin simpatie, omul surprinde identitatea sa cu alți oameni și astfel ia naștere conștiința de grup. Iubirea de sine și simpatia se găsesc unite, printr-o sinteză creatoare, într-un afect superior: frica respectuoasă sau venerația față de necunoscut, care implică subordonarea conștiinței a propriului eu față de puterile naturii și societății, recunoscute ca mai înalte. Motivarea rațională a voinței sociale este o succesiune progresivă de

¹² Lucian Blaga (1969), *Trilogia culturii. Orizont și stil*, București, Editura pentru Literatură Universală, p. 231.

reprezentări ale scopului și mijloacelor pentru atingerea lui: mobilurile percepției (care aparțin voinței neevoluate, instinctive – individul, neavând reprezentarea scopului, recurge la mijloacele ce-i stau la îndemână); mobilurile intelectului (inteligent se dovedește omul care caută cu perspicacitate mijloacele adecvate țelului, specifică acestei motivări fiind alegerea mijloacelor); mobilurile rațiunii (rațional este cel care stăpânește atât scopurile, cât și mijloacele, specifică fiind aici alegerea scopurilor). În funcție de reprezentarea scopului și a mijloacelor, se deosebesc trei trepte de evoluție a voinței sociale: voința scurtă sau embrionară a omului supus impulsurilor, voința slab dezvoltată (a celor care știu alege mijloacele) și voința lungă (a celor care stăpânesc perspectiva scopurilor). Voința socială constituie *causa causans* a vieții sociale, dar îi lipsește materialul asupra căruia se exercită imboldul de socializare a voinței¹³.

Voința socială este constituită din unitatea mediului sau a cadrelor vieții sociale, care definesc virtualitățile, putințele de devenire ale vieții societății, cu alte cuvinte, mediul: natura sau cadrul cosmic și viața sau cadrul biologic formează cadrele naturale, asociale; timpul sau cadrul istoric și conștiința sau cadrul psihic formează cadrele imanente sociale. Cadrele provoacă reacții ale voinței, indicând o posibilitate, dar nu o necesitate. Mecanismul vieții sociale este doar declanșat de cadre, în timp ce reacțiunea se săvârșește după o structură proprie voinței. Sub presiunea cadrelor, voința se actualizează în patru tipuri de manifestări: economice, spirituale, etno-juridice și politico-administrative. Manifestările economice și spirituale sunt constitutive vieții sociale, în timp ce manifestările etico-juridice și politico-administrative sunt regulative sau funcționale. Categoriile constitutive spirituale sunt valori-scopuri, adică în sine și pentru sine, în vreme ce categoriile regulative sunt valori-mijloace¹⁴.

Altminteri spus, prin intermediul cadrelor, ne proiectăm viitorul în prezent, cu ajutorul trecutului.

DECONSTRUCȚIA CADRELOR SOCIALE

Dimitrie Gusti definește comunitatea ca fiind, „*totalitatea autonomă a indivizilor ce trăiesc laolaltă și depun ca manifestări de voință o activitate economică și una spirituală, reglementate etico-juridic și organizate politic-administrativ, condiționate de cadrul cosmic, cadrul biologic, cadrul psihic și cadrul istoric*”¹⁵.

Motorul principal al societății este deci voința socială și asupra ei se poate interveni de către marile ideologii, care vor să scoată individul în afara comunității, în afara legăturilor sale de asociere umană, pentru a proiecta lumea în scopuri proprii.

¹³ Maria Larionescu (2007), *Istoria sociologiei românești*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Dimitrie Gusti (1968), *Opere*, Vol. I, București, Editura Academiei, p. 262.

De aceea, putem spune, împreună cu teoria sociologiei noologice, că „partea mea de realitate este așa cum sunt trăirile mele și cât sunt ele, nimic mai mult, nimic mai puțin. Dacă trăirile mele sunt luminoase, realitatea lumii mele va fi și ea luminoasă”¹⁶.

Aceasta înseamnă că intervențiile la nivelul voinței sociale, al vieții interioare, pot determina schimbarea realității sociale.

De asemenea, Robert A. Nisbet definește comunitatea ca reprezentând „toate formele de relaționare care sunt caracterizate de un înalt grad de intimitate personală, profunzime emoțională, angajare morală, coeziune socială și continuitate în timp. Comunitatea este fondată pe omul conceput în integritatea și integralitatea sa, mai degrabă decât în raport cu unul sau altul dintre rolurile sale, luate separat, pe care el le poate deține într-o ordine socială dată”¹⁷.

Comuniunea este cadrul social de referință al voinței sociale și se pune problema securității ei, ceea ce înseamnă că are nevoie să fie protejată. Așa cum o arată exemplele unor manifestări de agresare a cadrului istoric al societății românești: „Teoria despre așa-zisa mitomanie și mitificare a originilor (a așa-numitei absențe a nucleului de adevăr al istoriografiei românești referitoare la originile românilor). Exponenții curentului demitizant, antierotic etc., care cer demitizarea istoriei etc. Miorița înfățișată ca un ecran al ratării și un cadru cumulativ al defecțiunii identitare, scrierile contra ei fiind cadrul unor pulsioni polimorf-perverse, agresive contra simbolurilor etnoistorice. Elaborările patologice cu accente antiromânești (exprimări profanatorii la adresa unor simboluri, infestarea cuvântului, macularea etnonimului etc.). Cunoscuți reprezentanți ai curentului demitizant, coborând contestarea autenticității etnoistoriei românești (deci și a originalității) în manualul alternativ de istorie, relegând-o «miturilor istoriografice», adică unor narațiuni fantasmagorice. Reviste prin care se propagă teoria celor patru ratări istorice, ca trăsături definitorii pentru condiția și situația etniei românilor transilvăneni în Europa Centrală”. Dacă, la ilustrarea acestui curent, s-ar putea adăuga marile dicționare, atlase, enciclopedii, editate în mari metropole ale lumii, în care reapar accentele diminuării și ale falsificării etnoistoriei românilor, am avea tabloul întregit al acestor manifestări de mare scară, menite a provoca demobilizarea etnoistorică a românilor¹⁸.

În acest context al problematicei, cadrele vieții sociale ar deveni cadrele „forței noi”, mai precis, o deconstrucție și o reconstrucție a lor. Problema care se pune este în ce măsură mijloacele de apărare ale comunităților umane ar deveni instrumentele „forței noi” de amenințare.

¹⁶ Ilie Bădescu (2007), *op. cit.*, p. 125.

¹⁷ *Apud* Ilie Bădescu (1994), *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme*, Galați, Editura Porto-Franco, p. 58.

¹⁸ Ilie Bădescu, Ioan Mihăilescu, Ionel Nicu Sava (2003), *Geopolitică, Integrare, Globalizare*, București, Editura Mica Valahie, p. 129.

Alminteri spus, cadrele sociale sunt adevărate cetăți de întărire a sufletului colectiv și tocmai acestea sunt „asediate” de către invadatori și cuceritori¹⁹.

Începutul deconstrucției cadrelor sociale poate fi localizat în secolul XII, când se desparte autoritatea socială, puterea temporală, de autoritatea bisericii, de puterea spirituală. Acum societatea se desparte de Biserică, ceea ce înseamnă separarea spiritului istoric de spiritul religios-transcendental. În mediul acestei rupturi și din substanța ei, se prefigurează ideea omului politic, adică a acelei sinteze, individualizată sau nu, a voințelor individuale, într-o „voință generală”, care este masa politică. Omul politic ia locul omului religios. Acum apare societatea politică și tot acum distincția între individualitatea psihologică și personalitatea politică²⁰.

După E. Speranția, două linii de separație se inaugurează în acest moment:

- a. între masa politică și colectivitatea religioasă (în una și aceeași populație);
- b. între omul politic și individualitatea psihologică (în una și aceeași persoană)²¹.

Prin urmare, epoca modernă este marcată de această dublă ruptură, realmente decisivă pentru întreaga evoluție europeană.

Cu această concepție vor lucra Thomas Hobbes, John Locke, David Hume, F.M. Voltaire, D. Diderot, Montesquieu. Teoreticienii iluminiști împărtășeau viziunea laică și materialistă a lui Hobbes asupra statului și susțineau principiul rațiunii.

Această ruptură a atins punctul culminant în secolul XVIII, după cum afirmă Nisbet, „întreaga teorie seculară a dreptului natural de la 1 500 la 1 800 a fost angajată, aproape fără excepție, în elaborarea unei teorii a societății, bazată pe imaginea unei societăți raționale. Dar, în spatele imaginii raționaliste a societății din această perioadă, s-a aflat mereu imaginea primordială a indivizilor naturalmente liberi, care s-au legat între ei în mod rațional, într-o formă de asociere specifică și luminată. Întâi a fost omul; relațiile, în al doilea rând. Instituțiile erau simple proiecții ale unor sentimente automate, înnăscute. Voința, acordul și contractul – aceștia erau termenii cheie în concepția despre societate a dreptului natural”²².

Un corolar al poziției raționaliste este „disprețul istoriei” și disprețul față de instituțiile vechii ordini feudale – biserică, monarhie, bresle, familie tradițională –, precum și față de relațiile de unitate, coeziune, ierarhie, apartenență, ritual, datorie, angajare morală, continuitate, care le caracterizează²³. Viziunea raționalistă se întemeiază pe dreptul natural, conform căruia „societatea este concepută ca o țesătură specifică de relații voluntare, în care oamenii intră în mod liber și în chip

¹⁹ Ilie Bădescu (2007), *Sociologie noologică. Ordinea spirituală a societății*, București, Editura Mica Valahie, p. 189.

²⁰ Ilie Bădescu (1994), *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme*, Galați, Editura Porto-Franco, p. 51.

²¹ *Apud* Ilie Bădescu, *op. cit.*

²² *Apud ibidem*, p. 52.

²³ Maria Larionescu (2007), *Istoria sociologiei românești. Suport de curs*, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București, p. 9.

rațional²⁴. Expresia concepției raționaliste se observă și în celebra *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* a Revoluției Franceze, unde se stipulează că „oamenii sunt egali de la natură”. „Egalitatea”, spune gânditorul Petre Țuțea, „e cel mai mare dușman al libertății. Oamenii sunt inegali de la natură. Principiul egalității funcționează în mod real numai în religie, fiindcă numai religia creștină consideră oamenii egali în fața lui Dumnezeu”²⁵. De pildă, „premisele majore ale comunismului sunt egalitatea reală, absolută a oamenilor. În niciunul din regnurile cunoscute”, afirmă Petre Țuțea, „nu există egalitate – nici în regnul mineral, că aurul nu e egal cu cărbunele, nici în regnul vegetal, că plantele nu sunt egale, nici în regnul animal, că pisica nu e egală cu leul, cel puțin ca forță. Egalitatea reală a oamenilor este o utopie”, afirmă Petre Țuțea²⁶.

Cultura raționalistă deconstruiește vechea ordine a cadrele sociale, bazată pe comunitatea religioasă, și reconstruiește o nouă ordine, întemeiată pe societatea politică.

Odată cu Revoluția Franceză, apare în Europa pseudocomunitatea, comunitatea celor de aceeași ideologie, care este, de fapt, o comunitate falsă. Aceasta, prima în lume, își propune să transforme omul, numai că pretinde să realizeze acest lucru fără Dumnezeu. Vizează toată specia, omul însuși, pe care îl vrea eliberat de orice ierarhie, de orice privilegii, de caste, de clase, de familie, de Biserică, de Dumnezeu, invocând „rațiunea umană”, pe care o proclamă noua divinitate²⁷.

În timpul cruciadei moderne, este de părere Ferdinand Tönnies, comunitatea a fost trimisă în exil, acuzată de îngustimea orizontului și de hrănirea superstiției. Comunitatea veche se deosebește de societatea modernă, care se ridică, și în numele căreia a fost lansată cruciada, printr-o înțelegere împărtășită de toți membrii. Înțelegerea de tip comunitar, literală (*zuhanden*, cum ar spune Martin Heidegger) nu trebuie să fie căutată, nu trebuie să fie construită; nu trebuie luptat pentru ea, pentru că acea înțelegere este „acolo”, gata făcută și gata de folosit, în așa fel încât ne înțelegem unii pe alții „fără cuvinte” și nu trebuie să întrebăm niciodată, temători, „ce vrei să spui”? Tipul de înțelegere pe care se bazează comunitatea precede toate înțelegerile și neînțelegerile. O astfel de înțelegere nu este capătul, ci punctul de plecare pentru a fi împreună. Este un „sentiment reciproc, care apropie”, „voința reală și potrivită a celor aduși împreună” și, mulțumită unei astfel de înțelegeri, în comunitate, oamenii „rămân esențialmente uniți, în ciuda tuturor factorilor separatori”²⁸.

Ca atare, războiul contra amintirii comunității este o încercare de a construi alte potențialități ale voinței sociale, căci amintirea „ar menține virtual legătura

²⁴ Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei...*, p. 53.

²⁵ Petre Țuțea (2008), *322 de vorbe memorabile ale lui Petre Țuțea*, București, Editura Humanitas, p. 45.

²⁶ *Ibidem*, p. 32.

²⁷ Ilie Bădescu (2007), *Sociologie noologică. Ordinea spirituală a societății*, București, Editura Mica Valahie, p. 314.

²⁸ Zygmunt Bauman (2001), *Comunitatea. Căutarea siguranței într-o lume nesigură*, Editura Antet, p. 9.

unei legături rupte”²⁹. Ar avea loc dezbrăcarea de hainele comunității și îmbrăcarea unor haine noi, croite artificial de puterea rațiunii. S-a dorit smulgerea individului din rădăcinile comunității și golirea lui de bogăția cadrelor istorice – o *tabula rasa* („tablă nescrisă”, în sensul că nu posedă nicio cunoștință), cu termenul lui J. Locke.

J.J. Rousseau cerea ca oamenii să fie emancipați de „prejudecățile părinților lor”. Pentru ca oamenii „să fie liberi și înțelepți”, ei ar fi trebuit să fie eliberați deopotrivă de vechile amintiri (*old memories*) și de „prejudecățile întreținute de asocierile și simbolurile tradiționale”³⁰.

Al doilea moment istoric al deconstrucției cadrelor sociale îl întâlnim în secolul XIX, cel al culturii romantice, ca reacție la curentul raționalismului individualist.

Originea cuvântului „romantic” derivă din denumirea unei forme literare medievale, poemul epico-eroic al secolului XII³¹. Romantismul produce o cultură alternativă celei raționaliste, bazată pe vechile tradiții medievale.

Adept al tradiției, gânditorul englez Edmund Burke în *Reflecții pe marginea Revoluției din Franța* (1790), explica absurditatea ideii de a distruge o veche ordine socială, spre a o înlocui cu o invenție contemporană.

În Franța, Louis de Bonald cerea „restabilirea securității comunitare a bisericii, familiei și a altor forme ale solidarității prerevoluționare, incluzând corporațiile și comunele. Contrastul între securitatea patriarhală a acestor corpuri și insecuritatea noii ordini este o temă recurentă la Bonald”³².

Emergența gândirii romantice se reflecta, în *literatură*: prin scrierile lui Goethe – *Suferințele tânărului Werther* (1774) și *Faust*, prin poemele lui Coleridge, prin romanul lui Mary Shelley, *Frankenstein* (1818), și cel al lui Mihail Lermontov, *Demonul* (1841); în *muzică*: prin lucrările lui Franz Schubert (1797–1828), Robert Schumann (1810–1856), Frederic Chopin (1810–1849); în *arta plastică*: prin picturile lui Théodore Géricault, *Soldați răniți în car*, sau ale lui Eugène Delacroix (1798–1836), precum *Intrarea cruciaților în Constantinople*; în *filosofie*, prin operele unor gânditori ca Hegel, Bergson. În filosofia dreptului, Hegel respinge individualismul drepturilor naturale și egalitarismul Revoluției Franceze. Pentru Hegel, „societatea are un model concentric”, compus din „cercuri de asociere, intersectate, precum: familia, profesiunea, comunitatea locală, clasa socială și biserica”. Acestea au „autonomie în limitele semnificației lor funcționale. Ele sunt sursele de întărire a individualității. Încununarea tuturor este statul, înfățișat ca o comunitate”³³.

²⁹ Ilie Bădescu (2007), *op. cit.*, p. 121.

³⁰ Apud Ilie Bădescu (1994), *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme*, p. 54.

³¹ John R. Barber (1993), *Istoria Europei Moderne*, București, Editura Lider, p. 168.

³² Ilie Bădescu (1994), *op. cit.*, p. 56.

³³ *Ibidem*, p. 57.

În *istoria socială și a instituțiilor*, interesul pentru comunitățile și instituțiile medievale va genera un adevărat curent european, în care se încadrează personalități precum Savigny, Maitland, Fustel de Coulange, von Gierke ș.a.

În *sociologie*, A. Comte afirmă, în legătură cu vechea comunitate tradițională, că Revoluția a adus dezorganizarea socială, prezidată de „tirania politică”. Iluminismul și Revoluția nu au adus forme noi, ci doar le-au distrus pe cele vechi. Comte va dezvolta perspectiva conform căreia „drepturile democratice și individualiste” au o natură „metafizică”³⁴.

În concepția lui F. Tonnies, comunitatea și societatea sunt polii unui continuum de variație, căruia i se atribuie un sens și o direcție istorică, adică o mișcare a societății umane de la comunitate spre societate. Tipologia bipolară a lui Tonnies a devenit baza tuturor încercărilor de explicare a „tranziției istorice a societății secolului XIX, de la caracterul său precumpănitor comunal și medieval la forma sa modernă industrializată și politizată”, consideră Nisbet.

Tonnies remarcă faptul că separarea „comunității” de „societate” provoacă o transformare a naturii voinței, care, din organică, se preschimbă, treptat, în voință reflectată.

Principalele caracteristici ale voinței organice și ale voinței reflectate sunt³⁵:

Voința organică	Voința reflectată
Este echivalentul psihologic al corpului uman sau principiul unității vieții. Această realitate include și gândirea.	Este un produs al gândirii înseși, căreia nu-i revine o realitate proprie decât în raport cu cauza sa – „subiectul gânditor”.
Suportul voinței organice este însăși natura umană.	Suportul voinței reflectate este numai acel model de a fi uman propriu omului ca „subiect gânditor”.
Este naturală.	Își compune un mediu artificial de existență.
Trebuie explicată prin trecut, pe care se reazemă, ea însăși explicând devenirea. În raport cu viitorul, este un germen.	Nu poate fi înțeleasă decât în și prin viitor, la care se raportează ca la propria ei realitate, purtată spre îndeplinire. În raport cu viitorul, este o imagine.
Este generativă și imanentă mișcării și deci activității.	Precedă activitatea în raport cu care se exercită din exterior, ea însăși având o existență conceptuală.
Antrenează o dezvoltare generativă a ceea ce se află, integral, în germen.	Impune din exterior lucrul de atins, susținându-i realizarea.
Formele psihologice: plăcerea, obișnuința și memoria.	Forme psihologice: reflecția, decizia, conceptul.
Forme de manifestare: pasiunea, curajul, geniul.	Forme de manifestare: calcul și sisteme de cunoaștere.

Forma de existență reflectată este expresia unei utilități generale din afara comunității, din care apare voința reflectată. Astfel, după Tonnies, societatea este: „un grup de oameni, care, trăind și păstrându-se, ca și în comunitate, într-o manieră pacifistă unii față de alții, nu sunt uniți organic, ci sunt organic separați; în vreme ce în comunitate ei rămân uniți, în ciuda oricărei forme de separare, în societate ei sunt separați, în ciuda oricărei legături”³⁶.

³⁴ *Ibidem*, p. 60.

³⁵ *Ibidem*, p. 159–165.

³⁶ *Apud ibidem*, p. 169.

Prin urmare, formele comunitare sunt singurele cadre care pot conserva memoria, tradiția, formele societății fiind indiferente la aceste aspecte. Conținutul voinței reflectate este schimbul. Omul care face operațiile de schimb nu mai este omul comunitar, ci deja un tipar antropologic distinct, omul societal, al schimbului „capitalist”. Societatea generalizează și obiectivează regimul schimbului într-un aparat de forme, instituții, reguli, norme, orientări, mentalități etc., al căror nucleu este compus din tripletul contract-credit-bani, astfel constituindu-se o nouă civilizație, aflată la polul opus comunității.

Paradoxul societății, consideră Tonnies, constă în faptul că „societatea este o formă de asociere umană ai cărei membri se află în afara societății”³⁷, ceea ce înseamnă că aceasta se realizează pe măsură ce indivizii se separă, astfel încât ea apare ca o entitate care separă, nu precum una care unifică.

Plecând de la explicația teoretică a lui Tonnies, putem aprecia că individul voinței reflectate nu lucrează în folosul comunității, așa cum spune Dimitrie Gusti că procedează individul comunității, ci el lucrează pentru propriul interes și în defavoarea celorlalți. De asemenea, dacă individul nu poate trăi în afara unei asocieri umane de tipul comunității, înseamnă că, după teoria lui Tonnies, el trăiește singur, printr-o concepție eronată, plasându-se într-o singurătate dezolantă.

Dacă voința socială este expresia conștiinței de sine a individului, cu cât aceasta este mai scăzută, cu atât el se înstrăinează mai mult de comunitate și de Dumnezeu. De aici derivă cele mai grave patologii, de la deprimare la lipsa unui sens al vieții etc., căci cadrele comunității îi conferau punctul de referință, siguranță și stabilitate. Odată cu plasarea individului într-un orizont al spațiului propriei individualități – atât este cadrul lui de desfășurare –, el rămâne singur, în agonie. Despre acest fenomen este vorba atunci când punem împreună cele două concepte, aparent diferite, de securitate societală și de voință socială.

Deși Tonnies avertizează că voința nu trebuie calificată drept bună sau rea, ci considerată neutră, încercăm, în cadrul de analiză propus (care este cel al securității societale al voinței sociale), să punem sub semnul securității situațiile care prezintă aspecte anarhice. Or, voința reflectată creează un dezechilibru, o dezordine. Așadar, teoria securității societale participă la explicarea acestui fenomen într-un mod optim, avertizând asupra vulnerabilității culturilor locale slăbite, în fața amenințărilor.

După cum am menționat la începutul lucrării, un rol important, în apărarea voinței sociale și a cadrelor sale, îl au individul, grupurile și generațiile. Acestea pot constitui elementele de rezistență împotriva oricăror încercări de schimbare a propriilor stiluri de viață, respectiv a conștiinței de sine.

³⁷ *Ibidem*, p. 175.

BIBLIOGRAFIE

1. CĂLINESCU, GEORGE (2002), *Cultură și națiune*, București, Editura Albatros.
2. COTOI, CĂLIN (2006), *Primordialism cultural și geopolitică românească*, București, Editura Mica Valahie;
3. CRAINIC, NICHIFOR (1997), *Ortodoxie și etnocrație*, București, Editura Albatros.
4. CRAINIC, NICHIFOR (1991), *Zile albe, zile negre. Memorii*, București, Casa Editorială Gândirea.
5. DUNGACIU, DAN (2002), *Națiunea și provocările (post)modernității. Istorie și concepte*, București, Editura Albatros.
6. ELIADE, MIRCEA (1990), *Profetism românesc*, București, Editura Roza Vânturilor.
7. EMINESCU, MIHAI, *Dezlegarea chestiunii Orientului*, în *Opere X*, București, Editura Publicistica.
8. EMINESCU, MIHAI, *Voim să ne spunem părerea*, în *Opere X*, București, Editura Publicistica.
9. EMINESCU, MIHAI, *Se vorbește în consiliu...*, în *Opere X*, București, Editura Publicistica.
10. GUZZINI, STEFANO (2000), *Realismul și relațiile internaționale*, București, Editura Institutul European.
11. MĂRGINEAN, ION (2004), *Proiectarea cercetării sociologice*, Iași, Editura Polirom.
12. PURIC, DAN (2009), *Despre omul frumos*, București.
13. STĂNILAOE, DUMITRU (1992), *Ortodoxism și românism*, Sibiu, Editura Consiliului Arhiepiscopesc.
14. ȘERBAN, ADELA (2008), *Securitatea societală – fundamente teoretice*, București, Editura Valahia.
15. VULCĂNESCU, MIRCEA (2004), *Tânăra generație*, București, Editura Compania.

JACQUES ATTALI, *Scurtă istorie a viitorului*, Iași, Editura Polirom, 2007

„Problema: civilizația modernă a încetat să-și mai pună întrebări”
Cornelius Castoriadis

O carte care ne povestește viitorul constituie, așa cum afirmă și autorul ei, o perspectivă critică asupra trecutului nostru și mai ales asupra prezentului sau, mai precis, asupra tendințelor și *pattern*-urilor prezentului, conturând de asemenea un tablou al felului în care este cel mai probabil să arate viitorul, dacă acele *pattern*-uri își continuă dezvoltarea nestingherite de contra-mișcări neprevăzute aici. Departate de a-și asuma un caracter profetic, lucrarea lui Attali este mai mult un ghid, pentru așteptările prezentului, asupra a ceea ce ar putea să aducă viitorul, în funcție de traiectoriile macro-proceselor deja aflate în desfășurare.

Jacques Attali vede viitoarea dezvoltare a lumii ca având loc în trei „valuri” de transformare (într-un mod similar cu viziunea valurilor viitorului a lui Alvin Toffler sau cea a valurilor democratizării a lui Samuel Huntington).

În ceea ce privește impresia subiectivă pe care o lasă lectura, cartea este scrisă concomitent într-un ton pesimist și într-unul optimist: ea pictează un tablou apocaliptic al lumii noastre, urmat de unul al paradisului munda, aproape prevestind sfârșitul umanității, urmat de renașterea acesteia. Cele două etape menționate cvasi-metaforic mai sus sunt conceptualizate de autor sub numele de *hiperconflict* și *hiperdemocrație*, ele succedându-se după o primă etapă a hiperimperiului.

Povestea narată în lucrarea lui Attali este, de fapt, povestea capitalismului. Autorul afirmă că întreaga istorie a civilizațiilor este reductibilă la un singur principiu, cel al individualizării accentuate și graduale, care, odată pornită, a funcționat ca un motor al devenirii societăților și nu mai poate fi oprită. „Chiar dacă manualele de istorie se interesează și în zilele noastre mai mult de principii decât de negustori, chiar dacă ele preferă să relateze ascensiunea și decăderea împărățiilor ce vor continua să-și împartă lumea și în milenii următoare, esențialul evoluției Istoriei se află, din acel moment, în altă parte: în nașterea unei ordini individualiste, care și-a făcut din drepturile omului un ideal absolut. O ordine capabilă să producă, prin violarea neîncetată a propriului ideal, bogăție, mai mult decât oricare dintre cele anterioare ei” (p. 27). Deși, inițial, vag eliberatoare și aducând un plus de demnitate și confort existenței umane, individualizarea va duce, în cele din urmă, tocmai la perimarea valorilor în numele cărora a pornit la drum și la transformarea oamenilor în pioni integrați într-o rețea complexă a unor multiple forme de sclavie, afirmă Attali.

Transformările în desfășurare:

Așa cum se poate intui cu ușurință, această tendință este mai accentuată în Occident, deși e extinsă la întreaga lume. Creștinismul specific lumii occidentale, afirmă autorul, ar fi putut duce la un revers al acestei ordini bazate pe economie, însă se pare că nicio religie, oricât de influentă, nu reușește să încetinească mersul înainte al ideii de libertate individuală. Această ordine economică se autofacilitează, prin faptul că e unitară, vorbește o singură limbă (aceea a banului) și se concentrează în jurul unei singure „inimi” (centru), unde se află o elită (clasă creativă), caracterizată de gustul pentru nou și capabilă să transforme orice nou serviciu în produs industrial. În jurul acestei inimi se află un mediu (format din unitățile statale intermediare) și o periferie. Inima, arată autorul, nu inventează niciodată ceva, ea doar copiază și folosește creativitatea genuină a periferiilor. Prin această descriere structurală, Jacques Attali se apropie foarte mult de viziunea lui Immanuel Wallerstein asupra sistemului mondial modern (format, la rândul-i, din centru, semiperiferie și periferie și funcționând pe baza acelorași principii de exploatare a periferiei, precum cele descrise de Attali).

„*Revista Română de Sociologie*”, serie nouă, anul XXII, nr. 1–2, p. 185–190, București, 2011

Revenind la *O scurtă istorie a viitorului*, aici sunt identificate nouă forme succesive ale ordinii economice de până acum, purtând numele „inimii” ce le-a caracterizat: Bruges (între 1200–1350, bazată pe port și pe producția de alimente), Veneția (între 1350–1500, punct al comerțului Europei cu Orientul), Anvers (între 1500–1560, primul utilizator industrial al tiparului, importat, desigur), Genova (între 1560–1620, noua putere fiind contabilitatea și speculația, piața aurului etc.), Amsterdam (între 1620–1788, inima nemaifiind de acum doar un oraș, ci o întreagă regiune), Londra (între 1788–1890, prin textile și forța aburului ea devenind prima democrație de piață), Boston (între 1890–1929, prin petrol, motorul cu explozie și automobilul), New York (între 1929–1980, prin victoria electricității, a ascensorului și a urbanismului vertical) și Los Angeles (din 1980 încoace, caracterizată prin ceea ce Attali numește nomadism californian). Așa cum se poate observa din această enumerare, „inimile” succesive s-au deplasat mereu mai înspre vest.

Globalizarea, universalizarea acestei ordini economice va continua până la saturație, însă nu în sensul post-industrial, foarte vehiculat actualmente în științele sociale, subliniază autorul. „Încă o dată, contrar anticipărilor futurologilor, nu este vorba despre instaurarea unei societăți a serviciilor, a unei societăți post-industriale – dimpotrivă, avem de-a face cu începuturile industrializării serviciilor, ce vizează transformarea acestora în noi produse industriale” (p. 75). Această tranziție dinspre democrațiile de piață înspre hiperimperiu, primul val al viitorului, va fi însoțită de o întoarcere a nomadismului. Unii dintre nomazi vor fi cea clasă creativă de cetățeni internaționali, agenții ordinii economice, iar restul vor fi nefericiții, nevoiți să migreze continuu pentru a supraviețui. Această imagine converge cu distincția făcută de Zygmunt Bauman, în eseul său asupra globalizării, între turiști și vagabonzi, și acest autor susținând în bună măsură aceleași lucruri despre viitor ca Attali: nomadizarea accentuată, libertatea și forța celor care își permit relocalizări aproape imediate, desproprietărea și slăbirea statelor, ierarhia globală definită prin mobilitate.

Nomadismul nu va fi doar un stil de viață obiectiv, ci și o stare de spirit. „Va fi tot mai greu de făcut deosebirea între muncă, transport, consum, distracție și formare. [...] De asemenea, noua formă va continua să creeze condiții de viață urbană pentru persoane tot mai solitare, în apartamente tot mai înguste, cu parteneri sexuali și afectivi tot mai efemeri. Frica de legături prea durabile, fuga de atașări mai profunde și indiferența aparentă vor deveni (și deja au devenit) forme de seducție. Apologia individului, a corpului, a autonomiei și a individualismului vor face din ego, din sine[ele individual], valori absolute. Erotismul va deveni o știință revendicată în mod deschis” (p. 99). Singura tovărășie fidelă va fi cea oferită de animalele de companie, în mijlocul unui ocean de precaritate și lipsă de loialitate, generalizat la toate aspectele vieții: de la familie, la locul de muncă. Ubicuitatea nomadă va fi atinsă prin conectarea permanentă a majorității oamenilor la rețelele informatice, iar când fiecare va fi conectat, această ubicuitate nomadă se va converti, în jurul anului 2030, estimează autorul, în hipersupraveghere. Aici, viziunea cărții atinge un alt punct de convergență, de această dată cu modelul panopticalui lui Michel Foucault. Aceste schimbări au debutat deja și se află în plină desfășurare, însă umanitatea nu observă, în general, amenințările, până când ținta lor nu a fost deja complet consumată, susține Attali.

Primul val (hiperimperiu):

Pentru cei din centru (inimă), singura criză reală va fi cea de timp. Totul va fi cronofag. De aceea, timpul va deveni o marfă, obsesia timpului va constitui tema majoră a artei, iar cele două mari imperative ale vieții vor fi acelea de a proteja și de a distra – de aici pornind o hiperdezvoltare a industriilor asigurărilor și divertismentului. Raportându-se la sfârșitul istoriei, descris de Francis Fukuyama, chiar dacă nu-l numește în mod explicit, Attali confirmă această viziune, nuanțând-o: va fi sfârșitul democrației de piață și începutul hiperimperului (primul val). Între 2025–2035 lumea va fi policentrică, Statele Unite renunțând la statutul de imperiu, din oboseală, iar din 2050 lumea se va organiza în jurul unei piețe planetare: hiperimperiu (în care statele nu vor mai avea loc). Aceasta este însăși definiția dată de autor hiperimperului: „un sistem de deconstrucție a serviciilor publice, apoi a democrației și, în sfârșit, a statelor și a națiunilor” (p. 131). Transformările preconizate de autor vor avea, totuși, loc treptat: „hiperimperiu va rămâne parțial american; așa cum se va vedea, produsele sale de consum vor fi încă, în general, prelungiri ale celor nomade, ca și cultura sa (metisată), modul său de viață (precar), valorile sale (individualiste) și idealul său (narcisist)” (p. 132).

Pentru că piața nu acceptă limitări, ea va spolia statele, rând pe rând, de toate prerogativele, inclusiv de suveranitate, în cele din urmă. Până la instaurarea completă a hiperimperiului, afirmă autorul, va avea loc o formidabilă bătălie geopolitică între piață și democrațiile de piață, unde piața va câștiga. Revenind la ideea supravegherii (unde viziunea sa converge cu a lui Foucault), Attali afirmă că obiectele de supraveghere vor lua locul statului, în două etape: hipersupravegherea și autosupravegherea. Prin costurile asigurărilor, oamenii vor fi obligați să se autosupravegheze, pentru respectarea unor norme care prevăd imperativul de a fi în formă (cu toate implicațiile fizice, intelectuale și de comportament ale stării de a fi în formă, predefinite de instanța supremă: piața). Discreția nu va mai avea rațiuni de a subzista, iar curiozitatea, bazată pe ideea de secret, va dispărea și ea. Imperativul transparenței (ale cărui rădăcini și-au început de astăzi creșterea – a se vedea normele instituționale) va fi unul absolut.

Prin slăbirea statului, piața îi va favoriza din ce în ce mai mult pe consumatori, în detrimentul muncitorilor. „Națiunile nu vor mai fi decât niște oaze antrenate în competiția pentru atragerea caravelor aflate în trecere” (p. 144). Statele fiind atât de slabe, nu va mai avea cine să guverneze hiperimperiul, iar funcțiile sale vor fi preluate, comercial, de instituții private, dintre care două tipuri vor fi în centrul imperiului: evaluatorii și asiguratorii. În această viziune a deconstrucției statelor, viziunea autorului regăsește puncte de vedere binecunoscute în științele sociale. Deși dezbateră asupra naționalismului (dacă este pe moarte sau, dimpotrivă, revitalizat de globalizare) este departe de a fi încheiată; în ceea ce ține de aspectele formale ale statelor-națiune, sociologii par să fie de acord, în bună măsură, că acestea sunt slăbite de tendințele contemporane de mondializare a riscurilor și de repliere și articulare în suprastructuri.

Robert Cooper, în lucrarea sa despre destrămarea națiunilor, axează discuția pe transformările policentrice ale noii ordini mondiale, unde statul nu mai constituie actorul central și unitatea primordială a sistemului internațional; în vreme ce Francis Fukuyama, în eseul asupra construcției statelor, mută accentul mai mult pe necesitatea, din ce în ce mai pregnantă, a marilor puteri de a-și exercita capacitatea de a construi state, în condițiile în care mersul lucrurilor va face supraviețuirea statalității din ce în ce mai dificilă.

Întreprinderile vor deveni „circuri” delocalizate, de două tipuri: pirat și relaționale. Primul tip va fi principalul actor în al doilea val (hiperconflictul), iar al doilea tip va fi activ în al treilea val (hiperdemocrația). Actorii lor individuali vor fi hipernomazii (sau turiștii lui Bauman) și infranomazii (cei aflați sub limita sărăciei, principalele victime ale hiperconflictului, dar, totodată, principala miză și principalii învingători ai hiperdemocrației, dacă aceasta se va materializa). Restul, marea masă anonimă, de manevră politică, de muncă și consum, o vor forma sedentarii calificați.

Așa cum am arătat mai sus, oamenii vor ajunge în această fază din ce în ce mai singuri și din ce în ce mai subordonați consumului. „Lumea nu va mai fi decât o juxtapunere de singurătăți, iar iubirea – o juxtapunere de masturbări” (p. 148). Iar lucrurile vor deveni din ce în ce mai rele, până când va sosi sfârșitul libertății în numele libertății, iar după violența banului va urma violența armelor.

Al doilea val (hiperconflictul):

„Încă o dată, după felul în care evoluează lucrurile, nu Africa de mâine va fi aceea care va semăna cu Occidentul de astăzi, ci întregul Occident ar putea să ne facă mâine să ne gândim la Africa de astăzi” (p. 195). Factorii declanșatori ai hiperconflictului, generalizat la scară planetară, vor fi organizațiile de pirați și corsari, împotriva cărora singurul atac posibil este cel preventiv, ambițiile regionale și multitudinea formelor de mânie (în bună măsură îndreptățită) acumulate: mânia laicilor împotriva ordinii economice și a Statelor Unite, a credincioșilor împotriva degradării umane, a maselor împotriva sclaviei care le va înlănțui etc. Cele patru tipuri de războaie premergătoare hiperconflictului vor fi cele cauzate de lipsa unei resurse, de stabilire a frontierei, de influență și cele dintre sedentari și pirați.

În legătură cu posibilitatea conflictului extrem de sângeros și a folosirii armelor nucleare, autorul face următoarea afirmație: „Nimic imposibil în toate acestea: tragedia omului constă în faptul că, atunci când poate întreprinde ceva, el sfârșește întotdeauna prin a face lucrul respectiv” (p. 196).

Al treilea val (hiperdemocrația):

Jacques Attali afirmă că, în ciuda tuturor semnelor, dinamica Binelui ce va veni după piață și după război este deja în desfășurare, prin actorii din categoria artiștilor, a organizațiilor non-profit, orientate spre activități sociale, de caritate etc. Nenumărate forțe pozitive, mai afirmă el, contribuie încă de pe acum la instaurarea unei lumi mai bune. Filosofia celui de-al treilea val se scrie în prezent.

Cei mai buni avocați ai schimbării vor fi, precum mereu în istorie, dezastrele. La început va funcționa o coabitare a pieței cu democrația, după care hiperdemocrația, ce va începe, spune autorul, din Europa, își va intra deplin în drepturi. Prin activitatea întreprinderilor de tip relațional, se va putea vorbi, gradual, despre o comunitate internațională, a cărei bază instituțională va fi, cel puțin într-o primă fază, Organizația Națiunilor Unite. Reglementată și mondializată, piața nu va mai căuta să intre în sanctuarul democrației, iar gratuitatea se va extinde la toate domeniile esențiale ale existenței, afirmă Attali. La nivel individual, principalul produs al hiperdemocrației va fi un compus de bunuri considerate inițiale (în special timpul plăcut – fundamental diferit de divertismentul specific valurilor anterioare și axat pe altruism și implicare în comunitate).

Avangarda hiperdemocrației va fi formată dintr-o nouă clasă, transumanii. Aceștia vor fi, schematic trasat, altruști, conștienți de istoria viitorului, sedentari și nomazi în același timp, refuzând să facă parte din clasa creativă economică, simțind plăcerea de a oferi plăcere și făcând din Celălalt o valoare. Prin aceste caracteristici, transumanii vor fi, evident, preponderent femei, afirmă Attali. Ei vor iniția economia de tip relațional (bazată pe servicii gratuite), care se va mondializa ulterior.

La instaurarea sa, hiperdemocrația „se va strădui să câștige alte războaie, mult mai urgente: împotriva nebuliei oamenilor, a dereglării climatice și bolilor fatale, împotriva alienării, exploatării și mizeriei” (p. 196). Schimbarea în bine va veni în momentul când omenirea va fi aproape complet golită de umanitate. Supraviețuirea fărâmelor de firesc se va face în timpul primelor două valuri, sub presiunea factorilor alienanți, prin artă și prin sentimente: „Frumusețea va reuși să găzduiască și să protejeze ultimele scântei de umanitate” (p. 213). Sau, în cuvintele prințului Mișkin al lui Dostoievski, „frumusețea va mântui lumea”. Asupra pericolelor dehumanizării, aduse de postmodernitate, a avertizat și filosoful Peter Sloterdijk, în celebra sa conferință „Reguli pentru parcul uman”, care a provocat, la începutul mileniului, controverse aprinse. Convergența teoriilor cuprinse în lucrarea lui Attali cu numeroase puncte de vedere din sociologie, geopolitică și filosofie (indicate și mai sus, pe parcursul prezentării) nu face decât să contribuie la plauzibilitatea ipotezelor sale.

Evident, așa cum s-a arătat în introducere și cum afirmă și autorul, lucrarea nu trebuie luată atât ca o predicție, cât ca un tablou al tendințelor prezentului și trecutului, precum și al posibilului pe care acestea îl conturează, dar și ca un avertisment. Deși ușor dramatizată (în termenii de Bine *versus* Rău), tocmai din rațiuni funcționale – metafora fiind cea mai potrivită cale de exprimare când se discută supraviețuirea umanității, cartea profesorului Attali își atinge cu succes aceste scopuri ilustrative.

Miriam Cihodariu

ÉMILE DURKHEIM, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Editura Polirom, 1995

La sfârșitul secolului al XIX-lea, Émile Durkheim a întreprins o cercetare a fenomenelor religioase, elaborând o teorie generală a religiei. În lucrarea *Formele elementare ale vieții religioase*, Durkheim și-a propus să descopere germenele inițial al vieții religioase a umanității, alegând studiul religiilor totemice ale aborigenilor australieni, fiindcă a considerat această comunitate ca fiind beneficiara celei mai elementare forme de religie. Prin sintagma „forme elementare” din titlul cărții, Durkheim înțelege structurile de bază ale activității religioase (credințele și ritualurile), dezvoltând și argumentând funcțiile sociale ale practicilor religioase.

În prima parte a cărții, pentru a descrie și explica cea mai primitivă religie cunoscută de om, Durkheim a considerat necesar să definească termenul de religie. Pentru aceasta, trebuie în primul rând să ne eliberăm mintea de toate ideile preconcepute, deoarece „oamenii și-au făcut o idee despre ce este religia, încă înainte ca știința religiilor să-și fi putut pune la punct metodologia” (Durkheim,

Émile, *Formele elementare ale vieții religioase*, Editura Polirom, Iași, 1995, p. 33). În al doilea rând, trebuie să examinăm diferitele sisteme de forme religioase pe care le știm în realitatea lor concretă, „de la cele mai primitive, mai simple, până la cele mai recente și mai sofisticate, deoarece toate religiile (...) îl exprimă pe om într-un mod specific și toate ne ajută să înțelegem mai bine acest aspect al naturii umane” (*ibidem*, p. 34). Gândirea religioasă și-a dobândit obiectul în momentul în care „anumite evenimente s-au petrecut în afara cursului obișnuit al lucrurilor (se întâmplă ca soarele să fie brusc eclipsat, să nu plouă la timp sau să nu mai răsară luna după dispariția ei periodică), fiind puse pe seama unor cauze extraordinare, excepționale, într-un cuvânt, extra-naturale” (*ibid.*, p. 37). Și totuși, este greșită definiția conform căreia „religia este o speculație despre tot ceea ce nu poate fi explicat științific”, deoarece, spune Durkheim, „știința și nu religia a arătat oamenilor că lucrurile sunt complexe și dificil de înțeles”; mai mult, în concluzia de la sfârșitul cărții, autorul mărturisește: „credincioșii afirmă că adevărata funcție a religiei nu este de a ne ajuta să gândim, să ne îmbogățim cunoștințele, (...) ci [adevrata funcție a religiei] este de a ne face să acționăm, de a ne învăța să trăim” (*ibid.*, p. 381).

Fenomenul religios se împarte în două categorii fundamentale: credințele și ritualurile, deci presupune o divizare a universului cunoscut, în două părți care cuprind tot ce există însă se exclud reciproc, existând lucruri sacre (protejate și izolate prin interdicții) și lucruri profane (care rămân departe de cele sacre, prin interdicții). Toate credințele religioase (stări de opinie, constând în reprezentări) clasifică lucrurile ca fiind fie sacre, fie profane. Lucrurile sacre sunt considerate superioare în demnitate și putere față de lucrurile profane. În ciuda eterogenității lucrurilor sacre și profane, este posibil, pentru cele profane, să intre în lumea celor sacre; de exemplu, acest lucru se întâmplă atunci când oamenii sunt inițiați în viața religioasă prin diferite ceremonii. Așadar, sentimentul sacralului se trezește în societate prin participarea la viața colectivă, reprezentată de ceremonie. Ritualurile (modalități de acțiune determinate) reprezintă reguli de conduită care arată cum să se comporte un om în prezența lucrurilor sacre. Durkheim a definit religia ca un sistem unitar de credințe și practici relative la lucruri sacre, adică separate, interzise; credințe și practici care unesc într-o aceeași comunitate morală, numită Biserică, pe toți cei ce aderă la ea. Un sistem religios este de cel mai primitiv tip atunci când este găsit într-o societate cu cea mai simplă formă de organizare și când este posibil să fie explicat, fără a împrumuta niciun element dintr-o religie anterioară. Civilizațiile primitive oferă cazuri privilegiate pentru studiul religiei, acele societăți fiind caracterizate prin simplitatea și conformismul gândirii și conduitei.

Astfel, Émile Durkheim a descoperit, în interiorul continentului australian, triburi cu cea mai simplă formă de organizare (clanul) unde se practică un sistem religios la baza căruia se află credințe totemice. Etnografiile au numit totemism un cult cu caracter sacru, din care au derivat naturalismul și animismul; totemismul este un cult ce a constituit punctul de plecare al evoluției religioase. Imaginile totemice sunt lucruri sacre, însă și lucrurile reproduse de ele (animale și plante) au un caracter sacru, prin faptul că sunt interzise consumului. Durkheim a ajuns la concluzia că imaginile ființei totemice sunt mai sacre decât ființa totemică însăși, și aceasta deoarece, dacă animalul sau planta care dă nume clanului poate fi privită și atinsă de toți și, dacă aceste fapte totemice trăiesc pe un teren profan, în schimb, obiectele pe care sunt redată imaginile totemice sunt păstrate într-un fel de templu, pe tărâmul lucrurilor sfinte.

Durkheim arată că fiecare cult are un aspect dublu: negativ și pozitiv. Acestui dublu aspect îi sunt asociate două tipuri de ritualuri. Scopul ritualului negativ constă în separarea formelor sacre și profane. Aceste ritualuri interzic anumite acțiuni, într-o formă sau alta. Cultul negativ pare să fie numai un sistem de abținere ce „nu se poate dezvolta fără a atrage după sine suferință; durerea este condiția sa necesară” (Émile Durkheim, *op. cit.*, p. 287), însă el are un efect pozitiv asupra naturii morale și religioase a individului. Individul nu poate avea o viață religioasă decât dacă începe să se abțină de la lucruri din viața temporală. În acest fel, cultul negativ este o condiție de acces în cultul pozitiv. Cultul pozitiv îl îndeamnă pe credincios să evite lumea profană, pentru a-l determina să se apropie de lumea sacralului.

În urma unui articol al lui Frazer, din 1887, în care acesta vedea totemismul ca o adunătură neorganizată de superstiții magice, Durkheim face toate eforturile ca să demonstreze că totemismul este o religie propriu-zisă, bazată pe distincția dintre sacru și profan, un sistem de credințe și rituri ale

căruia noțiuni fundamentale se regăsesc în religiile mai evoluat. Durkheim a dezvoltat o amplă cercetare asupra religiilor primitive, văzută prin intermediul australienilor, și a observat legătura dintre diversitatea societăților și diversitatea religiilor, spunând că nu există om fără societate și nici societate fără religie. Autorul furnizează o definiție provizorie a ceea ce este o religie, diferențiind-o de toate celelalte fenomene sociale prin opoziția dintre sacru și profan. A criticat definițiile înaintașilor săi și a demonstrat că, în plus, categoria sacrului e independentă de cea a divinităților din definiția religiosului, astfel că teoria lui Durkheim, care exclude divinul din definiția provizorie a religiosului, a reprezentat un eveniment considerabil în istoria gândirii. „Oamenii nu au început prin a-și imagina zeii, nu s-au simțit legați de ei prin sentimente sociale pentru că i-ar fi conceput într-un fel sau altul, ci au început prin a se atașa de lucrurile de care se foloseau sau din cauza cărora sufereau, așa cum se atașau unii de ceilalți, spontan, fără să se gândească, fără să speculeze câtuși de puțin” (Émile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Editura Polirom, 1995, p. 287). Pentru Durkheim, religia este un ansamblu de credințe și de practici colective deosebit de autoritare.

Criticile împotriva cărții sunt numeroase și își au rădăcinile în marile confruntări religioase iscate de criza din secolul al XVI-lea și cea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Pentru partizanii religiei sau ai sacrului (Mircea Eliade, Roger Establet, Christian Beaudelot, C. Lévi-Strauss, majoritatea teologilor și filosofilor catolici contemporani cu Durkheim), Durkheim nu a surprins esența fenomenelor religioase, iar teoria sa este simplistă, din cauza metodei pozitivistice. Ateu, el nu recunoaște nici divinitatea, nici natura și originea sacrului. Religia este fie un fapt supranatural, fie un fapt psihologic, inherent naturii umane, și numai în al doilea rând un fapt social. În direcția opusă – laică, progresistă, antireligioasă chiar, unii consideră că Durkheim și-a pierdut vremea acordând un loc atât de important religiei, ori că s-a înșelat crezând în caracterul esențialmente religios al totemismului.

În această ultimă carte, Durkheim a folosit munca depusă în cadrul revistei „L'Année sociologique”, în care a publicat, începând cu 1897, un studiu despre „definirea fenomenelor religioase”, urmat, în 1900, de un memoriu mai voluminos asupra totemismului, ambele putând fi considerate ca schițe preparatorii pentru opera născândă asupra religiei (Charles-Henry Cuin; François Gresle, *Istoria sociologiei*, Iași, Institutul European, 2002, p. 125–126). Renumitul sociolog Raymond Boudon, în *Tratat de sociologie*, București, Editura Humanitas, 2006, afirmă că „*Formele elementare ale vieții religioase* este o carte contestabilă din multe puncte de vedere, dar a propus o teorie a noțiunii de suflet și a relațiilor dintre știință, pe de o parte, magie și religie, pe de altă parte, putând fi considerată o incontestabilă contribuție la cunoaștere” (p. 9).

Și totuși, în ciuda criticilor, au existat păreri în favoarea teoriei lui Durkheim, Camille Tarot afirmând, în cartea sa *De la Durkheim la Mauss, inventarea simbolului*, Timișoara, Editura Amarcord 2001, p. 165, că Durkheim a avut dreptate să acorde un loc important fenomenului religios, că opera sa merge mult mai departe decât autorul și epoca sa, căci Durkheim a încercat să își transforme motivațiile și preocupările în probleme sociologice și să răspundă la întrebarea ce este religia în societate, precum și să discute identitatea omului în termeni antropologici. Convingerea lui Durkheim a fost corect evidențiată și de José Prades, acesta afirmând că „o știință despre om care nu ar include o știință despre religiile acestuia ar fi incompletă și nu și-ar atinge obiectivul” (*apud ibidem*, p. 165). Michel Maffesoli, în *Revrăjirea lumii: o etică pentru timpurile noastre*, Iași, Institutul European, 2008, p. 119, afirma, la rândul său, că „Émile Durkheim, deși nu este specialist în materie, ne-a atras atenția asupra importanței categoriilor religioase pentru înțelegerea vieții sociale. Astăzi, când religiozitatea s-a dezvoltat în numeroase domenii, referirea la aceste categorii rămâne pertinentă și devine din ce în ce mai mult necesară (...) pentru a percepe ceea ce faptul religios *lato sensu* aduce ca manieră de înțelegere în dezvoltarea socială”. În opinia lui Steven Lukes, într-o biografie definitivă (*Émile Durkheim: His Life and Work*, 1973), cartea trebuie citită nu atât ca studiu de etnologie australiană sau chiar ca teorie generală asupra religiei, cât ca rezervă de idei care merită să fie dezvoltate și desăvârșite tot atât pe cât merită să fie criticate. De asemenea, Gilles Ferréol, în prefața pentru ediția în limba română a cărții *Formele elementare ale vieții religioase*, afirmă că „Durkheim a acordat o importanță sporită religiozității, ca punere în lumină a elementului social, pentru că vedea în ea un fenomen de esență universală. Căci religia este un fapt eminamente social”.

Sergiu-Lucian Raiu

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXII, Nos. 1–2 • 2011

CONTENTS

EDUCATION, CULTURE, COMMUNICATION

ANTONIO GUTIÉRREZ RESA, The Identity and Future of the Social Services (Identidad y futuro de los servicios sociales)	3
ALAIN BAUDRIT, The Development of Emotional Skills in School: A Way to Foster Mutual Help Relationships among Students? (Le développement des compétences émotionnelles à l'école: une façon de favoriser les relations d'aide entre élèves ?)	33
EMILIAN M. DOBRESCU, CRISTIAN DIMITRESCU, Towards a New Educational Model	45
MARIUS LAZĂR, Mediated Communication: Options and Practices of Young People	60

ROȘIA MONTANĂ – A CONTROVERSIAL PROJECT

FILIP ALEXANDRESCU, Gold and Displacement in Eastern Europe: Risks and Uncertainty at Roșia Montană	78
---	----

CURRENT TRENDS IN THE LABOUR MARKET

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLĂESCU, The Work–Life Balance in Current EU Labour Market Policies	108
FLORENTINA SCÂRNECI, Qualitative Study on the Identity of the Manager in Romania	123

ROMANIAN COMMUNITIES AND ETHNIC IDENTITY

EMIL ȚÎRCOMNICU, The Aromanians in Contemporary Romania	153
---	-----

COMMENTS

FLORENTINA FUNIERU, Society and Security	170
--	-----

REVIEWS AND READING NOTES

JACQUES ATTALI, Short History of Future (<i>Scurtă istorie a viitorului</i>), Iași, Polirom, 2007 (<i>Miriam Cihodariu</i>); ÉMILE DURKHEIM, The Elementary Forms of Religious Life (<i>Formele elementare ale vieții religioase</i>), Iași, Polirom, 1995 (<i>Sergiu-Lucian Raiu</i>)	185
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXII, N°s 1–2 • 2011

SOMMAIRE

ÉDUCATION, CULTURE, COMMUNICATION

ANTONIO GUTIÉRREZ RESA, L'identité et le futur des services sociaux (Identidad y futuro de los servicios sociales)	3
ALAIN BAUDRIT, Le développement des compétences émotionnelles à l'école: une façon de favoriser les relations d'aide entre élèves ?	33
EMILIAN M. DOBRESCU, CRISTIAN DIMITRESCU, Vers un nouveau modèle éducationnel ...	45
MARIUS LAZĂR, La communication médiata: options et pratiques des jeunes	60

ROȘIA MONTANĂ – UN PROJET CONTROVERSÉ

FILIP ALEXANDRESCU, Or et déplacement dans l'Europe d'Est: risques et incertitudes à Roșia Montană (Gold and Displacement in Eastern Europe: Risks and Uncertainty at Roșia Montană)	78
--	----

ÉVOLUTIONS SOCIALES SUR LE MARCHÉ DU TRAVAIL

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLĂESCU, Le rapport vie professionnelle–vie privée, une préoccupation de l'UE dans le domaine du marché du travail	108
FLORENTINA SCÂRNECI, Étude calitatif sur la condition identitaire du manager en Roumanie	123

COMMUNAUTÉS ROUMAINES ET IDENTITÉ ETHNIQUE

EMIL ȚÎRCOMNICU, Les Aroumains en Roumanie d'aujourd'hui	153
--	-----

COMMENTAIRES

FLORENTINA FUNIERU, Société et sécurité	170
---	-----

COMPTES-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

JACQUES ATTALI, Courte histoire du futur (<i>Scurtă istorie a viitorului</i>), Iași, Polirom, 2007 (<i>Miriam Cihodariu</i>); ÉMILE DURKHEIM, Les formes élémentaires de la vie religieuse (<i>Formele elementare ale vieții religioase</i>), Iași, Polirom, 1995 (<i>Sergiu-Lucian Raiu</i>)	185
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Revista se poate procura contracost de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel.: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; E-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, București; Tel.: 4021 314 63 39, Fax: 4021 314 63 39; E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro; www.manpres.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

Revista Română de Sociologie, serie nouă, anul XXII, nr. 1-2, p. 1-194, 2011